

INSTITUT ZA NOVEJŠO ZGODOVINO

R dp
ČZN
1996

39



119960137,1

COBISS •



ISSN 0590-5966

ČASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPISJE

Review for History and Ethnography



1	ČASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPISJE	LETNIK 67 NOVA VRSTA 32	STR. 1-148	MARIBOR	1996
----------	---	----------------------------	---------------	---------	-------------

KAZALO - CONTENTES

Jubileji – Anniversaries	
Darke Friš: Vasilij Melik – petinsedemdesetletnik	3
Razprave – Studies	
Jože Curk: PROŠTIJSKA CERKEV NA PTUJU	6
The Collegiate Church in Ptuj	
Mirko Šoštaric: POTA – CESTE – ULICE MARIBORA	18
Pathways, roads and streets of Maribor	
Ivan Rihtarič: »ŠTAJERC« IN NJEGOV ODNOS DO VOLITEV V DRŽAVNI ZBOR 1906 IN 1907	27
»The Styrian« and its stand towards elections to the state parliament in 1906 and 1907	
Ljubica Šuligoj: PTUJSKI OKRAJ MED SVETOVNIMA VOJNAMA V LUČI SKUPŠČIN- SKIH VOLITEV	48
The Ptuj district between the two world wars, in light of parliamentary elections	
Marija Počivavšek: O SEJMIH V PODSREDI	58
Fair activities in the market town of Podsreda	
Iris Hertiš: CELJSKO SLOVENSKO OBRTNO DRUŠTVO 1918–1941	67
The Celje Slovenian Craftsmen's Society, 1918–1941	
France Filipič: SLOVENC V KONCENTRACIJSKEM TABORIŠČU MAUTHAUSEN	80
Slovenians in the Mauthausen concentration camp	
Anton Vratuša: PETDESET LET VRTA SPOMINOV IN TOVARIŠTVA	85
Fifty years of the »Garden of memories and comradeship«	
Mojca Ramšak: FILIGRANSKI POGLED NA PREPLETANJE RELIGIOZNE IN PROFANE FUNKCIJE ROMANJA NA PRIMERU RUŠKEGA	94
A filigree view of the interlinks between religious and profane functions of pilgrimages, with Ruše as an example	
Jerneja Hederih: OSMRTNICE – VIR ZA ANALIZO DOJEMANJA SMRTI	104
Obituaries: A source for the analysis of the perception of death	

Na naslovnici:

Dr. Karel Verstovšek, predsednik Narodnega sveta za Štajersko leta 1918 in član narodne vlade
Države SHS v Ljubljani.

Izvečke prispevkov v tem časopisu objavljata »Historical - Abstract«
in »America: History and Life«

Abstracts of this review are included »Historical - Abstract«
and »America: History and Life«

ČASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPIJSJE

Review for History and Ethnography

Letnik 67 – Nova vrsta 32

1. zvezek

1996

IZDAJATA
UNIVERZA V MARIBORU IN ZGODOVINSKO DRUŠTVO V MARIBORU

ZALOŽNIK
ZALOŽBA OBZORJA MARIBOR

MARIBOR 1996

Časopisni svet – Publishing Counsel

dr. Borut Belec, dr. Vladimir Bračič, Franc Filipič, dr. Bruno Hartman,
dr. Matjaž Klemenčič, dr. Jože Koropec, dr. Slavko Kremenšek, Matija Malešič,
Ivan Sernec, dr. Milan Ževart

Uredniški odbor – Editorial Board

dr. Vladimir Bračič, Marjeta Ciglenceki, dr. Bruno Hartman, dr. Jože Koropec,
Marjan Matjašič, dr. Stanko Ojnik, Irena Šavel, dr. Sergej Vrišer, Vili Vuk,
dr. Milan Ževart, mag. Marjan Žnidarič

Glavni in odgovorni urednik – Chief and Responsible Editor

mag. Marjan Žnidarič
Muzej narodne osvoboditve Maribor
2000 Maribor, Ulica heroja Tomšiča 5, Slovenija
telefon: (062) 211-671
fax: (062) 227-394

Uprava in založba – Administration and Publisher

Založba Obzorja
2000 Maribor, Partizanska 5, Slovenija
telefon: 25-681

Za znanstveno vsebino odgovarjajo avtorji.
Ponatis člankov in slik je mogoč samo z dovoljenjem uredništva
in navedbo vira.

IZDANO Z DENARNO POMOČJO

Ministrstva za znanost in tehnologijo Republike Slovenije
Ministrstva za kulturo Republike Slovenije
Mestne občine Maribor

JUBILEJI – ANNIVERSARIES

VASILIJ MELIK – PETINSEDEMSESETLETNIK



V začetku leta je praznoval pomemben življenjski jubilej akademik in zaslužni profesor dr. Vasilij Melik. Ob njegovi sedemdesetletnici je prof. dr. Ignacij Voje zapisal: »Ves njegov življenjski ritem, mladostni polet in zagnanost tega ne kažejo«. ¹ In ko srečujem svojega velikega vzornika in učitelja pet let kasneje, sta njegova življenjska moč in iskriv duh še vedno takšna kot na začetku znanstvenega ustvarjanja.

Vasilij Melik se je rodil v Ljubljani 17. januarja, dobri dve leti po koncu prve svetovne vojne, kot sin uglednega slovenskega geografa akademika profesorja dr. Antona Melika. Domače okolje, predvsem pa očetova knjižnica, bogata z leposlovnimi, zemljepisnimi in zgodovinskimi knjigami, ga je navdušila za humanistične vede, po končani klasični gimnaziji pa se je pod vplivom del zgodovinarja Josipa Stareta odločil za študij zgodovine na ljubljanski Filozofski fakulteti, kjer je diplomiral v letu kapitulacije Italije. Na fakulteti sta bila njegova profesorja akademika Milko Kos in Fran Zwitter, oba pa sta s svojim delom in pogledom na zgodovino močno vplivala na mladega študenta in njegov odnos do zgodovinopisja.

Po osvoboditvi je najprej služboval kot prevajalec pri Tanjugu, nato kot pomočnik ljubljanskega mestnega arhivarja, obenem pa kot bibliotekar v Slovanski knjižnici. Leta 1947 se je kot asistent zaposlil na Filozofski fakulteti v Ljubljani, predaval pa je tudi na Višji pedagoški šoli in Ekonomski fakulteti v Ljubljani. Leta 1959 je obranil doktorsko disertacijo, v njej pa se je kot prvi slovenski zgodovinar lotil proučevanja zgodovine volilnih sistemov in volitev na Slovenskem v letih 1861–1918. Kot docent je predaval zgodovino jugoslovanskih narodov od 18. stoletja do prve svetovne vojne, od leta 1969 pa je kot izredni profesor predaval tudi slovensko zgodovino istega obdobja. Leta 1974 je bil izvoljen v naziv rednega profesorja za slovensko in južnoslovansko zgodovino 19. stoletja, od leta 1982 je predaval tudi uvod v študij zgodovine, od leta 1986 pa še kulturno zgodovino Slovencev za slaviste. Zaradi neprecenljivega prispevka pri razvoju slovenske histo-

¹ Ignacij Voje, Vasilij Melik – sedemdesetletnik, Zgodovinski časopis 45, Ljubljana 1991, str. 5–13.

riografije mu je bil leta 1991 dodeljen naslov zaslužnega profesorja ljubljanske univerze.

Pri skopem orisu slavljenčevega pedagoškega dela pa je potrebno še posebej poudariti veliko priljubljenost profesorja Melika med generacijami študentov, ki jih je znal pritegniti s svojim širokim in bogatim znanjem. Profesor Melik je znan kot predavatelj z dušo in srcem, ki je s svojim pripovednim načinom, začinjenim s humorjem, študentom zgodovinopisje še bolj približal. Pomembno je tudi njegovo delovanje na področju vzgoje novih rodov slovenskih znanstvenikov, saj je bil mentor pri magistrskem in doktorskem študiju celi vrsti mladih zgodovinarjev.

Znanstveni opus² profesorja Melika je izredno velik in obsega okoli 300 enot, njegove raziskave pa segajo od obdobja srednjega veka do sodobne zgodovine. Največ svojega časa je posvetil raziskovanju slovenske zgodovine v letih 1750–1918, njegovo znanstveno in strokovno delo pa je zelo raznovrstno, saj poleg politične zgodovine proučuje tudi kulturno in družbeno zgodovino Slovencev. V zadnjih letih se na slovenskih tleh po njegovem vzoru uveljavlja posebej družbena zgodovina oziroma raziskovanje in odkrivanje zanimivih drobcev iz vsakdanjega življenja, ki je navdušila celo vrsto mlajših zgodovinopiscev, ki danes nadaljujejo njegovo pionirsko delo.

Njegovi znanstveni prispevki so trajne vrednosti, njihova značilnost pa je, da so nastali na podlagi arhivskega raziskovanja in dolgotrajnega pregledovanja najrazličnejših drugih virov. Še zlasti krasi raziskovalno delo profesorja Melika uvajanje in uporaba najrazličnejših novih metod. Naj na tem mestu omenim le leta 1965 izdano razširjeno doktorsko disertacijo »Volitve na Slovenskem 1861–1918«, ki ni le analiza volilnega sistema v habsburški monarhiji, temveč tudi sinteza slovenske politike pred 1. svetovno vojno. Leta 1966 je s prof. dr. Ferdinom Gestrinom izdal temeljno zgodovinsko delo »Slovenska zgodovina od konca osemnajstega stoletja do 1918«, ki je dopolnjena izšla v »Zgodovini Slovencev« leta 1979. Ta knjiga je še danes osnovna študijska literatura pri študiju novejše slovenske zgodovine. Profesor Melik je sodeloval tudi pri pisanju najrazličnejših učbenikov. Napisal je vrsto strokovnih prispevkov v tujih in domačih revijah in časopisih. Je izredno cenjen predavatelj, saj je sodeloval na številnih mednarodnih kongresih, simpozijih in okroglih mizah na Slovenskem in v tujini. Poleg znanstvenih rezultatov ga še zlasti krasi jasna beseda in duhovite pripombe, ki pritegnejo tudi poslušalce iz nestrokovnih krogov. Kot odličen predavatelj je znan tudi širši mariborski javnosti, saj je v našem mestu imel več odmevnih predavanj.

Opravljal je tudi vrsto pomembnih nalog v strokovnih društvih zgodovinarjev in arhivarjev. Tako je bil dolgoletni član odbora in podpredsednik Arhivskega društva, v Zgodovinskem društvu Slovenije in nato v Zvezi zgodovinskih društev Slovenije pa je od 1952 opravljal najrazličnejše odborniške funkcije. Še zlasti pa je pomembno njegovo delo urednika društvenega glasila Zgodovinski časopis, ki ga opravlja od leta 1972, glasilo pa je pod njegovim uredniškim vodstvom preraslo v zgodovinsko revijo evropskega formata.

S svojim delom je zaslovel tako doma kot tudi izven slovenskih meja, za svoje znanstveno delo pa je prejel več pomembnih nagrad. V letu slovenske samostojnosti je dobil Gindelyevo nagrado avstrijske raziskovalne skupnosti, leto kasneje avstrijski častni križec za znanost in umetnost, pred tremi leti pa je postal član Slovenske akademije znanosti in umetnosti. S svojim znanstvenim in pedagoškim delom se je profesor Melik zapisal med najvidnejše slovenske zgodovinarje in sodi med najboljše poznavalce slovenske zgodovine 19. stoletja.

² Nataša Stergar, Bibliografija prof. dr. Vasilija Melika, Zgodovinski časopis 34, Ljubljana 1980, str. 398–402.

Poleg znanstvenih in pedagoških kvalitiet pa se profesor Melik še zlasti odlikuje v prvi vrsti kot človek, ki s svojo neusahljivo življenjsko močjo tudi svoje prijatelje, znance in študente navdahne z neuničljivim optimizmom. Kot takšen se je še posebej vtisnil v spomin vsem tistim, ki imamo priložnost z njim popiti jutranjo kavo v enem izmed lokalov v okolici Filozofske fakultete v Ljubljani. Ta srečanja niso le neobvezni klepeti, temveč prave učne ure zgodovinopisja, umetnosti, književnosti in predvsem življenjskih modrosti, ki jih profesor Melik na tako neprisljhen način deli s svojimi sogovorniki.

Za vse dosedanje delo se profesorju Vasiliju Meliku iskreno zahvaljujemo, ob petinsedemdesetletnici pa mu čestitamo in želimo: še na mnoga zdrava in ustvarjalna leta!

Darko Friš

RAZPRAVE – STUDIES

PROŠTIJSKA CERKEV NA PTUJU

Jože Curk*

UDK 726.54(497.12 Ptuj)

CURK Jože: Proštijska cerkev na Ptuj. (Die Propsteikirche von Ptuj.) Časopis za zgodovino in narodopisje 67=32(1996)1, str. 6–17.
Izvirnik v slov., povzetek v nem., izvleček v slov. in angl.

Avtor v svojem članku obravnava tiste probleme iz gradbene zgodovine ptujске proštiske cerkve, za katero doslej še ni bilo zadovoljivih razlag, zadevajo pa zlasti njen prvotni vzhodni zaključek in prostorsko organizacijo zahodne empore. K temu dodaja kratak kronološki pregled njenega gradbenega razvoja od 12. stoletja do danes.

UDC 726.54(497.12 Ptuj)

CURK Jože: The Collegiate Church in Ptuj. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor 67=32(1996)1, p. 6-17.

Orig. in Slovene, summary in German, synopsis in Slovene and Engl.

In this paper, the author deals with issues pertaining to the civil construction history of the Ptuj Collegiate Church, as to which explanations have thus far been lacking. Special attention is given to its original eastern end and the space arrangement of the western gallery. A short chronological review of its construction development, since the XII century to the present is added.

Proštijska cerkev sv. Jurija v Ptuju spada med najzanimivejše kulturne spomenike v Sloveniji. Zato se je z njeno stavbno problematiko doslej resneje ukvarjalo že več umetnostnih zgodovinarjev (E. Cevc, I. Komelj, M. Zadnikar, J. Curk, J. Höfler, I. Stopar), rezultat tega pa je precej različnih pogledov na njen stavbnozgodovinski razvoj. Ne da bi se podrobneje spuščal v razlago teh pogledov, izmed katerih sta novejša najmanj verjetna, bom vso odprto problematiko cerkve strnil v dva sklopa temeljnih vprašanj:

1. Ali je sedanja cerkev sedež pražupnije že od konca 10. stoletja dalje ali pa je bil njen sedež prvotno pri cerkvi sv. Ožbalta izven naselbine, naša cerkev pa je najprej služila kot grajska kapela, nato prevzela funkcijo kolegiatne cerkve in šele okoli 1500 zaradi turške nevarnosti postala sedež pražupnije, ki se je od cerkve sv. Ožbalta preselil k njej.

2. Ali je njena zahodna empora starejša od ostale cerkve, torej ali je bila prvotno grajska kapela, ki so ji v 12. stoletju prizidali najprej srednjo in v 13. stranski ladji

* Jože Curk, umetnostni zgodovinar v pokoju, Ljubljana

ter tako ustvarili njen sedanji stavbni sestav? Na obe vprašanji bom poskušal odgovoriti čim bolj lapidarno, to je kratko in jedrnato, na koncu pa bom dodal zgoščen pregled njenega stavbnega razvoja, kot ga ponuja njena sedanja arhitektura, seveda brez eventuelnih novih arheoloških odkritij.

Ad. 1. Ptuj je dobil župnijo že za vlade kneza Pribine (+861). Ustanovljena je bila pri njegovi lastniški cerkvi v zahodnem delu naselbine, vendar ne na naplavini blizu mostišča, ampak na robu sedanjega dominikanskega platoja ali še verjetneje na obronku sosednjega malograjskega pomola. Madžarska okupacija jo je uničila. Po osvoboditvi Ptuja in potem koje leta 977 postal zopet salzburški, niso zaradi premika naselbine pod grajski grič znova pozidali starejše Pribinove, ampak mlajšo Kocljevo cerkev, posvečeno jeseni 874 in stoječo na sedanjem proštijem platoju. Ptuj pa ni imel od Pribinovih časov dalje samo župnije, ampak tudi most (morda še obnovljen rimski) in sejmišče z velikim letnim sejmom na dan, ki je bil (pозnejše) posvečen sv. Ožbaltu (5. avgusta). Ko so tranzitni promet v 1. pol. 12. stoletja preusmerili skozi nastajajočo naselbino, so sejmišče prestavili iz bližine mostišča na zemljišče severno od Grajene, kjer je bilo dovolj varno pred njenimi poplavamimi. Na terasi nad njim so postavili cerkev, posvečeno sv. Ožbaltu, in s tem pridali regalnemu letnemu sejmu tudi proščenjsko obeležje. Ožbaltova cerkev je torej nastala v zvezi s sejmom v bližini sejmišča, katerega zaščitnik je postal svetnik kot patron obeh glavnih sejmskih artiklov, žita in živine. Ni pa bila cerkev sv. Ožbalta nikoli sedež pražupnije (razen občasno v času reformacije), saj bi ta, če bi bila locirana izven urbane naselbine, gotovo razvila svoj videm (zemljiški areal), izvzet iz svetne ingerence, in ne bi trpela sejmskih prireditev v svoji neposredni bližini. Vse povedano govori za to, da se je pražupnija ob koncu 10. stoletja umestila pri cerkvi sv. Jurija, kjer se je po umiritvi z Madžari okoli 1130 dokončno ustahila. Zato je postal zaščitnik mesta sv. Jurij in ne sv. Ožbalt, zato se je njegov lik pojavil na prvem mestnem pečatniku iz okoli 1250 in zato je njegov grb (beli križ) postal emblem mesta. Mislim, da tega ni treba vedno znova dokazovati, saj postaja že utrudljivo. Stara dilema sv. Jurij – sv. Ožbalt se namreč enako kot v primeru Kamnica–Maribor vedno znova pogreva, čeprav zanjo ni nobene historično opravičljive podlage.

S tem odpade tudi predpostavka, da je bila tu najprej rezidenčna (grajska) kapela salzburških nadškofov, saj so ti imeli na gradu za svoje potrebe lastno hišno kapelo. Pražupniki (prvi znani med njimi Albert je omenjen leta 1188) so stanovali v dvorcu, nasledniku Kocljevega in predniku sedanjega proštijeskega dvora, ki gaje še izpeljava bližnjice med Trgom in Špeharskimi vrati po nastanku obzidja ločila od cerkvenega kompleksa s pokopališčem, kaplanijami, mežnarijo, osarijem, prostorom za javno pokoro in drugimi sestavinami takratnega župnijskega središča. Tudi trditev, da je cerkev skozi ves srednji vek služila kot kolegiatna cerkev, je brez tehtne osnove, saj bi to predpostavljalo obstoj kolegiatnega kapitlja (kanonikata), ki pa se nikdar in nikjer ne omenja. Kolegiatni kapitlji so se začeli pri nas pojavljati šele v 12. stoletju, vendar redko pri matičnih pražupnijah, ki so predstavljale temeljno mrežo cerkvene organizacije. Izvor sporočila o kolegiatni cerkvi izvira iz zgodovine ptujske pražupnije, ki jo je napisal dekan in nadžupnik Ignacij grof Inzaghi leta 1755. Zadevni pasus se dobesedno glasi: *Cessante episcopali sede seu per temporum iniurias seu ob grassantem in Christi fideles persecutionem, ecclesia hoc pettoviensis in Collegiatam transiit, de qua quidem defectu antiquorum actuum et documentorum nihilcerti seu de successionem propositorum, seu de gremio capituli et canonio allegari patest proter unicum idquis in obscurum indicium ecclesiam hanc vere collegiatam fuisse, quod ex ipso nempe titulo scholastico seu Chormaster quo a tempore immemorabili vicario hujus archiparochio appellari consuevit apparet. Inzaghijevo domnevo je v želji, da bi dal cerkvi večjo historično*

veljavo, spremenil v trditev Simon Povoden in za njim vsi njegovi nekritični uporabniki, ki so s tem ustvarili »zgodovinsko resnico«, ne da bi ta dejansko obstajala, saj se župniki v Ptujju ne pojavljajo šele z domnevnim prenehanjem kolegija leta 1466 (Janez Bernhart), ampak vse od leta 1188 dalje, ohranjena pa je celo nagrobna plošča nadžupnika Henrika II. (+ 1341). Prav pa ima grof Inzaghi, ker nikjer ne omenja kakšne selitve pražupnijskega sedeža iz cerkve sv. Ožbalta v ono sv. Jurija, kar bi gotovo poročal, če bi se res zgodilo.

V zvezi z zgodovino ptujске pražupnije je zanimiv tudi pregled njene organizacije v 1. pol. 18. stoletja, kot nam jo prikazuje grof Inzaghi v istem zgodovinskem pregledu, saj je iz prikazanega stanja še razvidna prvobitna celovitost pražupnije. Inzaghi začenja zgodovino ptujске pražupnije s škofom Viktorinom (+ 2. 10. 304), jo nadaljuje s kornimi škofi Teoderikom, Otonom in Osvaldom v karolinškem obdobju, čas med madžarskimi in turškimi vpadi zapolni z domnevnim obstojem kornega kapitlja, z dejansko zgodovino pražupnije, to je z biografijami njenih župnikov, pa začenja šele s koncem 16. stoletja. Tako da je glede tega njegov šematizem sila pomanjkljiv. Bolje pa nam pokaže organizacijsko strukturo župnije v 17. in 18. stoletju. Takrat je na sedežu pražupnije ob nadžupniku živelo in delovalo še 7 duhovnikov z določenimi delovnimi opravili in nazivi:

- vikar, znan od 1609 dalje, je bil chorimagister in namestnik župnika,
- prvi kurat, znan od 1615 dalje, je bil capellanus xenodochii ali Stuell-priester,
- drugi kurat, znan od 1735 dalje, je bil capellanus domesticus ali sacrista,
- tretji kurat, znan od 1731 dalje, je bil prefekt kongregacije,
- četrti kurat, znan od 1725 dalje, je bil kaplan beneficija sv. Dizme,
- peti kurat, znan od 1733 dalje, je bil kaplan Leebovega beneficija,
- šesti kurat, znan od 1700 dalje, je bil kaplan Golobovega beneficija.

Število kuratov se je po jožefinskih reformah začelo krčiti, saj sta bila 1789 odpravljena drugi in tretji kurat, po 1852 pa so se postopoma združili vsi trije beneficiji. Tako da so pred zadnjo vojno bili pri proštiji, nadžupniji, mestni župniji in sedežu dekanata sistemizirani: nadžupnik, vikar, kaplan – kurat in kaplan – beneficiat.

Poleg kuratov na sedežu pražupnije so v njeno sestavo spadali tudi dislocirani vikarji – župniki, ki so bili nameščeni pri cerkvah sv. Ožbalta v Kaniži (od 1637), sv. Lovrenca v Juršincih (od 1606), sv. Urbana v Desterniku (od 1596), sv. Ruperta v Voličini (od 1600), sv. Marjete v Gorišnici (od 1630), sv. Andreja v Vitomarcih (od 1757), Device Marije na Vurbergu (od 1767) in občasno celo sv. Martina v Vumpahu, čeprav je ta spadala v sestav župnije sv. Petra pri Mariboru (1761–1820).

O prvinski zaokroženosti pražupnije vse do jožefinskih reform priča tudi zapisnik vizitacije iz let 1760/64, ki dokazuje, da so takratne vikariatne župnije šteje med svoje podružnice tudi cerkve, ki so ob jožefinski reformi same postale sedeži župnij. Tako je vikariatna župnija sv. Ožbalta imela podružnici sv. Doroteje v Dornavi in sv. Marka v Markovcih, vik. župnija sv. Lovrenca podružnici Marije v Polenšaku in Janeza Nepomuka pol ure izven Juršincev, vik. župnija sv. Urbana podružnici Device Marije na Vurbergu in sv. Bolfenka v Trnovski vasi, medtem ko vikariatne župnije sv. Marjete, sv. Ruperta in sv. Andreja niso imele podružnic.

Ad. 2. Pri obravnavi zahodne empole je treba najprej rešiti dve temeljni dilemi: prvič, ali je spodnji del empole nastal prej, sočasno ali pozneje kot srednja ladja, in drugič, ali je empora nastala v dveh fazah ali naenkrat. Od petih ponujenih možnosti so tri nerealne. Če bi spodnji del empole nastal prej kot ladja, bi imeli opravičiti s prvotno grajsko kapelo iz konca 10. stoletja; če bi nastala sočasno, bi dobili izredno dolgo ladjo, ki bi po mnenju I. Stoparja izvirala iz karolinškega 9. stole-

tja; če pa bi empora nastala naenkrat, kot domneva J. Höfler, bi dobili t. i. zahodni kor iz 13. stoletja, opremljen s severnim vhodom in oltarjem, obrnjenim proti zahodu. Mislim, da nobena od teh treh domnev ne drži, ampak da moramo razvoj cerkve pred 2. polovico 13. stoletja poiskati v ostalih dveh možnostih in ga razdeliti v 4 faze: prvo predstavlja sedanja srednja ladja, drugo spodnji del empole, tretjo zgornji del empole in četrto nadzidava srednje ladje. Dokazuje za to razvojno shemo nam nudi podroben ogled cerkvenega podstrešja, posebno strukture zidov in stikov posameznih delov cerkve, zlasti srednje ladje in empole.

a) Spodnji del (zahodne) empole je bil od vsega začetka brez lastne vzhodne stene, saj je bil pripet k fasadi enako visoke in široke Konradove cerkve (sedanje srednje ladje). To dokazuje, da ni nikoli stal samostojno kot vase zaključen stavbni objekt in da ni starejši ali sočasen, ampak mlajši od nje. Dokaz za to nudi njegova nadzidava iz okoli 1240, ki se ni poslužila njegove vzhodne stene, ker je ni bilo, ampak zahodne (fasadne) stene ladje, in se je zato vizuelno premaknila za njeno debelost (okoli 120 cm) proti vzhodu. Ta zamik je na južnem stiku ladje in empole dobro viden, saj ga več ne zakriva čelo južne stranske ladje, katere fasada je do 1415 sloanela na zahodnem ogalu ladje. Slabše viden je na severnem stiku, ki ga zakriva čelo severne stranske ladje. Njena fasada sloni na vzhodnem robu empole, katere severna stena si je tu ustvarila svoj lastni, v ostenje ladje segajoč zaključek. To podaljšanje emporinega, iz skladov sestavljenega ostenja je razumljivo, če pomislimo na manj urejeno strukturo ladjine severne stene za razliko od južne, sestavljene iz velikih skladov, ki je lahko služila za prislonitev emporine južne, enako oblikovane stene nanjo.

b) Južni stik med ladjo in emporo je dobro viden, in čeprav je po gradbeni tehniki njunih sten skoraj enak (sestavljen iz velikih klesancev), se vendar razlikuje tako po barvni niansi kamna kot po izvedbi, ki je pri empori manj precizna (bolj groba) kot pri ladji.

c) Severni stik je slabše opazen, vendar ga nakazuje 6 cm velika divergenca med emporino in ladjino steno. To stično črto je upoštevala tudi emporina povišava okoli 1240, ki je zaradi njene podaljšane stene enovita, saj ni potrebovala stopničastega priključka k oratorijevi vzhodni steni, kot je bilo to potrebno pri južnem stiku.

d) Emporina gradnja je dvofazna, saj se njena gradnja iz velikih klesancev do prvotne višine ladje popolnoma razlikuje od gradnje iz lomljenčev od tu do višine sedanje pevske empole. Meja med njima poteka v ravni črti, ki je jasna in čista. Zato odpade domneva, da je empora nastala v vsej višini naenkrat, čeprav to zveni logično v smislu nastanka umišljenega zahodnega kora. Proti temu pa ne govori samo gradbena struktura sten, ampak tudi dejstvo, da se je enako širok in visok prizidek tudi po dolžini skoraj enačil s ladjo ter jo po obliki in velikosti oken posnemal, le da je njihovo ritmiko prekinil (3 okna ladje proti 2 oknom predladje).

e) S to prizidavo je cerkev dobila predladjo (o veži ne moremo govoriti, saj je bila skoraj enako velika kot ladja), v katero sta vodila vhoda z zahodne in s severne strani. Prvi, večji, je služil za vernike, drugi, manjši, za vstop duhovščine. Upoštevati je namreč treba dejstvo, da takratne povprečne cerkve niso imele niti zakristij niti posebnih stranskih vhodov, zato je duhovščina prihajala v cerkev skozi glavni vhod ter se pomikala med verniki do oltarja in se po končanem obredu po isti poti vračala. Na Ptujju je za vstop in izstop duhovščine nastal nasproti župnišča poseben vhod (bil je pravokoten in opremljen s polkrožnim timpanonom) prav na stičišču ladje in predladje. Njegova lokacija in skromna izvedba sta v nasprotju z reprezentančnostjo glavnega vhoda ustrezala njegovemu funkcionalnemu namenu.

f) Okoli 1240 so nadzidali predladjo in s tem ustvarili emporo (ne pa zahodnega kora), ki je par desetletij presežala višino ladje. To dokazujejo ostanki ometa na

njeni vzhodni steni, ki je segala preko ladjine sedlaste strehe. Ker pa so njeno vzhodno steno postavili na fasado ladje, je vizuelno dosegla dolžino prvotne ladje, kar odvrta misel o nekakem zahodnem koru, saj so ti bili vedno bolj ali manj stolpastih oblik. Z lesenim etažiranjem v višini sedanje pevske empore, torej okoli 270 cm pod njeno prvotno višino, so predladjo kot enovit prostor uničili, zato pa ustvarili nadškofijski oratorij, ga dvakrat križnorebrasto obokali in opremili s fugiranim ometom, ki ga je šele okoli 1280 prekrila zgodnjegotska slikarija. Oratorij, ki je bil spočetka vase zaključen, saj je presegal višino ladje, je imel dostop s severne strani po lesenih stopnicah (mnogo manj verjetno, da po mostovžu iz bližnjega župnega dvorca onkraj ceste). Zaprtost oratorija nasproti cerkvi se je že po dveh desetletjih spremenila, saj je višinska izravnava ladje z emporo okoli 1260 omogočila, da so ga z večjim ali manjšim lokom (morda tudi lokoma) odprli proti ladji in dve desetletji nato poslikali. Oltar, ki je bil prvotno ob vzhodni stranici oratorija, so takrat prestavili ob zahodno, opremljeno z manjšo rozeto, kar je upoštevala tudi slikarija.

g) Nastanek in obstoj predladje med okoli 1160 in 1240 je samo navidezno nerazložljiva etapa v razvoju naše cerkve. Upoštevati moramo namreč, da so prazupne cerkve ob obredju služile še vrsti drugih opravil, povezanih s prazupnijami kot cerkvenimi in svetnimi središči. Šlo je za zборе vernikov, cerkvena sojenja, za zbiranje spokornikov, ki občasno niso smeli v cerkev, za sprejemanje visokih gostov, za razne množične pobožnosti, zlasti v primerih slabega vremena, za razne slovesnosti, romarske shode in podobno. Z vzdavo oratorija se je pritlični del predladje spremenil v vežo, ki je sicer še vedno služila podobnim potrebam, vendar je bila prostorsko degradirana. Po sledovih ometov in višini južnega okna sodeč, je vežo pokrival raven lesen strop, ki je bil zelo verjetno po sredini tramasto podprt enako kot strop v srednji ladji. Pokritju veže z vzdolžnim banjastim obokom opreka njeno južno okno iz 1. pol. 14. stoletja, ki sega v oločje sedanjega emporinega oboka, pokritju s križnim ali celo križnorebrastim pa ohranjeni originalni fugirani omet iz okoli 1160 in prostorsko razmerje veže 8,3:4,4 m, ki ni dovoljevalo enoločnega obokanja.

h) S prizidavo predladje je prvotna cerkvena fasada iz okoli 1130 dobila novo funkcijo. Odtlej je ločevala dva po namembnosti različna cerkvena prostora. Zato je niso odstranili vse do vzdave sedanje pevske empore okoli 1380. To trditev potrjuje dejstvo, da so jo okoli 1240 uporabili za nošnjo vzhodne stene oratorija. Zato je sprejemljiva domneva, da so jo okoli 1160 (ali pa šele okoli 1240) predrli le s širšim lokom, nikakor pa ne s slavolokom, ki bi povezal obe prostornini v enotnejši ladijski prostor, saj temu oporeka dejstvo, da je med okoli 1260 in 1380 služila kot ločna stena med zahodno emporo in povišano srednjo ladjo.

i) Severni, po lesenem stopnišču dosegljiv preprost pravokoten vhod (prebit skozi steno iz okoli 1160), ki je od okoli 1240 služil za dostop na oratorij in od okoli 1380 na pevsko emporo, je bil v uporabi do okoli 1415, ko ga je nadomestilo okroglo stopnišče v severozahodnem kotu empore. Stopnišče z zelo verjetno spremljajočo streho in podestom pred vhodom, ki se je od tam spuščalo v vzhodni smeri k tlom, je zasedalo dobršen spodnji del emporine severne stene, h kateri je bilo pritrjeno. Opisano dejstvo in stilne prvine potiskajo datacijo slikarije, ki se pojavlja na tej steni (ohranjena pa je v prizidanem baročnem stopnišču iz 1698), iz 2. pol. 14. v 1. četrtino 15. stoletja, določene v leta po 1415.

j) Zanimiv je problem cerkvenega vzhodnega zaključka in zvonika. Cerkev zahodnega zvonika po vzdavi nadškofijskega oratorija v povišano predladjo ni mogla dobiti, zato ga je morala imeti drugje. In res zvemo, da je imela cerkev do požara maja 1684 zvonik nad prezbiterijem in da je sedanji strešni stolpič iz leta 1712 spomin nanj. Zato nas vprašanje, kje je imela cerkev zvonik pred nastankom prezbiterija, nujno privede do odgovora, da zagotovo tam, kjer ga je imela tudi pozneje, torej

na vzhodnem koncu cerkve. Ker vemo, da se je v času njenega graditelja nadškofa Konrada I. (1106–1147) v vzhodnoalpskem prostoru uveljavila visoka romanika in da so se pojavile prve kornozvonične cerkve, smemo tako pričakovati tudi na Ptuj, posebno še, ker je šlo za prazupno cerkev v nadškofijski lasti, ki ji je prav zvonik dajal tisto pomensko veljavo, ki ji je pripadala kot »božjemu bivališču« – gradu.

Vprašanje, zakaj ga niso po odstranitvi zaradi prizidave prezbiterija okoli 1320 nadomestili z zvonikom na enem ali drugem koncu stranskih ladij, je sicer špekulativno, vendar zahteva odgovor. Verjetno zato, ker se je čas večstolpnih romanskih cerkva kot božjih gradov iztekel, ker bi na zahodnem koncu moteče vplival na nadškofijski oratorij, na vzhodnem pa ju niso želeli postaviti graditelji prezbiterija – Ptujski gospodje in meščani, ki niso več potrebovali njune reprezentančne simbolike, ampak le funkcionalno uporabnost. To pa jim je ob mnogo manjših stroških zagotavljal stolp, postavljen na strehi prezbiterija.

k) Do okoli 1240 sta cerkev, to je ladjo in predladjo, pokrivala ravna lesena, po sredini verjetno podprta stropa. Potem, ko so okoli 1240 nadzidali predladjo z oratorijem, so le-tega obokali z dvema prečno pravokotnima, križnorebrastima, potlačeno ločno sklenjenima obočnima polama, medtem ko je veža pod njim dobila tramast strop v talni višini sedanje pevske empore. Problem tega obokanja je bil relativno lahko rešljiv, odstopili so pač od romanskega ideala kvadratastih pol, njuno zožitev pa nevtralizirali s pomočjo rebraste konstrukcije, ki je z raztegnitvijo prečnih lokov to omogočila. Pri obokanju južne stranske ladje okoli 50 let pozneje pa se je zataknilo. Skoraj kvadrataste obočne pole, tri po številu, so prišle v rahlo neskladje z okoli 1260 prebitimi arkadnimi loki (ki pa so tudi sami v neskladju z originalnimi okenskimi osmi iz okoli 1130), predvsem pa so pustile na vzhodu za pol pole nepokrite ladje, ki je verjetno služila kot oltarni prostor. Šele podaljšanje cerkve za manjkajoče pol pole ob prizidavi prezbiterija okoli 1320 (kar je obenem služilo za oporo njegove slavoločne stene) je omogočilo obokanje tudi te četrte pole. V severni, nekaj ožji in malce krajši ladji je šlo obokanje v obratni smeri. Najprej so okoli 1330/40 obokali vzhodno polo, ki so ji ostale tri sledile šele okoli 1390. Ostali oboki v cerkvi so manj problematični, nastali so ob prizidavah posamičnih delov cerkve: prezbiterija okoli 1320/30, pevske empore okoli 1380 in tripolnega podaljška južne ladje okoli 1415. Le obok v srednji ladji, sestavljen iz 4 neenako širokih obočnih pol, je nastal šele ob njenem drugem povišanju okoli 1490.

l) Strehe, večinoma prezrt, vendar važen sestavni del vsake stavbe, so v našem primeru sledile gradbenemu razvoju cerkve. Konradovo cerkev z verjetnim kornozvoničnim zaključkom je pokrivala trikapna streha, ki so jo podaljšali tudi preko prizidane, enako široke in visoke predladje. Nadzidan oratorij je dobil zatrepasto streho, kmalu nato povišana srednja ladja sedlasto, prizidani stranski ladji pa pulstasti. Okoli 1320 prizidani prezbiterij pokriva ves čas enaka streha, medtem ko ladjo in emporo od ponovnega povišanja okoli 1490 dalje sedanja skupna sedlasta streha. Bolj problematična kot oblika in starost streh je dostopnost njihovih podstrešij, ki je usodno pomembna za njihovo redno vzdrževanje. Do okoli 1320 je tej dostopnosti služil domneven korni zvonik, od okoli 1415 dalje pa jo omogoča vretenasto stopnišče v severozahodnem kotu empore. Odprto ostaja vprašanje dostopnosti cerkvenih podstrešij med okoli 1320 in 1415. Vse kaže, da je dostopnost ladjinega podstrešja v tem času zagotavljalo leseno stopnišče iz oratorija, od okoli 1380 pevske empore na mestu sedanjega zidanega prav tam in da je bilo prezbiterijevo podstrešje že pred zadnjo ladjino povišavo okoli 1490 dostopno iz njenega podstrešja, saj je vrh njene strehe presegal čelno višino njegove slavoločne stene. Dostopa na podstrešji stranskih ladij sta bila skozi sedaj zazidana pravokotna vhoda iz srednje ladje (dosegljiva z lestvami), kar velja tudi za podstrešji enako širokih

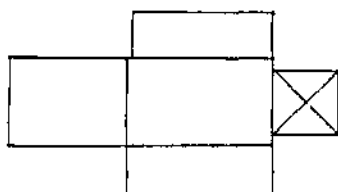
PROŠTIJSKA CERKEV

PTUJ

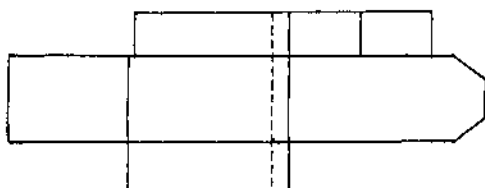
ok. 1135



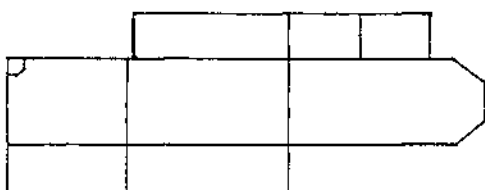
ok. 1160



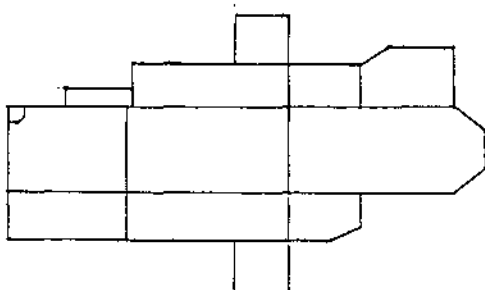
ok. 1260



ok. 1330



ok. 1415



ok. 1775

in malce nižjih shrambe in zakristije v podaljšku severne ladje, ki sta nastali sočasno ali vsaj ne mnogo pozneje kot prezbiterij.

Omembe vredna je tudi problematika zahodnega cerkvenega zaključka. Zahodni fasadi ladje iz okoli 1130 in predladje iz okoli 1160 sta bili ravno zaključeni, kar velja tudi za njuni povišavi iz okoli 1240 in posredno okoli 1260. Šele zadnja, poznogotska povišava iz okoli 1490 je v nasprotju s prejšnima dala cerkvi sedanjo, s strmim trikotnim čelom sklenjeno fasado.

m) Cerkev stoji na jugovzhodnem obronku Grajskega griča, pod katerim se je stara tranzitna cesta spuščala s Trga po današnji Murkovi ulici k staremu prehodu (mostu) čez Grajeno, preko njega pa je vodila mlajša bližnjica, ki je vzdolž obronka po bolj položni Bežjakovi ulici spela k novemu prehodu (mostu) preko iste reke. Župnijski dvorec, prvič omenjen 1314, in cerkev sta zasedala sleme tega obronka, a je njuno posest okoli 1260 prepolovila že omenjena ulična poteza, ki je ločila župnišče od cerkve. Grobišče, ki je bilo prvotno raztreseno po širšem območju, se je takrat osredotočilo okoli cerkve, se torej spremenilo v pokopališče, ki se omenja sočasno z župniščem. V 16. stoletju je dobilo visoko eskarpasto obzidje, ki ga je opasalo z zahodne, južne, vzhodne in deloma severne strani, dalje pa ga je zapirala najprej lesena in nato zidana ograja. Na pokopališču so bili Mihaelova kapela z osarjem, kazenski prostor za prestopnike, pokopališki svetilnik in križ, več grobnih kapel in druga pokopališka oprema, ob zunanjem robu obzidja pa so se nizali mestni stolp, omenjen 1376 (sedanji je preko 200 let mlajši), s kapelo Janeza Krstnika, mežnarija, kaplanija, stopniščna povezava z Naidekom, opazovalni stolpič in nasproti župnišča portalasti vhod na pokopališče in k cerkvi. Pokopališče so leta 1775 ukiniti in prestavili v Kanižo, vendar pa so njegov prostor šele 50 let pozneje dokončno splanirali, medtem ko so strmino, ki se je spuščala od mestnega stolpa in prangerja (Orfejevega spomenika) proti Murkovi ulici šele leta 1830 toliko nasuli, da so ustvarili ploskev sedanjega Slovenskega trga.

n) Ostala problematika cerkve je razvidna iz kratke kronološke predstavitve njenega gradbenega razvoja od 12. stoletja dalje.

– Jeseni 874 je salzburški nadškof Teotmar (874–907) posvetil cerkev v vzhodnem, zgornjem delu »mesta«, ki jo smemo smatrati za naslednico poznoantične pokopališke cerkve iz srede 4. stol. in za prednico sedanje, od 1863 proštjske cerkve.

– 977 je po 70-letni madžarski okupaciji Ptuj postal zopet salzburški. Postavljena je bila nova cerkev (nadškof Friderik I. Aribonski 958–991), h kateri je bil prenešen sedež pražupnije, ki je bil v predmadžarskem času pri cerkvi v zahodnem, spodnjem delu »mesta«.

– 11. stol. V bojih z Madžari je bil Ptuj večkrat prizadet, uničeni pa sta bili tudi Friderikova in nato Gebhardova (1060–1088) cerkev, katere ostanek je morda ohranjen v severni steni sedanje srednje ladje.

– Po 1126. Nadškof Konrad I. Abenberški (1106–1147) je postavil novo cerkev, ohranjeno v ostenju sedanje srednje ladje, ki se je na vzhodu verjetno zaključevala s kornim zvonikom, na zahodu pa z ravno sklenjeno fasado, katere ok. 1.2 m debeli temelji leže v stižni črti sedanje pevske empore. Konradova cerkev je bila skoraj pol nižja od sedanje, imela je raven lesen, po sredini oprt strop in 3 okna v južni ladjini steni.

– Ok. 1160. Za vlade nadškofa Eberharda I. Hilpoltsteinskega (1147–1164) so Konradovi cerkvi prizidali enako široko in visoko ter le malo krajšo predladjo z 2 oknomoma v južni steni ter zahodnim in severnim vhodom, ki jo je pokrival raven lesen strop.

– 1188 se omenja prvi znani župnik Albert.

– Ok. 1240 za vlade nadškofa Eberharda II. Regensberskega (1200–1246) so predladjo dvignili za ok. 4 m ter jo v približni višini sedanje empore etažirali s

tem, da so v njenem pritličju uredili ravno stropano vhodno vežo, v nadstropju pa oratorij, ki sta ga pokrivala križnorebrasta oboka, z juga osvetljevali veliki biforni okni, z zahoda manjša rozeta, s severa pa je vanj vodil vhod, dostopen po lesenem stopnišču. Ob tem je predladja zgubila prvotni južni okni, dobila pa zahoden poznoromanski portal, ki je deloma še ohranjen, in v 1. pol. 14. stol., južno okno. Za nekaj let je oratorij višinsko presegal ladjo ter bil pokrit z lastno štirikapno streho.

– Ok. 1260 za vlade nadškofa Ulrika I. (1256–1265) so cerkev spremenili v triladijsko tako, da so Konradovo cerkev dvignili do višine oratorija, prizidali navzven ravno zaključeni stranski ladji, jih medsebojno povezali s po 3 polkrožno sklenjenimi arkadnimi loki in ravno stropali. Cerkev so odtlej osvetljevala po 3 okna obeh stranskih ladij, saj je srednja zgubila svoja južna okna, dobila pa le eno novo v povišku severne stene.

– Ok. 1280 so freskirali oratorij.

– Ok. 1290 so križnorebrasto obokali 3 pole nekoliko dvignjene južne ladje ter kmalu nato naslikali grbe vitezov Obraern in Pesničarjev, verjetnih donatorjev tega obokanja.

– Ok. 1300 so freskirali oločje severovzhodne arkade.

– Ok. 1320 so za pol pole podaljšani cerkvi prizidali ok 2.5 m višji dvopolen križnorebrasto obokani prezbiterij s 5/8 zaključkom, ki ga je obstopalo 8 opornikov in osvetljevalo 6 večdelnih oken. Na severni strani sta ga v širini stranske ladje in v dolžini oporniških razmakov spremljali pritlična shramba in zakristija.

– Do 1340 sta bili postopoma obokani takrat nastali vzhodni poli obeh stranskih ladij, najprej severna in nato južna.

– 1341. Tako datirana nagrobna plošča nadžupnika Henrika II., ki služi kot menza oltarja sv. Viktorina, dokazuje, da je bila proštjska cerkev od vsega začetka sedež pražupnije in da ni to postala šele ok. 1500, ko naj bi se njen sedež sem preselil od cerkve sv. Ožbalta v Kaniži. Proti tej domnevi govori tudi omemba iz 1444, ko se izrecno omenja oltar sv. Katarine v župni cerkvi sv. Jurija.

– 1377 so freskirali steno nad vzhodnim arkadnim lokom južne ladje. Gre za nedoločljivo kompozicijo votivnega značaja.

– Ok. 1380 je poznoromanski oratorij nadomestila sedanja visokogotska pevska empora s po 9 križnorebrastimi oboki v pritličju in nadstropju. Takrat so zamenjali obe biforni južni in rozetasto zahodno okno (ob prezidavi osrednja zahodne stene) z gotskimi, obdržali pa oba poznoromanska portala (zahodnega glavnega in severnega oratorijevega ne pa vežinega) ter južno vežino zgodnjegotsko okno.

– Ok. 1390 so obokali severno ladjo, ji gotizirali okna in vstavili nov portal z reliefom Prestola milosti v timpanu. Takrat je tudi južna ladja dobila nova okna in portal. Nastal pa je tudi kip župnega patrona sv. Jurija, ki je sedaj nameščen v podkorju, in relief Oljske gore, ki se hrani v zahodnem podaljšku južne ladje. Prvi je nastal po 1380, drugi pred 1400.

– 1397 je cerkev pogorela.

– Po 1400 je nastal kip Sočutne, ki se nahaja v kapeli Žalostne matere Božje.

– 1415 so podaljšali južno ladjo za 3 obočne pole proti zahodu in ob tem prestavili njen zahodni portal na sedanje mesto. Takrat so pevsko emporo opremili z okroglim stopniščem, ki vodi skozi njo na podstrežje srednje ladje, ter opustili stari dostop nanjo s severne strani.

– 1446 so nastale po naročilu župnika Vincenca korne klopi v prezbiteriju, že prej pa kovane vratnice zakristijskega portala.

– 1459 je nastal oltar Konrada Laiba, ki stoji v krstni kapeli (zahodni poli južne ladje) skupaj z originalnim krstilnikom.

– Ok. 1490 so nadzidali pevsko emporo in srednjo ladjo ter slednjo križnobrebrasto obokali, obenem pa tudi višinsko izravnali zahodni podaljšek z ostalo južno ladjo. S tem je cerkev, ki jo je okoli sto let pokrivala enotna streha, dobila svojo sedanjo bazilikalno podobo. Slej ko prej pa jo je presegal strešni zvonik, ki se je dvigal nad prvo prezbiterijevo obočno polo.

– Medtem so v cerkvi nastajale tudi freske: votivna s Križanjem na sev. steni srednje ladje iz ok. 1440 ter Živega križa, Treh stanov, več svetnikov in rastlinske ornamentike iz 4. četrtine 15. in 1. četrtine 16. stol. v južni ladji, ki pa so večinoma slabo ohranjene. Omeniti velja tudi ostanke fresk italijanskega porekla na severni zunanjščini pevske empole, ki so nastale po opustitvi njenega prvotno oratorijskega dostopa v letu 1415.

– 1515 je nastal relief Poklona treh kraljev, ki se nahaja v nastavku prvega desnega oltarja.

– 1590 je dal Aleksander Marenzi v spomin na pokojnega brata Antonija tlakati cerkev, vendar se ta tlak ni ohranil, saj je sedanji v prezbiteriju iz 1673, v ladji pa iz 1748.

– Ok. 1660 so shrambo v podaljšku severne ladje predelali v kapelo sv. Ruperta, v podaljšku južne ladje pa zgradili pravokotno kapelo sv. Katarine.

– Maja 1684 je cerkev pogorela, do 1686 so jo obnovili, vendar je ob tem zgubila strešni zvonik, ki ga je začasno nadomestil mestni stolp, zgrajen v 3. tretjini 16. stol.

– 1698 so prizidali stopnišče, ki vodi iz severne ladje na pevsko emporo.

– 1705 je bila cerkev v požaru samo poškodovana. Takrat se je začela njena barokizacija. Mestni stolp, ki je zgubil kapelo sv. Janeza Krstnika v pritličju, je dokončno prevzel funkcijo cerkvenega zvonika.

– 1712 je nastal okrasni stolpič na vzhodnem koncu prezbiterijeve strehe.

– 1720–21 so predelali kapelo sv. Katarine v Dizmovo tako, da so jo podaljšali, povišali, preobokali in nanovo ostrešili, zaradi česar je prezbiterij zgubil prvo od svojih južnih oken. Leta 1721 jo je freskiral F. I. Flurer, po 1735 štukiral J. Hass, 1748 pa tlakal J. J. Schnabl.

– 1734–35 je bila prizidana Frančiškova kapela, ki jo je freskiral in opremil z oltarno sliko graški slikar F. K. Laubmann.

– 1735–44 so postopoma barokizirali cerkveno zunanjščino ter v podaljšku Dizmovo kapele postavili nizko shrambo, ki so jo odstranili šele ob regotizaciji prezbiterija.

– 1737 so podrli staro gotško zakristijo in postavili novo, daljšo in širšo, ki sta jo do 1747 opremila F. Wasser in P. Marenzeller, slike pa prispeval F. Scheidtnagl.

– 1737–38 so prezidali kapelo sv. Ruperta v kapelo ŽMB in 1741 vanjo vdělali grobnico (A. Dirnberger). Istega leta sta jo F. A. Pachmayer in A. Lerchinger freskiral, 1743 jo je tlakal J. J. Schnabl, 1745 pa sta J. Hass in vdova C. Pielich postavila oltar, ki ga je s plastikami opremil graški kipar F. J. Straub. Leta 1746 je J. Riedlmayer prispeval sliki sv. Notburge in Vendelina, 1747 F. Wasser klečalnik, 1748 J. J. Schnabl oltarno ograjo in 1749 neznani kovač kovano mrežo.

– 1742 so prebelili cerkveno notranjščino. Od njene takratne oprave, ki je obsegala 14 oltarjev in prižnico, je ohranjenih še 5 oltarjev in nekaj plastik, ki so vsi izdelki dveh domačih, stilno sorodnih rezbarskih delavnic iz konca 17. stol. K tej opremi sta F. Wasser in P. Marenzeller do 1757 prispevala cerkvene klopi in spovednice ter leta 1763 prižnico.

– 1772–73 je bila zgrajena južna kapela, ki je kopija severne. Leta 1775 jo je freskiral J. A. Mölck. Vanjo so prenesli kult sv. Dizme, v dotlej Dizmovo kapelo pa so izpod pevske empole preselili Križev oltar, ki ga je kmalu (1776) zamenjal sedanji, tega je izdelal mariborski kipar J. Holzinger. Na mestu Križevega oltarja so pod

pevsko emporo 1778 postavili oltar sv. Mihaela s Lerchingerjevo sliko nadangela, ki pa ga ni več v cerkvi.

– 1792 je mestni stolp dobil sedanjo čebulasto-laternasto streho, ki jo je izdelal tesar Simon Hiepl.

– 1809 so iz prezbiterja odstranili kamnit stebrast sakramentarij iz začetka 15. stol., ki je bil velike umetnostne vrednosti.

– 1815 je prezbiterijske oboke freskiral avstrijski slikar M. Schiffer, ki je prispeval tudi veliko oltarno sliko cerkvenega patrona, zaradi katere so zazidali 3 vzhodna prezbiterijska okna.

– 1816 je neimenovan graški kipar ustvaril nov glavni oltar s tem, da je na staro oltarno menzo iz 1625 postavil nov marmornat tabernakljasni nastavek.

– 1840 je Janez Fahr po naročilu kurata Simona Povodna predelal oločje poznoromanskega glavnega portala v neogotskega.

– 1860–62 je bila prenovljena cerkvena oprava, 1878 nabavljena neogotska slavočna oltarja in 1881 Križev pot iz tirolske delavnice F. Stuflesserja.

– 1877–89 je bil regotiziran prezbiterij in obnovljena cerkvena notranjščina, ki jo je 1880 freskiral furlanski umetnik T. Fantoni.

– 1968–69 je bila po konzervatorskih načelih obnovljena cerkvena zunanjščina.

– 1981–86 pa njena notranjščina.

Viri in literatura:

– Ignacij grof Inzaghi: Schematismus totius venerabilis cleri in districtu Pettoviensi ab origine antiquissimae hujus Ecclesiae Matricis ad moderna usque tempora. Ptuj 1755.

– Jože Mlinarič: Prizadevanja sekovskih škofov Martina Brennerja in Jakoba Eberleina za katoliško versko prenovo na Štajerskem v luči protokolov iz 1585/1614 in vizitacijskih zapisnikov iz 1607, 1608 in 1617/19. Acta ecclesiastica Sloveniae 5. Ljubljana 1983. p. 9–225.

– isti: Župnije na slovenskem Štajerskem v vizitacijskih zapisnikih arhidiaconata med Dravo in Muro 1656–1774. Acta ecclesiastica Sloveniae 9. Ljubljana 1987, strani 464.

– Emilijan Cevc: Nova umetnostnozgodovinska odkritja v Ptuj. ZC 6/7 1952/53 p. 301–329.

– Ivan Komelj: Gotska arhitektura na Slovenskem. Ljubljana 1973.

– Marijan Zadnikar: Romanika v Sloveniji. Ljubljana 1982 p. 167–178.

– Jože Curk: Proštijska cerkev in minoritski samostan v Ptuj. ČZN NV 12/1976 p. 31–67.

– Ivan Stopar: Karolinška arhitektura na Slovenskem. Ljubljana 1987 p. 27–29.

– Janez Höfler: Ob novih odkritjih srednjeveških fresk v mestni župnijski cerkvi sv. Jurje v Ptuj. ČZN NV 24/1988 p. 31–50.

– Šematizem Lavantinske škofije iz leta 1937.

DIE PROPSTEIKIRCHE VON PTUJ

Zusammenfassung:

Zur Baugeschichte der Propsteikirche von Ptuj hat man schon viel geschrieben, manches auch nur am hypothetischen Niveau. Darum grenzt sich der Autor von der Wiederholung der schon bekannten Daten ab, er fasst diese zu einer kurzen Übersicht zusammen. Er befasst sich nur mit denjenigen, die noch unklar, ungelöst oder eines besonderen Nachdenkens wert sind. Es handelt sich um die Frage des ursprünglichen Sitzes der Urfparre bei den Kirchen des hl. Georg oder des hl. Oswald und ihres geschichtlichen Schicksals, besonders aber um eine Reihe der Bauprobleme aus der romanischen und frühgotischen Periode der urfarrlichen Kirche. Nach einer gründlichen Untersuchung des Kirchendachbodens hat sich der Autor erneut für 4 Phasen des ältesten baulichen Werdens der Kirche entschieden: für die Phase des Entstehens der Konradskirche um 1130, die Phase des Zubauens des gleich breiten, hohen und fast gleich langen Vorchiffes um 1160, die Phase der Erhöhung von diesem und Erbauen vom Oratorium um 1240 und letztens für die Phase

der Erhöhung des Mittelschiffes und des Zubauens der Seitenschiffe um 1260. Im Rahmen der gegenseitigen Relationen dieser Phasen liegen die Bauaufgaben, die das romanische Baufach im 12. und 13. Jahrhundert mehr oder weniger erfolgreich gelöst hat.

Der räumlichen Degradation des Vorschiffes, verursacht durch den Einbau des Oratoriums um 1240, ist die Erweiterung des Kirchenraumes mit dem Zubauen der Seitenschiffe um 1260 gefolgt, doch war das Problem eines genug umfangreiches Kirchenraumes erst mit dem Zubau des Presbiteriums um 1320 endgültig gelöst worden. Damit ist der Kirchenkörper visuell ausgeglichen und auch räumlich ausgewogen geworden. Bis dahin aber leidete die Kirche durch den Mangel eines grösseren Altarraumes, welchen der Chorturm mit seinem Erdgeschoss nicht bieten konnte. In solchen Umständen war nämlich ihre geistliche Betonung langsam vernachlässigt worden, was das religiös vertiefte 14. Jahrhundert nicht lange dulden konnte. Interessant ist, dass der Kirche nach der Beseitigung des Chorturmes um 1320 mehrere Jahrhunderte nur der Dachstuhl über dem Presbiterium genügte. Das beweist, dass man diesem visuell stark exponierten Bauteil der Kirche keine besondere Aufmerksamkeit gewidmet hat, und dass auch seine Vernichtung im Jahr 1684 nicht zu einem Wiederaufbau angeregt hat, sondern dass man sich entschieden hat zum Bedarf des Glockenturmes gleich den nahen Stadtturm zu verwenden.

Zwischen den Problemen, denen Autor eine besondere Aufmerksamkeit gewidmet hat, befinden sich, ausser der Chronologie der Kirchenbauteile, noch:

- das Problem des Vorschiffes und seines weiteren Schicksals nach der Etagerung, welche nicht durch Wölbung sondern mit einer Holzdecke ausgeführt war,
- das Problem der drei Eingänge zur Empore und die Rolle der ursprünglichen und sekundären Kirchefassade,
- das Problem des östlichen Kirchenabschlusses, welches wahrscheinlich die Form eines Chorturmes gehabt hat, was am besten dem Zeitgeist und der Mentalität seines Bauherrn Konrad I. (1106-1147) entsprochen hätte,
- das Problem der Kirche als des Sitzes der Ursprache und
- das Problem des Verhältnisses der Kirche zu ihrer unmittelbaren Umgebung, besonders zu dem Friedhof und dem Pfarrhause.

POTA – CESTE – ULICE MARIBORA

Mirko Šoštarič*

UDK 711.73:908.497.12 Maribor

ŠOŠTARIČ Mirko: Pota – ceste – ulice Maribora. (Wege, Strassen und Gassen der Stadt Maribor.) Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 67=32(1996)1, str. 18–26.

Izvirnik v slov., povzetek v nem., izvleček v slov. in angl.

Avtor daje kratek pregled razvoja trgovskih poti in cest, ki so vplivale na razvoj Maribora in njegove bližnje okolice od prazgodovine do 19. stoletja.

UDC 711.73:908.497.12 Maribor

ŠOŠTARIČ Mirko: Pathways, roads and streets of Maribor. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 67=32(1996)1, p. 18–26.

Orig. in Slovene, summary in German, synopsis in Slovene and Engl.

The author conducts a short review of the commercial pathways and roads, influencing the development of Maribor and its immediate surroundings from pre-history to the XIX century.

Najstarejše poti

Trgovske poti so obstajale že v predzgodovini. Za zdaj lahko samo domnevamo, da so predzgodovinska selišča povezovala poti med selišči in gradišči Čreto nad Slivnico, Pivolo in Poštelo, Limbušem, Bezeno in Rušami in Pobrežjem in verjetno na Kalvariji nad grobiščem ob Mladinski nasproti Branika, pa na Meljskem hribu. Jantarjeva pot v predzgodovini je vodila od ustja Timava pri Devinu skozi Moravska vrata do ustja Visle skozi naše kraje skoraj gotovo po trasi, ki so ji sledili pozneje Rimljani pri gradnji svojih cest: Emona–Celea–Petovio–Vindobona; v tem območju so trgovci po jantarjevi poti verjetno prečkali Dravo in Muro na Ptujju in v Radgoni, o čemer pričajo predzgodovinske najdbe na obeh točkah.

Seveda je bilo v eri jantarjeve poti več variant stranskih trgovskih poti, morda tudi kaka varianta iz Halstata mimo Maribora. Ena varianta je mogla voditi tudi čez Lajteršperk, kjer je bila v Peklu odkrita predzgodovinska zaloga orodja in orožja, ki bi jo lahko zakopal kak potujoči trgovec.

Rimske ceste

Zanimiva je ugotovitev, da so bili sledovi rimske ceste (in verjetno jantarjeve poti) najdeni skoraj točno na trasi današnje Slovenike med Konjicami in Velenikom pri Polskavi.

* Mirko Šoštarič, svetovalec za varstvo narave pri Zavodu za varovanje naravne in kulturne dediščine v Mariboru, v pokoju

Če so možnosti jantarjeve poti mimo Maribora le domneve, so pa sledovi rimskih cest že kar dokazljivi, saj so mnogi sledovi rimskih najdb, gomil, zgradb, spomenikov in sledovi cest že kar oprijemljivi dokazi. Paralele dokazov so rimski grobovi, locirani ob rimskih cestah (Via Apia od Rima proti Neaplju, Hajdina, itd.).

Prvi vicinalni stranski cesti sledimo z juga. Toda ne tam, kjer so jo »slutili« prvi arheologi ob vzhodnem robu Pohorja čez poplavljenе doline potokov in klanee, čez z glino naplavljenе grebene, ampak tam, kjer pohorski potoki poniknejo v dravskopoljskem prođu in je tu še zadnja možnost napajanja vlečne živine in prva možnost pridobivanja gramoza za gradnjo cest. To je zelo jasna »poteza« od Pultovie, katere sledovi v poljih pri Stražgonjcih in Šikolah še niso raziskani, pa zelo ravna poteza ceste skozi vasi Podova in Brezula, ki se mimo Rač v ravni črti nadaljuje mimo še neraziskanega nahajališča rimskih najdb vzhodno od Rač po »zakriški poti« z znamenji in kapelicami, mimo Mešlove jame, kapelice pred slivniškim letališčem, zmanjka pa pred Hočami v novih gramoznicah. Zasledil sem jo na sveže preoranih njivah ob KPD Rogoza, ko sem iskal rimski nagrobnik v vogalu gozda pri Rogozi. Tu je arheolog Pahič že pred mano sondiral rimsko cesto. Malo severno od Bohove sled ceste zavije pod železnico proti Betnavi ter sreča ostanke rimske zgradbe v prostoru nove carinarnice in še dveh pri gradu Betnava. Naslednje rimske najdbe so zapovrstjo v Novi vasi (prezentirana izkopana rimska vila rustica s slovanskimi grobovi in hipocaustom – podtalno centralo gretje), v Korbunovi ul., Pekrah, Limbušu, Bezeni, do Ruš, kjer so 1840 odkrili rimski mitrej. Onstran Drave se zelo ravna rampa kolovoza vzdigne na vrh Selniške terase in za Črešnjevcem na polju se proti Fali spet najdejo sledovi zgradbe, torej je rimska cesta proti Virunumu na Gosposvetškem polju potekala po tej trasi, in ne na levem bregu, kjer je najti med Kamnico in Selnico le skromne rimske najdbe. Torej Rimljani niso prečkali Drave v Limbušu kot tudi ni rimska cesta vodila čez Lajteršperk v Šentilj, saj na tej potezi ni nobenih rimskih najdb.

Pač pa je rimski nagrobnik na cerkvi v Zg. Kungoti, ki priča, da je tod mimo čez Plač vodila rimska cesta iz Flavia Solvae (Lipnice) čez Maribor v Petovio po Morskem jarku skozi Rošpoh, kjer sta cesto iskala pred vojno F. Baš in po vojni S. Pahič. Pri starejšem domačinu F. Hauptmanu v Rošpohu 200 sem zbral nekaj informacij o marmornem koritu, ki je bilo nekoč tu najdeno, in o uniformirancih, ki so med vojnama iskali sledove ravne ceste, katere sled sem verjetno staknil na vrhu klanca nad Morskim jarkom, v skoraj ravni črti pa tudi sled nekdanjega mostišča čez Morski potok. Cesta je verjetno vodila skozi Rošpoh do naslednjega mostu pred Merlhofom (Perko) in takoj ob potoku navzdol (nekdaj markirana pot na Urbana) do naslednjega mostu čez potok, ki je zelo star in iz klesancev peščenjaka (morda so temelji še rimski, S. Pahič), nadalje po Vrbanskem drevoredu, skozi Pipuševu ul., čez Vodnikov in Vojašniški trg na brodišče v Pristanu.

Kako je vicinalna cesta onstran Drave vodila iz Petovia v Maribor? V Staršah (nekoč Stara ves) so okoli 1830 pri nizkem vodostaju Drave našli v strugi mnogo rimskih spolij. Čez polja vodi raven kolovoz mimo znamenja, ki ga je hotel sondirati arheolog, da bi ugotovil, ali ni prav tu potekala rimska cesta, pa so ga prehiteli z asfaltiranjem kolovoza. Rimsko cesto je v Loki označila rimska gomila s kupolasto grobnico in kapelo na vrhu.

V nadaljevanju se današnja cesta vzpne po klanecu do danes posekanega gozda črnih borov, v katerem so tri rimske gomile. Če za temi gomilami nadaljujemo po ravnem kolovozu in mimo nekdanje kapele, ki jo je odnesel kanal, do dogoškega mostu, smo spet pri nekdanjih treh rimskih gomilah, pod kanalom pa je bila uničena rimska vila rustica s hipocaustom. Če upoštevamo še več rimskih spomenikov, vzdanih na zunanjšini miklavške cerkve, smo skoraj dokazali potek rimske ceste, ki je vodila na pobreško brodišče po cesti XIV. divizije.

Kako so Rimljani prečkali Dravo?

V rimski dobi v Mariboru mostu in broda na vrvi gotovo ni bilo, saj še niso imeli jeklenih žic za obežanje vodila, trdne vrvi za tako široko reko pa še danes nimamo. Zgodovinarja Ferk in Schlosser govorita o dveh pristanih za brod: v Pristanu/Lent in na Pobrežju.

– Kateri naj bi bil pravi? Oba, če logično razmislimo: ko so brod natovorili – ko nji so plavali po vodi ob brodu – so odrinili od brega, veslali čez reko in tok jih je odnašal navzdol, da so pristali na Pobrežju. Prazen brod so nato znova potegnili navzgor, tokrat do Taborske ul., ga natovorili in veslaje odrinili čez reko ter pristali, tokrat v Melju.

Druga možnost, o kateri sem nekje bral, da so namreč v sredino struge zabili kol v dno, privezali nanj brod, ki naj bi tako nihal po reki od brega do brega kot nihalo stenske ure, pa se mi ne zdi možna. Vodostaj Drave je bil takrat gotovo višji, zabiti kol v prodnato dno 4 do 6 m globoko Rimljani po tehniški plati gotovo še niso bili sposobni, poleg tega pa bi konopljna vrv, viseča v vodo, hitro razpadla. V vodi obstojnejše vrvi, ki so jih po 16. stol. uporabljali na jadrnicah za takelažo, so bile iz sisal konoplje ali iz agave iz Yucatána, ki pa je prišla v Evropo šele po Kolumbu!

Naj še omenim, da so v Židovski ulici našli novce cesarja Konstantina in da so pod temelji sinagoge naleteli na zidovje, ki bi moglo biti ostanek zgradbe rimskih brodnikov.

Kje je bila speljana povezovalna cesta med Betnavo in brodiščem, zdaj ko je vse področje pozidano, ni več mogoče ugotavljati s sondami. Lahko samo domnevamo, da je vodila iz Taborske ulice po Betnavski mimo nekdanje gostilne Waldtoni, poševno skozi betnavski gozd h gradu Betnava.

Težko verjetno je tudi, da bi Rimljani zgradili cesto iz Ptuja v Maribor čez Slovenske gorice, čez ilovnate griče in mokrotne doline. Morda so zgradili le lokalne kolovoze za prevoz izkopanih kamenin, recimo z Reberce nad Sp. Duplekom ali iz Oseka pri Poliču. Seveda so morali povezovati tudi selišča v Pernici in Jakobskem dolu, kjer vidimo še danes rimske nagrobnike.

Ceste v 11.–15. stol.

V času preseljevanja narodov so stare ceste opustele in šele po letu 955, ko so bili na Leškem polju Madžari poraženi in so potovanja trgovcev postala varnejša, je prišlo do obnove cest, ki pa seveda niso bile tako trdne kot rimske.

Najprej so ceste verjetno uredili prvi lastniki posestev v Dravski dolini grofje Sponheimi, ki so imeli posestva od Koroške do Maribora in so jo imenovali »via regia« zato, ker so na njej jamčili popotnikom in trgovcem varnost pred roparskimi vitezi in tolovaji. Povezovalna funkcija ceste za fevdalna posestva je pač narekovala ureditev varne ceste, ki je omogočila trgovanje na tej liniji. Zanimiv je toponim Prezsek 1296 (Blaznik HT Kamnica) in Prošek (KLDB 433 a), ohranjen do tega stoletja, v prejšnjem stol. Gschedterhof (poleg sedanjega gostišča Sobočan, od 17. stol. do 1945 last Felberja). Toponim Prošek omenja tudi Puff 1847 (Mbg, Taschenbuch 1844, str. 194). Toponim Presika–Kog/Haag pomeni preseko skozi neprehodne mejne gozdove ob madžarski meji in iz tega lahko sklepamo, da je neprehodni mejni gozd nekoč zapiral vhod v Dravsko dolino. Presekali so ga po porazu Madžarov 955 leta, ko je Maribor ležal v marki onstran gozda (Marche transsilvana). Iz teh toponimov lahko tudi sklepamo na posebno starost via regiae – Koroške ceste, ki je torej nastala vsaj v 11. stol., ko so Spanheimovci šentpavelskim benediktincem podarili posestva od Podvelke do Limbuša in Kamnice po letu 1093.

Pa še drugi argument priča o starosti Koroške ceste: ob njej postavljena vešala. Postavljali so jih na zvišani točki ob glavni cesti, kjer so obešenci več dni vidno svarili prišleke, potepuhe in tolovaje na »krvavo rihto«. Stala so na meji mestnega pomezja, in to je seveda bilo ob glavni cesti – na Koroški, nasproti Pedagoške fakultete ob ograji vrtnarije Florina na mestu, ki so mu rekli Monte bello in ki ga je še po vojni označeval leseni križ z dvema pacipresama, od katerih ena še zeleni. V Franciscejskem katastru 1824 je tod bilo ledinsko ime »Galgenfeld«. To je torej bila najstarejša cesta ob Gavgah, o ljudskem izročilu pa poroča Mally 1906, str. 64.

Druga varianta, da je Koroška cesta vodila samo do gavg (J. Curk), ker je v dolini Vinarski potok poplavljal, in je bila Koroška cesta proti Kamnici urejena šele v 18. stol., pred tem pa je obstajala zvezna pot proti severu do Vrbanskega drevoreda in po tem zveza do Kamnice, odpre vprašanje, zakaj niso bile gavge nameščene na zvišanem kraju na koncu Vrbanskega drevoreda nad cesto. Naj zanamci razrešijo ta problem, pa tudi vprašanje, zakaj ta lokacija v nobenem dokumentu ali ljudskem izročilu ni omenjena.

Druga pomembna povezovalna cesta pa je nastala na trasi Gradec (Dunaj)–Zidani Most (Trst, Benetke), in to zato, ker so naslednji deželni fevdalni gospodarji Traungavci (1147–1192) in Babenberžani (1192–1246) povezali svoja posestva s cesto. Ker je zidani most čez Savo prvič omenjen 1224, je pred tem letom gotovo tudi v Mariboru bil most čez Dravo, seveda lesen.

Torej »zasledujmo« potek ceste, ki je najbrž vodila po rimski trasi iz Lipnice čez Plač mimo Zg. in Sp. Kungote skozi Morski jarek (Moorgaben) in Rošpoh (I. Orožen). Zadnji most čez Konjšico so cestarji ob asfaltiranju ceste skozi Rošpoh – zgledno obnovili (projektant mag. M. Bartol. Ima ločno konstrukcijo, čez Morski potok iz kozjaškega kamna, čez Konjšico iz peščenjakovih klesancev v posebno elegantnem loku, njegovi temelji bi morda mogli biti še iz rimske dobe (S. Pahič). Traso rimske ceste je tod med vojnama iskal F. Baš, nekaj informacij sem nabral tudi jaz: našel sem morebitne sledove na terenu (in ne za pisalno mizo. . .). Po vojni je ob potoku Rošpoh/Konjšica vodila markirana planinska pot na Urbana in prav tega dela skica cest v 12. stol v razpravi v zborniku Maribor skozi stoletja na str. 16 tudi ne evidentira! Stara cesta je naprej vodila po Vrbanskem drevoredu, Pipuševi ul. čez Vodnikov in Vojašniški trg v Pristan na brodišče in pozneje na most, preden je Maribor dobil obzidje, pozneje pa skozi Koroška mestna vrata čez Glavni trg in Dravsko ul. na most.

V Rošpohu se cesta spusti v Morski jarek po gozdu in plazovitih tleh po strmini v petih variantah: tolikokrat so jo prestavljali, očitno je bila zelo pomembna!

Danes pokojna starejša domačinka Marija Held, Rošpoh 190, rojena v prejšnjem stoletju, se je spominjala, da so na martinovo viničarji menjali gospodarje in so k njim prihajali po »firšpan« za pomoč, da so voz z viničarsko revščino z eno kravo pomagali potegniti gor po klancu iz Morskega jarka v Rošpoh in da je takrat cesta vodila naravnost skozi sadovnjak. Še v letu 1975 sem videl na grebenu odcep skozi usek kolovoza in čez potok dve zvišani skromni mostišči, bojda je tu bila brv in zaradi ravne poteze in bližnjice bi tod mogla biti cesta v rimski dobi, ki je bila opuščena šele v tem stoletju?!

Francišek Hauptman, Rošpoh 200, tudi že zelo prileten, mi je 1994 povedal, da so med vojnama neki uniformiranci iskali in poizvedovali za ravno cesto in da je slišal ali celo videl obarvano marmornato korito (morda bi moglo to biti še rimskega porekla?).

Cesta v Rošpohu prečka potok Rošpoh/Konjšica čez zelo stari most v elegantnem loku iz peščenjakovih klesancev iz 18. stol. (cesar Jožef II. je v letih 1780–1790 dal urediti glavne poštne ceste, opremiti z miljniki in mostovi, ure-



Most čez Konjščico v Rošpohu iz okoli leta 1785. Temelji so verjetno še rimski

diti poštne postaje). Med vojnoma je tod iskal sled rimske ceste F. Baš in arheolog Pahič meni, da so temelji mostu čez Konjščico morda še iz rimskih časov. Danes planinci in turisti hodijo na Urbana čez ta most in ne slutijo, čez kakšno staro znamenitost gredo...

Nadaljevanje ceste Dunaj-Zidani Most lahko južno od Drave sledimo po Taborski in Betnavski ul. mimo nekdanje gostilne »Waldtoni« diagonalno skozi Betnavski gozd do gradu Betnava, kjer je še 1980 stal razbiti poštni miljnik, dalje skozi Razvanje in mimo Pivole. V Hočah mi trasa ni znana, nadaljuje pa se pod novo šolo v Hočah in prav na cesti sedaj stoji gostišče Grajska ječa, stari cesti pa sledimo v robu gozda mimo večje gomile (ki ni predzgodovinska, ampak ostanek nekdanjega stražnega-varovalnega stolpa). Pri slivniškem ribniku se pri dveh novih hišah cestišče dvigne 1 m visoko, preden privede do Slivnice po še danes uporabni cesti do naslednjih gavv v vogalu polskavskega gozda nekdanje opekarne v Ješenci. Tu so gavge prav na meji okrožij Maribor in Celje iz 18. stol.

Ceste v 18.–19. stol.

V 18. stoletju so začeli temeljito obnavljati ceste za pospeševanje trgovanja. Martin Krpan je bil že predhodnik te ere merkantilizma in gradnje glavnih cest (»Hauptcomerzialstrassen«). Ko je Trst leta 1719 postal prosta luka, je ureditev cest postala nuja in poleg ceste Dunaj–Trst je bilo zgrajeno še mnogo drugih komercialnih cest. V Mariboru sta novi cesti – Tržaška in Ptujška po letu 1711, cesta čez Lajteršperg (1331 Lautoldstorf, 1462 Lautersperg) in ob Pesnici navzgor pa je bila zgrajena že okoli 1680 in Mestna ali Ulrikova vrata se šele 1800 imenujejo Graška vrata. Gotovo je čez Lajteršperg v Pernico in Kungoto že prej vodil kak slabši kolo-voz, ki ga je Pesnica poplavljal in je bila zato že opisana cesta čez Rošpoh glavna. Cesta Lajteršperg–Šentilj v rimski dobi gotovo ni obstajala, saj na tej trasi ni bilo nobenih rimskih najdb! Nova cesta proti Šentilju je bila zgrajena šele okoli 1822 in šele 1828 je bila linija poštne kočije prestavljena s ceste čez Plač na cesto čez Šentilj. Pošta »Frauenhof bei Marburg« pa je poslovala še po letu 1860, ko je dobila nov poštni žig v gradu Bubna na razcepu cest čez Plač in proti Svečini.

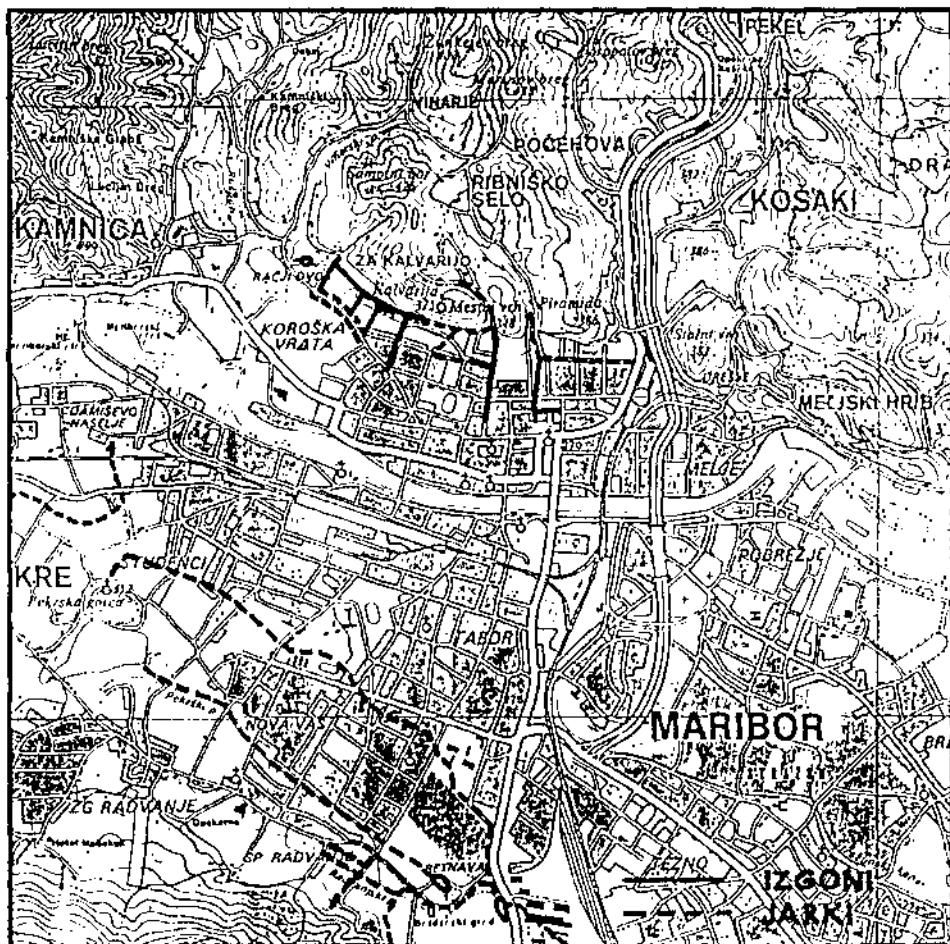
Ulice v severnem delu Maribora – izgoni

Med vojnami je F. Baš prvi obdelal izgone na Dravskem polju, katerih sledove sem že takrat iskal v Mariboru, sistematično pa raziskoval šele po vojni. Ugotovil sem, da je mreža mestnih ulic v severnem delu Maribora ostanek nekdanjih izgonov in jarkov srednjeveške agrikulture, kateri sledimo na mokrotnem obrobju Pohorja od Polskave do Ruš, pod Savinskim, med Podgorci in Vel. Nedeljo, v obrobju Goriškega od Martjancev do Filovcev, južno od Kamnika, menda v zahodnem robu Sorškega polja med Kranjem in Škofjo Loko in morda še kje. (Pekrski potok!)

Ob izlivih iz hribovskih dolin se potoki razlivajo in odlagajo blato, poplavlajo in zamočvirjajo, tako v Čretah med Pragerskim in Slivnico. Pohorci so tamkajšnjim prebivalcem rekli Blatjenki. Za vzdrževanje izgonov je že v srednjem veku bila uvedena dolžnost podanikov, nekak kuluk, ki so ga začeli zanemarjati po letu 1850, po vojni 1945 je nastopila era opuščanja vsega, kar je spominjalo na fevdalizem, posledica tega je bilo zamočvirjanje travnikov in izsuševanje ornih površin, ki so zahtevale namakanje. Seveda se ta sistem agrikulture pozablja. V dvajsetih letih so bili še videti jarki ob mestnih ulicah in smo skakali čez odprte potoke. V zadnjih 30 letih sem na obhodih videl le še ostanke nekdanjega sistema odvodnjavanja ali namakanja polj, razmišljal sem in prišel do sklepa, da so v severnem delu Maribora od Račjega dvora pa do Šentiljske ceste prav taki izgoni tlorisno ohranjeni v današnji mreži ulic in cest, zato ob zaključku razprave obnavljam, kar danes gre v pozabo in bo morda koristilo zanamcem, urbanistom in projektantom šele v prihodnjem stoletju!

Ime »izgoni« so dobili zato, ker so prvotno po njih izganjali živino iz vasi na pašnike in vozili na njive, nekoč so kar po potokih vozili (med Stopercami in Čermožičami sem v potoku videl sledove kolotečin ali kolesnic), saj so visoke vode prinašale tudi gramoz in tako utrjevale dno potokov za vozila. Blato so morali v fevdalni dobi »izmetavati« iz strug, s tem pa so strugo vedno bolj dvigali v višino, da se je izgon počasi spreminjal v »akvadukt«, visok tudi do 2 m. V Ješenci je bil skozi cesto speljan celo tunel in v Hočah južno od impregnacije lesa je izgon prečkal železniške tire, ki so bili nižji od potoka, skozi sifon pod tiri. Toliko skrčeno v obrazložitev, več o tem je najti v literaturi Baša, Paka, Slekovca in Schlosserja.

Puff omenja, da je v Tomšičevem drevoredu v vodnem jarku odsevalo drevje drevoreda v »Seufzerallee«, torej je bil tu že 1847 drevored in sprehajališče zaljub-



Izgoni-jarki v ulični mreži Maribora, nekoč Račjedvorski ribnik

ljencev, sedanji drevored divjih kostanjev pa so 1894 sadili na zemeljske kupe, izkopane pri gradnji kleti Götzove pivovarne, danes Vinag. Spominjam se še, da so okoli leta 1928 južno od drevoreda na parcele navažali zemljo od izkopov novogradenj na skoraj pol metra nižje parcele vzhodno od Cankarjeve ulice, kjer je danes otroški vrtec, pa so gostovali cirkusi in menažerije. Severno od drevorda Puff omenja na pobočju Piramide z zidom obdan zverinjak do vrha hriba in od Taverne ob Šentiljski pa do grajske pristave: Marija Terezija je zapovedala fevdalnim gospodom iztrebljati divjad, ki je delala kmetom škodo na njivah, zato so si fevdalci uredili z ograjami obdane zverinjake (pri Ormožu, Celju, Brežicah, v Slov. Bistrici »tirgot«). Vodo je jarek v Tomšičevi verjetno dobival iz triribniškega potoka pri Twicklovi pristavi v Podgradu.

Trije ribniki so verjetno nastali takrat, ko je Maribor dobil mestno obzidje, ker so potrebovali vodo za polnjenje mestnega predobzidnega jarka. Da bi voda v mestnem jarku segla čim više, so speljali dovodni potok po čim višjem terenu od Podgrada do gradu (kot prikazuje upodobitev iz okoli 1860 v muzeju). Drevored (Puff omenja orehe in kostanje) je rasel ob jarku, kjer je danes drevored divjih kostanjev

sredi parka, kot to prikazuje tudi franciscejski kataster, raven tega drevoreda je še danes za 10 cm višja kot okoliški teren; na tej podobi vidimo tudi, da je po današnjem potoku do ribnika vozila vprega, torej je takrat potok še tekkel po drevoredu. Cesar Friderik III. je leta 1455 naročil upraviteljema gradu, naj potok spet prestavita nazaj v spodnjo strugo, da se ne bi zemlja krušila (Mlinarič GZM VII/64), to je dejansko najstarejša potrditev obstoja izgona. Tretji ribnik pa nekoč ni bil v gozdu, ampak na dnu doline za drugim ribnikom in je še po vojni bilo videti betonski zidec, ki je najbrž služil za zapornico.

Podajmo se proti zahodu k Barbarskemu potoku, ki priteka izza Kalvarije; to je drugi potok, ki je služil za polnitev mestnega jarka ob obzidju in se je izlival v mestni jarek nekje tam, kjer je danes posredovalnica za delo ob Gregorčičevi ul. Povirje potoka je za Kalvarijo, teče mimo najstarejšega vodohrana mestnega vodovoda, ki je še viden v gozdu za Kalvarijo. Še po vojni je poleg Bergove vile tekkel po površju čez cesto, ki je vodila naprej na Kalvarijo in k Anderliču, in smo po deževju morali skakati čez vodo.

V nadaljevanju je potok tekkel v odprti strugi po Trubarjevi in za Skokovo vilo po Livadni ul. mimo športnega vrta Maraton, med Krekovo in Gregorčičevo odprto kakih 40 m vzhodno ob Strossmayerjevi čez trato, kjer so rasli veliki divji kostanji še leta 1926, danes sta tu zrasla »banovinski« blok in osemnadstropna stanovanjska hiša. Potok se je pred Gregorčičevo zgubil v kanalu. Ob Trubarjevi še danes vidimo, da je cestišče skoraj 1 m višje kot raven mestnega parka, ki pa so ga leta 1894 tudi že dvignili, da bi lahko na mokrotnem-poplavnem zemljišču zasadili zahodni del mestnega parka: torej tudi Trubarjeva mimo parka je dokaz za izgon.

Spomnim se iz leta 1930, da je Vinarsko ul. ob severni strani spremljal vodni jarek mimo vinarske šole, verjetno za namakanje sušnih njiv ob Mladinski ul. Nadalje se spomnim ostanka jarka za agronomsko fakulteto nad vznožjem opuščenih vinogradov v smeri proti Račjemu dvoru, verjetno je dovajal vodo za namakanje sušnih njiv južno od Vrbanskega drevoreda.

Od tega jarka so se proti jugu odcepili jarki – izgoni, proti zahodu najprej podaljšek Kosarjeve ulice do nekdanje Klančnikove, pozneje Turnerjeve vile, danes vile kmetijske šole. Naslednji izgon je danes ulica k agronomski fakulteti, z drevoredom krilatih oreškarjev. 60 m zahodno je najvišji skoraj dva m visok izgon od šole do Vrbanskega drevoreda. Dovozna cesta k Račjemu dvoru je očitno tudi izgon, zadnji, ki je dovajal vodo za namakanje sušnih polj južno od Vrbanskega drevoreda po dveh jarkih, ki sta spremljala cesto ob drevoredu ob obeh straneh in njuni sledovi so še danes vidni.

Taki sistemi izgonov so povsod služili odmakanju na ilovnatih naplavinah in namakanju sušnih polj, kjer so vode poniknile v prodnatih naplavinah, torej so nekoč izgoni imeli važno gospodarsko funkcijo. Ugotavljamo lahko, da so dravskopoljske vasi Podova–Brezula–Rače–Hotinja vas v dobi kolonizacije med 14–15. stol. nastale prav na črti ponikanja pohorskih potokov in tudi Rimljani so upoštevali to linijo ob trasiranju vicinalne ceste od Pultovie do Betnave, gotovo so imeli brihtne traserje...

Tako sem obdelal, kar je bilo in ne bo več, kot je rekel Kučan. Morda sem jaz eden od zadnjih, ki ima še v spominu, kar sem na svoje oči videl, in bodo morda komu od zanamcev ti podatki koristili za kak esej ali celo dizertacijo, saj ljudsko izročilo pred našimi očmi odmira in marsikaj je že naši generaciji nerazumljivo...

Literatura:

- Baš F.: Izgoni na Dravskem polju, ČZN 1937/ÖXII, str. 325 sl.
 Baš F.: Maribor, Hist. topogr. razvoj, Geogr. vestnik 1926. 1928.
 Blaznik P.: Historična topografija Slov. Stajerske, 1986–1988.
 Curk J.: Cestno omrežje v sp. Štajer. v prvi pol. 19. stol. ČZN 1978.
 isti?
 isti?
 Janisch J. A.: Topogra. Lexikon d. Steiermark 1878–1885, I–III.
 Krajevni leksikon Dravske banovine 1936.
 Krajevni leksikon Slovenije IV 1980.
 Mally A.: Strassen, Gassen u. Plätzebuch v. Mbg, 1906. Franciscejski kataster 1824, lista Koroška vrata, Grajsko predm. Vojaška specijalka 1:25000, l. 1875, list Maribor.
 Mlinarič J.: Gradivo za zgod. Maribora 1975, VII/64.
 Orožen I.: D. Bistum ... Lavant, 1868/I-str. 49.
 Pak M.: Današnji gosp. pomen izgonov..., Geogr. vest. 1965, str. 75.
 Puff R. G.: Marb. Taschenb. 1847.
 Schlosser P.: In der Schretten, Deut. Rundschau f. Geografie, 1913.
 Serpp A.: Spuren d. Römerstrasse im steirischen Drautale, Blätter f. Heimatkunde IV/1926-št. 1/2.
 Serpp A.: Spuren d. Römerstrasse im steir. Drautale, VI-1928-6.
 Slekovec M.: Zupnija Lovrenc na D. p. 1885.
 Zgonik M.: Geografsko... okolje Maribora, zbornik Mbr, skozi stoletja, 1991, str. 16.

WEGE, STRASSEN UND GASSEN DER STADT MARIBOR

Zusammenfassung

In der Vorgeschichte führten gewiß Handelswege durch Maribor: der Bernsteinweg von der Mündung des Timavo bei Duino an der Adria bis zur Mündung der Weichsel, wahrscheinlich über Ptuj, über Maribor aber vielleicht ein Seitenweg der Salzhändler aus Hallstatt. Die Ansiedlungen unter dem Pohorje und rund um Maribor mußten auch durch Handelswege verbunden gewesen sein, wovon die Schatzfunde vergrabener Werkzeuge und Waffen in Pekel und oberhalb Poštela zeugen.

Von dem römischen Zeitalter zeugen die Reste fester Straßen sowie Denkmäler und Spuren von Gebäuden von Petovio bis Flavia Solva und von Pultovia durch das Drautal bis Virunum in Kärnten mit schon gefundenen Spuren von Straßenkörpern.

Nach der Niederlage der Ungarn bei Lechfeld im Jahre 955, entwickelte sich zuerst der Handel durch das Drautal und diente gewiß schon im 11. Jahrhundert als Handelsverbindung der Spanheimer Besitze mit Via Regia. Maribor lag zu dieser Zeit jenseits des Schutzwaldes in der Marcha Transsilvana. An diesen Schutzwald erinnert der Ortsname Prosek – Gescheidterhof (Haag). An der Kärntnerstraße waren Galgen aufgestellt. Als im 13. Jahrhundert in Maribor die Stadtmauer errichtet wurde, grub man die Drei Teiche aus, um den Stadtgraben mit Wasser füllen zu können.

Im 12.–13. Jahrhundert haben die Landesgrafen Trngauer und Babenberger ihre Besitze in Richtung Norden–Süden, Wien–Graz–Zidani Most und später Venedig – Triest verbunden.

Im 18. Jahrhundert errichtete man die Commercialstraße, Tržaška cesta und Ptujška cesta.

Der Sumpfboden unter den Weinberghügeln wurde mit Hilfe aquäduktähnlicher gehobener Gräben entwässert. Man nannte sie »izgoni« und sie dienten auch zur Wasserversorgung der Bewässerungsgräben, die wiederum zur Bewässerung der düren Äcker dienten. Sowohl die gehobenen wie auch die Bewässerungsgräben sind die Grundlage der heutigen Strassen am nördlichen und südlichen Stadtrand von Maribor, die schon im Mittelalter entstanden und erstmals im Jahre 1573 erwähnt wurden.

»ŠTAJERC« IN NJEGOV ODNOS DO VOLITEV V DRŽAVNI ZBOR 1906 IN 1907

Ivan Rihtarič*

UDK 070.48 Štajerc (497.12)»1906/1907«:342.534

RIHTARIČ Ivan: »Štajerc« in njegov odnos do volitev v državni zbor 1906 in 1907. (»Steirer« und seine Beziehung zu den Staatsversammlungenwahlen 1906 und 1907). Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 67=32(1996)1, str. 27–47.

Izvirnik v slov., povzetek v nem., izvleček v slov. in angl.

Razprava prikazuje delovanja časopisa na Sp. Štajerskem in njegov odnos do volitev v državni zbor, ko se je pokazalo tudi politična naravnost »Štajerčeve napredne stranke« in odkrito nasprotovanje slovenskim klerikalcem, ki so politično najbolj pridobivali na teritoriju Spodnje Štajerske.

UDC 070.48 Štajerc (497.12)»1906/1907«:342.534

RIHTARIČ Ivan: »The Styrian« and its stand towards elections to the state parliament in 1906 and 1907. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 67=32(1996)1, p. 27–47.

Orig. in Slovene, summary in German, synopsis in Slovene and Engl.

The treatise depicts the activity of the newspaper in Lower Styria as to elections for the State Parliament, when the political stance of the »Styrian's Progressive Party« was manifested, along with its declared opposition to Slovenian clericalists, who had gained the most in the territory of lower Styria.

Splošni politični položaj na Štajerskem v začetku 20. stoletja se je kazal v zelo ostrem spopadu več faktorjev:

1. Nemška volilna aktivnost se je na Slovenskem močno povečala. Položaj Slovencev na Štajerskem se z razširitvijo volilne pravice ni popravil. Podeželje je ostalo v slovenskih rokah, mesta in del trgov v nemških, čeprav je bila večina volilcev po svojem izvoru slovenska. Nacionalna mržnja in boj sta se kazala v mestih na Koroškem in Štajerskem v vsej ostrini, za slovensko vas pa so ubrali nemški nacionalisti nekoliko drugačno pot in taktiko. Hitro, že v 80. letih 19. stol., so se pri njih pojavljali »kmečki interesi« ter so se ustanovljale tudi kmečke gospodarske organizacije. Pojavil se je izraz »Nemcem prijazni Slovenci« – Deutschfreundliche Slovenen. Na Štajerskem je nastala po časopisu »Štajerc« t. i. »Stranka Štajerca« – »Štajerc-Par-tei«.

2. Druga stran slovenskega nacionalnega boja pa se je kazala v boju za enakovrnost slovenskega jezika na vseh področjih javnega življenja in za uveljavljanje slovenske kulture. Velik del moje razprave je namenjen prav temu boju.

3. Na Štajerskem so se kazali hudi spori med klerikalci in liberalci že sredi 90. let prejšnjega stoletja. Zato so državnozbornske volitve leta 1907 pomenile končen

* mag. Ivan Rihtarič, direktor Ljudske univerze v Gornji Radgoni

razcep. Leta 1906 je bila namreč ustanovljena liberalna »Narodna stranka za Štajersko« pod vodstvom Kukovca ter leta 1907 klerikalna »Slovenska kmečka zveza za Štajersko« s Koroščem na čelu.

Časopis »Štajerc« je izhajal na Ptujju v letih 1900–1918. Najprej je bil štiri-najstdnevnik, nato pa tednik. Njegova naklada je bila spremenljiva in je npr. za leto 1907 znašala 15.000 izvodov. Sedež uprave in uredništva je bil v ptujskem gledališkem poslopju št. 3. Izdajatelj in odgovorni urednik je bil Maks Heller ter pozneje Karl Linhart. Cena posamezne številke je bila 6 vinarjev. Časopis je tiskala tiskarna W. Blanke.

Notranja struktura časopisa je bila naslednja: Dopisi iz Štajerske, Dopisi s Koroške, Najnovejše politične vesti, Razne stvari, Gospodarske stvari, Reklame, Listnica uredništva in Oglasi¹.

V svojem delu sem preučeval odnos »Štajerca« do političnega življenja na Štajerskem in Koroškem, kjer... »se je tudi »Štajerc« v sedmih letih svojega delovanja v neprestani borbi proti krivici, proti izsesavanju ljudstva in proti sovraštvu do druge narodnosti krepko utrdil,« od februarja 1906. leta dalje.

»Štajerc« se je svojim bralcem predstavil pod naslovom »Štajerc v novi obleki in v novi luči«.²

»Kakor drevo, čim več ga vetrovi majejo, tem bolj globoko zapušča svoje korenine in postaja močnejše, tako se je tudi »Štajerc« v sedmih letih svojega delovanja v neprestani borbi proti krivici, proti izsesavanju ljudstva in proti sovraštvu do druge narodnosti krepko utrdil, da sme se sedaj ponovno ozirati na svoje plodnosno delovanje med svojimi prijatelji na deželi. Borili smo se proti hudim in zvitim nasprotnikom, ki jim je vsako sredstvo dobrodošlo, ali resnica, ki je bila in bode vselej na naši strani, končno vendar zmaga in zato smo zmagali tudi mi. Mi ne skrivamo svojih načel, naš program je jasen, namreč mir med narodoma, naš namen je čist in dober, naša sredstva v boju so bila vselej poštena. Veliko dela, veliko truda in poguma nam je bilo treba, naš list vzdržati, ali kar nas je vedno osrečevalo v hudih urah borbe, to je bila velikanska množina naših navdušenih naprednjakov po deželi, naših vrlih somišljenikov med kmeti, obrtniki in delavci, ki so nam ostali zvesti, čeravno so zato morali trpeti preganjanja in zasmehovanje od zaslepljenih narodnjaških in starokopitnih svojih nasprotnikov in zato vam vsem tukaj izrekamo svojo najiskrenejšo zahvalo. V tem boju nas je vselej navduševalo prepričanje, da je to, za kaj se borimo, ljudstvu koristno, da si ljudstvo le takrat, ako se izobrazí tudi v drugem jeziku, ako ne bode sovražilo svojih sosedov druge narodnosti, ako ne bode sovražil kmet meščana, da si le takrat more izboljšati svoj revni in pomilovanja vredni stan.

Želja mnogih naročnikov je bila, da naj se »Štajerc« izdaja v novi razširjeni obleki in tudi tej želji smo drage volje ustregli, upamo, da se vam takoj na prvi pogled prikupi... in mi bomo, kakor doslej, drage volje vsakemu svetovali v njegovih težavah in vsakega svojega somišljenika z veseljem sprejeli, kadar nas obišče. Naša pristrčna želja je, da bode »Štajerc« na skoro vsak teden izhajal. Ne bojimo se boja, močni smo dovolj, le zahrbtnikov, hinavcev in podrepnikov ne maramo, proti tem se tudi v zanaprej postavljamo v boj z najostrejšim orožjem – z uma svitlim mečem. Mi hočemo ljudstvo podučevati, v veri utrjevati in k ljubezni do bližnjega navajati, naši naprednjaki pa poneumnevati, mi hočemo za ljudstvo luč, naši nasprotniki temo, mi želimo ljudstvu omiko, naši nasprotniki pa ga hočejo imeti vklejenega v srednjeveške verige klerikalizma in suženjstva. Prepričanje, da se vojskujemo le za pravične stvari, nas bo tudi zanaprej tolažilo in hrabrilo v hudih urah časnikarskih nazaslužnih napadov, dokler ne dosežemo končne zmage svojih plemenitih načel – in zmaga naposled mora biti naša. Torej, ljubi naši somišljeniki, dragi in razsvitljeni napredni možje, žene, dekleta in fantje, kjerkoli ste po

Slovenskem, mi se z zaupanjem zanašamo na vas, da bote kakor en mož vselej stali z nami, saj se mi borimo le za vaš blagor in vašo korist.»

Iz tega kratkega, a obenem lahko razumljivega »programa« se nam izluščijo naslednje glavne zahteve:

1. Časopis šteje med svoje somišljenike kmete, obrtnike in delavce.
2. Sprava med obema narodoma, ki živita na Štajerskem, tj. med Slovenci in Nemci.
3. Neizprosen boj klerikalizmu, poneumnjevanju in temi.

Takšen je bil torej neuraden »program« časopisa.

Poglejmo si samo nekaj najvažnejših stvari, ki se tičejo tega še neuradnega programa časopisa »Štajerc«. Ker je izhajal v zelo gosti agrarni okolici – Ptujsko polje, Slovenske gorice itd., je jasno, da se mora opirati tudi na kmeta, ki je bil še vedno razpet med negotovosti in politične nedoslednosti raznih političnih strank. Zato se tudi ni čuditi, da se »Štajerc« tako ostro, po svoje, že kar nesramno časopisno in agitatorsko bojuje z duhovščino, ki je imela še vedno trdne pozicije na slovenskem podeželju. Pri tem je bil pojem »klerikalizem« pač najbolj primeren in obenem najbolj ranljiva točka nasprotnika. Časopis je poleg ostrih polemik z v s e m i i n o v s e m prinašal tudi oglase trgovcev in obrtnikov. Na tem sloju prebivalstva na Ptuj, v Celju in drugih štajerskih mestih in trgih je slonel časopis in poznejši politični boj. Iz vrst obrtnikov in trgovcev so pozneje, leta 1907, izšli tudi nekateri kandidati »napredne stranke«. O tretjih, delavcih, se opazi v časopisu bore malo, skoraj nič. Vse to se lepo vidi po dopisih, ki prihajajo s terena, bodisi z vasi ali mesta. Med njimi pa skoraj ni dopisa, ki bi izrecno poudaril, da ga je poslal delavec.

Zelo zanimivo si je pogledati predlog, kako naj se oba naroda, Slovenci in Nemci, med seboj pomirita. Ko piše o ljudstvu, misli brez dvoma na slovenskega kmeta, zahteva, naj se izobražuje tudi v drugem jeziku ter da si bo le na tak način izboljšalo svoj »revni in pomilovanja vredni stan«. Torej dokaj jasna želja, ki vsekar »diši« po germanizaciji, kar se lepo vidi v letu 1907, ko se že začnejo, prav na pobudo pristašev »Štajerca«, ustanavljati nemške šole. Takrat je prišlo do odkritega boja in tako prikrita želja po spravi med obema narodoma je pokazala svoje namene. Lep primer za tak jezikovni in obenem narodnostni boj imamo v dopisu iz Krapja pri Ljutomeru: V vasi so leta 1901 pogorele v cerkvi stare orgle, vaščani so nabavili nove iz Maribora. Na njih je igral in še vedno igra orglar CAHERL, ki obenem odvrča ljudi od »Štajerca«. Njegov oče, po rodu Nемеc, se je v šoli pritožil čitelju: »Jaz se pišem ZACHERL in ne CAHERL in tudi mojemu sinu je tako ime, to pa delam tudi zato, ker se v nemškem jeziku C bere za K. Jaz sem rojen Nемеc, bodite tako vljudni in predrugačite mojemu sinu ime«. Iz dopisa se med drugim vidi spet spopad med slovenskim učiteljem in časopisom ter prava »teža« zahtevane spremembe imena.

Z največjo ostrino se je časopis lotil slovenske duhovščine: pri tem svojem boju je uporabljal vsa mogoča sredstva, od zbiranja podatkov na terenu (rubrika: Dopisi iz Štajerske ali Koroške) pa do umazanega obrekovanja in laži.

Naj navedem nekaj takih dopisov:

Iz Cirkovc pri Pragerskem³: ... nek kaplan je povedal, da je baje prvi greh zoper vero – »Štajerc«.

Dopis iz Murskega Vrha pri Vidmu ob Ščavnici⁴: kaplan g. Štuhec je baje pridigoval proti »Štajercu« in sodeloval pri agitacijah in volitvah v občini (Murskega vrha volilci).

Dopisi so prihajali od leta 1903 tudi s Koroškega. Med njimi je vsekakor zanimiv tudi tale⁵: naprednjak Seifritz je dobil le 2 glasova pri zadnjih volitvah v občini »Blata«, »farški kanon« – Grafenauer pa 102. ... Ljudje pač ne vedo, da si sami jamo

kopljejo ... Kaj imamo od klerikalne stranke pričakovati ... Kmet ali imaš ušesa? Kmet ali imaš oči? ...»

To so samo trije najbolj enostavni dopisi, ki pa najlepše pokažejo, da so pristaši »Štajerca« na vsakem koraku pazili na delo duhovščine in da so vsako njeno še tako preprosto in »nedolžno« besedo takoj označili z besedo klerikalizem. Pri tem je potrebno poudariti, da časopis ne ločuje med svojimi nasprotniki in da jih kar vse po vrsti imenuje klerikalce, namreč duhovščino, učitelje in advokate – prvake. Boj se je torej vzpostavil kot branjenje svojih interesov proti komerkoli. Ta boj se je neprestano stopnjeval (Nemci:Slovenci) in dosegel v volilnem letu 1907 že zelo širok razpon. »Klerikalcem« – v terminologiji časopisa »Štajerc« – očitajo, da se ukvarjajo s politikom na nedovoljene načine ter da uporabljajo in izrabljajo svoj položaj v cerkvi za politično delo – pridige, cerkveni shodi itd.

Tudi slovenska vas je bila pri »Štajercu« kamen spotike. Hoteli so jo ohraniti čim bolj nedotaknjeno, originalno. List se obrača na kmečke žene in dekleta s prošnjo, naj se ne nalezajo mestnih navad. Zato so iskali in tudi našli primerne ljudi, ki so jih postavili za svoje kandidate na volitvah – npr. kmet Franc Vračko iz Orehovec pri Radgoni. Ti so bili vedno »značajni možje, ponosni, vzorni kmetje, ponos kmečkega stanu« itd. Na vse mogoče načine so se »štajerci« borili proti ustanavljanju sokolskih društev in »narodnih domov« po vaseh. Dopisnik iz Vidma ob Ščavnici nam poroča⁶: »Podučujte nas rajši o gospodarskih stvareh, vi modrijani, take stvari, bedarije pa, kakor je. Novi dom' pustite ob strani za vselej, drugače bo vojna brez usmiljenja ...«

NEMŠKA ŠOLA

Oglejmo si še samo nekaj zanimivih dopisov, ki jasno govorijo o »nemški šoli«:

a) »... kratko ti naznanjamo, da smo se odzvali tvojemu pozivu za nemški pouk v šoli ter sklenili naj se v korist naših otrok tudi nemški podučuje ... Ako se gg. učitelji in kaplanče ne bote držali naših sklepov, potem pa le hajd od nas, mi plačujemo le take ljudi, ki upoštevajo našo voljo ter delajo v korist naše dece, svojemu sklepu pa gotovo bomo pripomogli do veljave ...⁷«

b) »... Vaši otroki potrebujejo pozneje v življenju, da znajo nemški ... da česar se otrok v šoli nauči, to je važno za celo njegovo življenje⁸«.

c) »... Zdaj pa mi ponudimo v prid kmečkemu ljudstvu našo zahtevo, ki se glasi: naj se naši šolarji podučujejo v nemškem jeziku, naj se ga pridno priučo v domači šoli, da nam kmetom ne bo treba dajati naše dece v mestne šole, kar je združeno z velikimi stroški. Ako je vam, navihani klerikalci, kaj mar za srečno bodočnost naših otrok, potem tu v tej važi zadevi, za nemški poduk v šoli pokažite, da imate srce res vneto za kmeta, kr. šol. svet pa naj to zadevo brezobzirno uveljavlja⁹«.

d) Dragi stariši, boljše je, da se vaš otrok zadnja leta v 4., 5. in 6. razredu nemščine uči, kakor da je oproščen ... To bo veliko bolj koristilo kot Novi dom in čitalnica¹⁰.

e) »... Znanje nemškega jezika je premoženje za vašega otroka. Časi zahtevajo naprednost človeka in tisto si vaša deca pridobi le v dobri napredni šoli na podlagi nemškega podučnega jezika¹¹«.

Na tak način si je torej »Štajerc« prizadeval za širjenje nemškega jezika na Spodnjem Štajerskem. V nadaljevanju si bomo ogledali med drugim tudi odmeve na zahteve po »nemški šoli«.

V ta namen so natisnili v listu celo obrazec za prošnjo na okrajni šolski svet za uvedbo nemškega učnega jezika v šolo.¹²

Nadvse značilen in tendenciozen pa je dopis (?) pod naslovom: »Važne besede naprednega slov. kmeta v ptujskem okr.«¹³. »Mir bodi med nama, bodisi Nemec ali Slovenec! Zakaj bi se sovražila, saj sva oba pod enim bogom in enim vladarjem. Pomislim, da še lahko dočakamo veliko nemira in vojske, kaj bo tedaj s a m o Nemec ali s a m o Slovenec, ako ne bova drug drugega branila! Kako pa se boma združeno borila, če se sovraživa! Kdo pa je kriv najinega sovraštva? Pravaški dohtarji, naši klerikalci, zlasti nekateri vročekrvni duhovniki in nekaj slovenskih kmetov.. Zato prosim vse pametne Slovence, da vsi z menoj prosite višjo gosposko za nemško šolo, za napredno misleče, Nemcem naklonjene učitelje, da se bodo vsi slovenski otroci na deželi v zadnjih 3 letih v takih šolah, katere so 6 razredne, v drugih pa dve leti podučevali v nemškem jeziku. Če smo glih na Slovenskem doma, pa po rodu nemškega cesarja služimo... Če pa nam kdo poreče: Nemške šole ne, kaj hočete Nemci postati, materinski slovenski jezik pa hočete zavreči? Ne, ni potrebno ga zavreči, ampak tudi očetovega več ne sovraži! Če je naša mati Slovenka, naš oče pa Nemec, presvitli cesar in vladar namreč, ki zna deset jezikov govoriti, slovenski pa čisto nič! Zato pa se ne ponašajmo mi Slovenci proti Nemcem, ker njihov jezik je na prvem mestu naše države in tudi najdlje pride, kdor nemški zna... Za kmečkega poslanca pa bi volil kmeta, ne prvaškega dohtarja, ne duhovnika... Ko pa bi bil jaz sedem let v šolo hodil kakor sedanji otroci, hotel bi biti kmečki poslanec, pa ne, da bi mi mastno plačo delili. Jaz bi šel na tihem k presvitlemu cesarju, tam bi vse razodel, kako je kmet siromak, duhoven pa bogat, kako velike vsote nabira, vera pa zavoljo njih umira, in da bomo radi plačali davek, da se svet vzdržuje... da jih ne bomo toliko redili in duhovnike le toliko plačevali, koliko jim zadostuje... Zdaj pa ti jaz naštejem nekaj pregreh! Kdo pa tebe za pametnega poslanca kliče? Nihče! Denar te miče! Kdo je kriv da se sedanja cerkev slači, duhovnik pa svojo mošnjo tlači? Kdo je kriv, da ljudstvo ne veruje duhovnu, ki premalo podučuje, veliko pa pohujšuje?«

Iz drugega dela tega »proglasa« se lepo vidi boj med pristaši »Štajerca«, slovenskimi klerikalci in liberalci za slovensko vas oz. za poslance, ki bi predstavljali kmete. Duhovščini očitajo, da se poteguje za poslanska mesta zgolj zaradi denarja oz. iz koristoljubja. Kaj kmalu bo iz teh besed privrela na dan tista značilna zahteva »štajercev«, namreč da naj kmeta predstavlja v deželnem ali državnem zboru le kmet.

ODNOS »ŠTAJERCA« DO VOLITEV

Politično življenje in delovanje državnega zbora je bilo posebej živahno ob koncu oz. na prelomu stoletja, ko so se začele v jasnejši luči kazati vse posledice prejšnjega časa, pozitivne in negativne. Osebne kandidature iz 80. let v tem času več niso mogle uspevati, prodreti je bilo mogoče samo s strankami. Kakor nacionalna so tudi strankarska nasprotja postajala vse hujša. Parlamentarno življenje je zašlo v zelo močno krizo in iz takih kriz je bil izhod le v preureditvi oz. v spremembi strukture parlamenta. V ta namen je bilo izvedenih več volilnih reform – npr. 1896 uvedba splošne kurije v državnem zboru ter zelo pomembna reforma leta 1907, ko se je uvedla splošna, enaka, neposredna in tajna volilna pravica za volitve v državni zbor.

Vsi zainteresirani dejavniki, predvsem pa »štajerci« in slovenski klerikalci in liberalci, so dobili priložnost, da se predčasno spadejo na volitvah po smrti poslanca splošne kurije v državnem zboru J. Žičkarja, ki je bil izvoljen leta 1901 kot slovenski kandidat s 396 glasovi. Po njegovi smrti 27. septembra 1905 se je sprožila prava predvolilna kampanja na obeh straneh.¹⁴

Za izpolnitev poslanskega mesta so bile razpisane volitve, ki naj bi potekale 29. maja 1906. leta. Za volitve so bili določeni naslednji volilni okraji: Celje, Ptuj, Vranksko, Gornji Grad, Laško, Šoštanj, Konjice, Slovenjgradec, Ormož, Lenart, Rogatec, Šmarje pri Jelšah, Brežice, Kozje ter Sevnica, Ljutomer in Gornja Radgona; torej 17 okrajev. Oba tabora sta se za te nadomestne volitve pripravljala z vso resnostjo in zavzetostjo. Zato je »Štajerc« že zgodaj »napovedal svoje misli o volitvah«. Zadnji teden, v številki, ki je izšla 13. maja, pa je predstavil tudi svojega kandidata. Zabavno in zanimivo si je ogledati, kakšno karakteristiko je imel njihov kandidat: »... To vam bodi kratek pregled, iz katerega vendar enkrat spoznajte, da je vaša sveta dolžnost skrbeti za svoj obstanek in za izvolitev kmečkega poslanca. Jaz in mi smo vam na prošnjo napredne stranke preskrbeli moža iz naše sredine, ki naj bo vaš poslanec in tisti mož je velespoštovani gospod Franc Vračko, občinski predstojnik v Orehovcih, načelnik okr. zastopa gornjeradgonskega in raznih drugih kmečkih društev. Vaš kandidat je kmet, kateremu so njegovi stariši privoščili in poskrbeli višjo šolsko izobrazbo, katero uporablja vselej rad in nesebično v prid svojemu bližnjemu. Ta priden, pošten in značajan mož je ponos kmečkega stanu, vzor kmeta ne le v svojem okraju, temveč v celi spodnještajerski deželi, kratkoma: Vračko je mož, kakih je, žalibog, malo. Vračko deluje že celih 16 let v okr. gornjeradgonskem zastopu kot marljiv, razumen in izkušen načelnik v korist svojemu okraju in blagor kmetu, obrtniku in delavcu. Prejšnji okr. zastop je bil pred 16 leti v prvaško – klerikalnih rokah, toda v kratkem času svojega delovanja je pokazal svojo popolno nezmožnost in ko je to ljudstvo spoznalo, je prvi, pri novih volitvah, hvala Bogu, prišel v roke pridnih, poštenih in delovnih naprednjakov, ki s svojim velezmožnim načelnikom Vračkom, dozdej uspešno vodijo okrajne zadeve v blagor domačega ljudstva. Gospod Vračko ima še mnogo drugih zaslug... Zato napredni kmet, obrtnik in delavec, ... izvolite si kmeta Vračka za poslanca, tisti živi v vaši sredini in pozna vaše želje ter kmečke težave in vi nam boste še hvaležni, da smo vam prav in po svojem najboljšem prepričanju svetovali. Zapeljive besede farja in prvaškega dohtarja pa zavračajte brezobzirno nazaj, kadar se nam bodo zopet hlinili, sladkali in vsiljevali, saj ste vendar možje, ne pa stare babe! Podučite še tudi svoje zaspane in zapeljane sosede! Vsak naprednjak naj si šteje v svojo dolžnost, zakaj naj se voli kmet, ne pa dohtar ali far. Poglejte le druge stanove, recimo, delavce, kako ti vkup drže, kako se ti trudijo za svoj obstanek in na svojih shodih budijo in dramijo svoje zaspane tovariše k napredku, zato pa so tudi tako močni in na Dunaju bodo po svojih delavskih poslancih vselej veliko dosegli v svojo korist. Vzemite si torej zgled na njih, volite pametno po našem nasvetu moža svojega stanu in mi se trdno zanašamo, da bo naše ljudstvo kmalu spoznalo, da je v napredni stranki mož, katerega ne bo več zmagal in zlomil ne dohtar, ne far. Mi vas opozarjamo še enkrat, da bo zmaga lahko naša, ako bote enoglasno glasovali za svojega stanovskega brata Fr. Vračka, katerega bodo tudi napredni volilci v mestnih volilnih okrajih, namreč Brežice, Celje, Ptuj in Ljutomer volili. To vas naj navdaja s popolnim do zmage in lahek bo boj proti klerikalnemu Korošču, uredniku fihposa! Za te druge kandidate pa se še ne zmenimo! Volilci, držite se gesla: Kmet s kmetom«.

Vsekakor zelo zanimiva oznaka ne le Vračka osebno, ampak tudi glede priznanja, ki ga daje »Štajerc« delavcem in njihovi enotnosti.

Med najnovejšimi političnimi vestmi poroča »Štajerc« na kratko tudi o padcu vlade ministrskega predsednika barona Gautscha in grofa Bylandt-Rheidta, ki je bil minister za notranje zadeve. Na površje je stopila nova oseba, tržaški cesarski namestnik princ Hohenlohe.

V isti številki je »Štajerc« sporočil, da so pred kratkim na shodu občinski in državnozbornski volilci ljutomerskega okraja poslušali poročilo ljutomerskega župana, ki jim je omenil, kakšne so možnosti, da bi dobili vinorodni kraji na vzhodnem Štajerskem železniško progo. Proračun zanjo je znašal 700.000 K, manjkalo pa je le še 60.000 K. V prvi polovici maja naj bi inženirji pregledali teren, kjer naj

bi tekla trasa bodoče železniške proge. V načrtu so predvideli naslednje železniške postaje: Pavlovci, Ljutomer, Središče in Ivanjkovci.¹⁵

Nekoliko ob strani teh osrednjih volitev in dogodkov so bile občinske volitve 4. in 5. maja v Stročji vasi pri Ljutomeru. Na teh volitvah (volitve občinskega odbora v 1. in 2. razredu) je zopet zmagala »napredna« stranka.

Volilni boj je torej zakoračil v odločilno fazo, začeli so prirejati volilne shode, agitacije in terensko delo. Da bi se volilci čim bolj seznanili z načinom volitev, je »Štajerc« na poljuden način razložil svojim volilcem njihov potek. Iz naslednjih vrstic bomo lahko razbrali res veliko skrb za svoje volilce z namenom, da bi dobili njihovi kandidati čim več glasov¹⁶:

Kako naj volite v državni zbor?

Vsako lahko zapiše svojega kandidata na svoj volilni listek tako, da nikdo ne bo vedel, čigar ime da ima napisano na njem. Nikdo nima pravice zahtevati, da bi se mu moral volilni listek, oziroma ime kandidata pokazati. Na volišču agitirati je po postavi strogo prepovedano... Mi hočemo po svojem prepričanju, brez nasilstva in tujega vpliva voliti, mi hočemo biti prosti državljani in to hočemo tudi v dejanju pokazati. Zato zavrnete vsakogar, ki bi vam hotel vsiljevati Korošca ali kakega prvaškega dohtarja, naš kandidat je in mora biti kmet F r. V r a č k o. Vsak, ki je star 24 let, avstrijski državljan in stanuje najmanj 6 mesecev v kaki občini, ima pravico voliti. Poglejte torej vsi volilne imenike... Volilo se bo v vsaki občini doma po listekih, tedaj pismeno. Manjše občine pa volijo po dve skupaj. Naprednjaki vsake večje občine, pogovorite se in izvolite si iz svoje srede tako zvani volilni odbor – Wahlausschluss –, ki bo skrbel, da vsak naš volilec pride zanesljivo volit in da se ne bode od nasprotne stranke delala krivica. Ako enoglasno složno in korajžno volite, bo vaša zmaga zagotovljena. Gre se ja za vašo korist!

Pazite kako se naj voli¹⁷

Vsaka občina, ki ima nad 400 prebivalcev, voli zase, manjše občine se združijo. Na volišču se takoj ustanovi volilna komisija, ki šteje 6 udov, razven župana. Tri ude imenuje obč. zastop, oziroma zastop, tri pa volilni komisar, ki ga na volišče odpošlje c. kr. glavarstvo. Potem se kličejo imena in vsak pristopi ter odda volilni listek. Na volišču se ne sme agitirati... Naprednjaki, izberite si tako zvani volilni odbor najmanj 4 zanesljivih mož...«

Svoje volilce so spodbujali še tudi dopisniki s terena. Naslednji dopis iz Slovenskih goric nam to sliko še pobježe prikaže: »Vsak naprednjak naj stori svojo sveto dolžnost, da gre volit. Vsak glas je z l a t a v r e d e n, ne izgovarjaj se: jaz se bojim nasprotnikov in napadov. Voliti mora vsak naprednjak, da s tem pomaga do zmage. Mi vam zagotavljamo in sicer z veseljem, da je na vseh volilnih krajih navdušenost nad novo ujedinjeno stranko za našega kandidata velikanska. Torej le možato v volilni boj za napredek in za vaše koristi! Čujte, mesta, trgi, rudarji, delavci vse gre z nami proti Korošču v boj in zmagali bomo le, kadar se z združenimi močmi potegnemo za svoje pravice.«

Celo reklamno stran časopisa »Štajerc« so izrabljali v politične namene. Tako je »Štajerc« z geslom »Svoji k svojim« vabil naprednjake, naj podpirajo samo obrtnike in gostilne tistih somišljenikov, ki so v njihovem taboru, ter naj se izogibajo tako imenovanih »narodnih« trgovcev, klerikov in prvakov.

Popolnoma razumljivo je, da na vsa ta podtikanja in propagando nasprotniki »Štajerca« niso gledali mirno in da pri tem niso izbirali besed. »Štajerc« se namreč pritožuje, da nasprotna stran omenja neresnične stvari o Vračku, češ da je pijanec in da ni pravi kristjan. . . V svojem ostrem odgovoru pa nato »Štajerc« zagovarja svojega kandidata: ». . . Vračko je boljši kristjan kot Korošec, njegova rodbina je ugledna«.

Vsi so z nestupnostjo pričakovali rezultate volitev, ki so se bile »končno« le začele. 29. maj leta 1906 je bil torej ponoven preizkus političnih dejavnikov na Slovenskem.

Od neugotovljenega števila volilnih upravičencev je kot uradni slovenski kandidat dobil največ glasov¹⁸ dr. Anton Korošec – 19153. Sledil mu je Franc Vračko s komaj 7025 glasovi. Slovenski liberalni protikandidat I. Rebek pa je dobil 2807 glasov, ostalih 90 pa so si razdelili drugi kandidati.

Torej viden poraz Nemcev na volitvah za izpraznjeno mesto v državnem zboru. Vsekakor je zopet zanimiv Štajerčev komentar na ta poraz: ». . . Ali takoj v začetku lahko s ponosom povdarjamo, da smo se dne 29. majnika držali kakor levi, neustrašno, pogumno. Združena napredna Štajerčeva stranka, edina inteligentna stranka na Sp. Štajerskem je tu pokazala sijajno svojo moč, je odločno pokazala, da se ne da več zlorabljati in za nos voditi od politikujoče duhovščine. Moralna zmaga je na naši strani in mi bi bili zmagali tudi številno, ako bi se ne bilo od klerikalne strani postopalo tako lopovsko strastno, divje teroristično, ako bi ne bili farji kradli glasove našim naprednjakom. Korošec je zdaj zmagal le s pomočjo sleparstva in volilnega ropa. . . Avstrija je v tem oziru res plesniva država. Noben drug stan ne sme zlorabljati svoje službe in uradnega kraja v agitatorske namene, edino le hujskajoči duhovščini je vse dovoljeno. . . Štajerčeva stranka bi bila lahko zmagala. . . In ako pomislimo, da je imel Korošec izmed 90.000 volilcev pete kurije pod strašnim pritiskom farškega vpliva. . . potem je izid za njegovo stranko strahovit poraz in sramota, kajti 70.000 volilcev se je aktivno ali pasivno izreklo, proti, zoper Korošca. Leta 1904 so prvaško – klerikalni zavezniki imeli 23.652 glasov, zdaj pa, lejte, so jih dobili le 19.153, a Štajerčeva stranka je krepko napredovala in pri prihodnjih volitvah gotovo dobimo svojega poslanca«¹⁹.

Iz tega »zahvalnega proglasa« se lepo vidi, da so po mnenju »Štajerca« krivi za njihov neuspeh »klerikalci« – Slovenci, ki so kradli glasove na nedovoljen način. Kljub vsemu pa iz stavkov vre prepričanje, da zmaga vendarle mora enkrat »priti«, da so kljub temu veseli, saj so »klerikalci« – Slovenci dobili manj glasov kot na prejšnjih volitvah, Nemci pa več kot kdajkoli prej. Tudi zahvala kandidata Fr. Vračka izzveni v tem duhu, volilce namreč poziva v nadaljnji boj. Številka 7000 je pomenila za njih že veliko, kar se lepo vidi iz tegale spodbudnega spisa: ». . . Kajti dobili smo čez 7000 glasov. . . – to se pravi 7000 neomahljivih nasprotnikov črne nadvlade – 7000 kot skale trdnih mož, ki ponavljajo po volitvi, kar so naglašali pred 29. majem: da ne odnehajo od boja za sveto ljudsko pravico. . . Dne 29. maja nas je bilo 7000. Tistih pa, ki so v srcu našega mišljenja, a zadnjič še niso si upali na volišče, ker so še vklenjeni v klerikalnih verigah in se za zdaj še bojijo farjev, tistih je ogromna večina in to nas spodbuja k novemu življenju ker vidimo, da imamo za seboj na deželi močno stranko, ki bo enkrat govorila besedo zmage«²⁰.

Na uredništvo časopisa so začeli prihajati dopisi s terena s še večjo nasprotno tendenco, v njih je vse polno laži na račun duhovščine. Naj za potrditev in obenem ilustracijo časa neposredno po volitvah citiram le nekaj takih dopisov: ». . . kajti to politično dete Korošec, ki nosi še lupino jajca na hrbtu, hoče biti nezmotljiv kot rimski papež in samovladar. . . Prišla pa bode ura, ko ustane narod in prežene z moko kunjjo te nadležne, žegnane in nežegnane »babilone«. Podiraj se torej, prvaški stolp ošabnosti in nadutosti – tvoj padec odpre novemu življenju novo smer in pot«²¹.

Dopis iz Šentjanža na Dravskem polju²², »... na Šent Janževo so tu klerikalci bili strašno pijani ter se obnašali huje kot živina... »Fihpos«, to imaš lepo bando za seboj!»

Kot sem že omenil, se je gibanje Nemcev na Spodnjem Štajerskem na široko razmahnilo na vseh področjih. Posebno priljubljeni so bili besedni »obračuni« med znanimi politiki. Takšen boj, v katerem sta bila udeležena urednik »Štajerca« Maks Heller in »... iz Ljubljane žalostno zasloveli dr. Brejc...«, je privedel do tega, da je bil urednik Maks Heller obsojen²³ in je delo izdajatelja in odgovornega urednika prevzel Karl Linhart. Ta je potem vodil časopis in delovanje »Štajerčeve« stranke.

Spori med Slovenci in »naprednjaki« se niso kazali samo na tem področju ali le pri volitvah, ampak so bili v tem času stopnjevani tudi na področju nacionalnih nesoglasij. Tako se je npr. »Štajerc« spotaknil ob članek v »Slovenskem Gospodarju«, ki prinaša dopis iz Ljutomera o proslavljanju nekega cerkvenega praznika: »... k temu dopisu pripomnimo, da se okinčavajo hiše na Telovo Bogu v čast pa tudi v katehikoli barvi, ker je Bog za vse ljudi, pa ne samo za slovenske prenapeteže. Dopisnik bi pa moral tudi druga okna pogledati, namreč pri klerikalnem odvetniku Grossmanu in pri devici Razlag, tam bi našel slovenske trobojnice...«²⁴.

Zelo redko najdemo med dopisi omenjeno delavstvo. Po neuspehu na nadomestnih volitvah so za nadaljnji boj vsekakor potrebovali tudi večje število glasov in pristašev, zato ni čudno, da se je »Štajerc« po zelo dolgem času zopet spomnil na delavce - »... temveč naj širijo »Štajerca«, ki se bode za k n a p a s tistim poštenjem potegoval, kakor za kmeta...«. Pri tem je dopisnik iz Trbovelj sporočil, da se je število naročnikov v tem kraju v zadnjem mesecu potrojilo, v upanju, da bo časopis postal kmalu tednik.

Z nekoliko manjšo zavzetostjo se je »Štajerc« lotil priprav za izvedbo volilne reforme. Dne 23. februarja je vlada predložila drž. zboru osnovo novega volilnega reda. V tem smislu je vlada predložila pet zakonskih načrtov, ki se tičejo preosnove tedaj obstoječe zbornice, in sicer zakonski načrt, s katerim se spremenijo & 1, 6, 7 in 16 Temeljnega zakona o Državnem zastopstvu, zakonski načrt o volitvi poslancev z novim državnozbornim volilnim redom, zakona o kazenskopравниh določbah, s katerim se spreminja državnozbornski poslovnik. Potem so imeli poslanci za nekaj časa parlamentarne počitnice. Ponovno so se zbrali 6. marca na skupno sejo, na kateri je med drugimi 200 govorniki v »razpravi o volilni preosnovi« govoril tudi tedanji minister za notranje zadeve, grof Bylandt-Rheidt.

»Štajerc« je objavil v svoji 15. številki leta 1906 posebno tabelo, po kateri se bo »najverjetneje« spremenila sestava državne zbornice. Po tem predlogu naj bi se število poslancev povečalo za 91, kar bi državo stalo letno okoli 500.000 K. Tabela bi po narodnostih izgledala takole:

Nemci	233	203	30
Čehi	108	87	21
Poljaki	81	72	9
Rusini	33	10	23
Slovenci	24	20	4
Hrvati	13	13	—
Italijani	19	15	4
Romuni	5	5	—
Skupaj:	516*	425**	91***

* Nova sestava

** Stara sestava

*** Diferenca

Iz te tabele je razvidno nekaj zelo pomembnih ugotovitev: število poslancev naj bi se povečalo od prejšnjih 425 na 516 oz. za 91 novih mest. Tudi nacionalna sestava predvidenih mandatov nam pokaže nesorazmerje med posameznimi mandati, če bi jih primerjali s številom prebivalstva²⁵ – npr. Nemci so imeli skoraj 10 % več poslancev kot pa prebivalstva, skoraj 50 poslanskih mest preveč. Poljaki in Rusi pa so bili podpovprečno zastopani in bi morali dobiti skoraj še 10 nadaljnjih mandatov.

Pri svojem delu sem naletel na več obdobij, ko so si dogodki po svoji vsebini neverjetno podobni.

Pri tem gre v prvi vrsti za način obravnavanja določene politične teme, zagriženost in ne ravno malokrat tudi za prepotrebno iskanje političnih zaveznikov. Povsem razumljivo je, da je bila prva pomembnejša kulminacija ravno ob volitvah v državni zbor 29. maja 1906. Kljub neugodnemu izidu volitev, porazu Fr. Vračka namreč, se v prvi »povolilni fazi« dejavnost »Štajerca« nikakor ni zmanjšala, ampak lahko od tega časa dalje opazimo še ostrejši odnos do Korošca in vseh drugih »prvaških dohtarjev in farov«.

Da pa je vendarle imel »Štajerc« bolj lokalni značaj, vidimo tudi iz naslednjih prispevkov svojih dopisnikov, ki so ga kar zasuli z novicami s terena: ». . . 21. julija so pričele občinske volitve v Teharjih pri Celju. Prvaki so napeli vse sile, da bi zmagali nad ljudstvom. Ali vkljub temu, da jim je pomagal cel ducat celjskih dohtarjev, da so duhovni po stari navadi zlorabljali vero, je z m a g a l a »štajerčeva napredna stranka«. V 3. razredu, kjer je bil boj najhujši, so dobili napredni kandidati po 165, klerikalci pa po 146 glasov, v 2. razredu so zmagali prvaki, v p r v e m pa zopet naši somišljeniki. Naprednjaki imajo tedaj dvotretjinsko večino in je zmaga popolna»²⁶.

»Deželnozborske volitve; v brežiških kmetskih občinah se vrše 21. t. m. . . klerikalni prvaki kandidirajo nekega dr. Jankoviča iz Kozjega, liberalni pa tajnika brežiške posojilnice Kuneja . . . Nam se zdi, da je za kmete in delavce liberalni vrag toli vreden kakor klerikalni hudnik.

Naši somišljeniki naj ostanejo raje doma, kot da bi pomagali nemu ali drugemu ljudskemu svragu na krmilo. Mi se torej ne udeležimo volitev.»²⁷

Zadnji dopis, njegova vsebina je kar značilna za tisti čas, nam na izviren način pove, da so vse tedanje politične stranke iskale svoje zaveznike takrat in samo takrat, kadar so jih res potrebovale oz. kadar so za svoje načrte potrebovale tudi volilce svojih zaveznikov. Bojkotiranje volitev je bila pri vsem tem pač najboljša metoda, ki je prinesla stranki vsaj malo zadoščenja. Tudi napadanje slovenske duhovščine ni popustilo. Še posebno »veselje« so dobili pristaši »Štajerca« takrat, ko je papež Pij X. objavil svojo znano encikliko; takrat, je časopis s posebnim zadovoljstvom pisal: ». . . Zdaj se nam ne izmuznete, častiti gospodje v talarju, kajti rimski papež vam očita v tej encikliki, kar smo vam mi vedno očitali»²⁸. Naj si na kratko ogledamo samo najvažnejše stvari v tej zvezi: Duhovščina naj se ne vmešava v posvetne stvari – naj se o tem ne govori iz prižnice . . . , v nadaljevanju pa papež piše: . . . v smislu naše oblasti prepovedujemo vsakemu duhovniku in kleriku, da se vpiše v društvo, ki ni odvisno od škofa. Kleriki, ki bi se tega ne držali, se ne smejo v duhovništvo blagosloviti. Duhovni pa, ki se ne podvržejo tej odredbi, so suspendirani (odpuščeni) ipso facto a divinis.«

Iz tega lepo vidimo, da je pomenila papeževa enciklika samo še olje na že goreči ogenj, ki so ga z vso močjo podžigali fanatični nasprotniki oz. »Štajerc«. V smislu posameznih členov so pristaši časopisa »Štajerc« napadali in sramotili slovensko duhovščino, kot npr. kaplana Lasbaherja (»Ivanjski Pepek«) iz Cerkvenjaka²⁹, župnika Vaupotiča iz Podsrede³⁰ in dva gornjeradgonska kaplana³¹, ki baje živita v krčmi in ne v farovžu.

Da bi časopis povečal svoj vpliv na deželi na račun duhovščine, je pričel tudi propagando za širjenje lista³².

Oglejmo si na kratko še delovanje druge strani, namreč Slovencev. Ti so prirejali vedno več političnih shodov; eden takih je bil tudi 12. avgusta 1906 pri Vidmu ob Ščavnici, kjer so med drugim ustanovili tudi »Politično društvo za zgornoradgonski okraj«³³. Pri tem je prišlo do prepиров s predstavniki iz Ljutomera, ki niso želeli skupnega društva z Radgončani. Zato so sklenili ustanoviti politično društvo samo za gornjeradgonski okraj. Vsi skupaj pa so nasprotovali, da bi Gornja Radgona postala trg, kar pa se je naslednje leto vseeno zgodilo – 17. avgusta 1907. Podoben politični shod je bil tudi 11. decembra 1906, o čemer poroča dopisnik od Kapele pri Radgoni, ki se je udeležil shoda pri Vidmu.

Vsekakor je zelo zanimiv in poučen tudi časopisni boj oz. odgovori »Štajerca« drugim časopisom in revijam. Tak je tudi odgovor časopisu »Naš Dom«³⁴: »... Sploh si zapomnite, da piše naš list pravzaprav celotno neklerikalno ljudstvo. Razumite? Naš list je izraz duševne vznemirjenosti, nezadovoljstva, zatiranosti ljudstva in kar to ljudstvo misli in čuti in dela in neguje, to pišemo mi. Razumite? ... »To je vsekakor še en dokaz več, da šteje »Štajerc« sebi v prid dejstvo, da za jemav vse prebivalstvo na Štajerskem, ki se ne strinja s »klerikalno« politiko, oz. da je to pač glasilo »celotnega neklerikalnega ljudstva«. Še vedno so duhovščino »obmetavali« z gesli, kot je tole³⁵: »Ali brigajte se za cerkev in za nič drugega in nikdo Vam ne bo rekel napačne besede. Mislimo, da se razumemo«.

Versko – klerikalno³⁶: »Ne proti veri, temveč proti zlorabi vere se borimo. Ne proti cerkvi, temveč proti politiki v cerkvi nastopamo. Ne proti duhovstvu temveč proti politikujočemu farštvu nastopamo«.

Že prej sem pisal o cikličnosti določenih obravnavanih tem pri časopisu »Štajerc«. Ena od takih tem je brez dvoma tudi šolstvo oz. uvajanje nemškega jezika v šole. Ta akcija je stekla z večjim poudarkom spet ob koncu avgusta, ko se je bližal konec šolskih počitnic. Spet so začeli »brenkati« na stare strune, spet se je »Štajerc« zavzemal za kmeta in njegove otroke. Spet je bil časopis poln dopisov s terena, ki so vsi po vrsti zahtevali in dokazovali prednosti, ki bi jih imela »nemška šola«. Naj v ilustracijo tega navedem samo nekaj dopisov oz. člankov izpod peres vodilnih ljudi pri časopisu. »Dvojno obličje: ... »Štajerc« še nikdar ni odrihal po materinskem jeziku svojih bralcev, čeravno tako toplo priporoča učenje nemščine«.³⁷

»Nemška šola in Hrastnik: ... ker vemo ceniti pomen nemščine v življenju proletariata ... in iz ozirov za življenje bednega delavca – knapa – zahtevamo nemško šolo.«³⁸ Podobne želje so prihajale tudi še od drugod: npr. v Veliki Nedelji in v Humu pri Ormožu so vložili prijavo za upeljavo nemškega jezika v šole, dočim je pa nemška šola v Gaberju pri Celju bila že ustanovljena – 5 razredov in vrtec – in je nemško šolsko društvo (Schulverein) v ta namen darovalo 100.000 kron. Dve nemški šoli sta v tem času tudi že delovali³⁹ npr. v Ormožu /224 otrok) in še v Ptujju »... ptujjska dekliška kakor tudi deška šola, ki imata polne razrede (70–80 učencev, več nego dopušča zakon), šolnina se je v Ptujju povečala od 6 na 8 in letos na 12 kron«.

Od prejšnjih zahtev in prošenj so torej že prešli k dejanjem. Taka nemška šola je bila v resnici ponemčevalnica. Ogromna večina njenih učencev – npr. nemška šola v Hrastniku – je bila slovenska, v tako šolo jih je prignala moč kapitala, ki je dajal kruh. Iz naslednjega stavka pa lahko izluščimo tisto skrito željo, ki so jo gojili »štajerci« glede slovenskega kmeta in njegovih otrok: »S tem si pridobi mladina potrebne izobrazbe, s katero bo znala ločiti tudi v politiki in javnem življenju – zrno od slame«.⁴⁰

Delovanje »Štajerca« je očitno hitro naraščalo, žal je tudi uspehe (zmage napredne stranke v Šoštanjju, Rogaški Slatini in v Peklju pri Poljčanah), čeprav so

se zavedali, da »... Nikjer na celem svetu ni toliko hujskarije, šuntanja, sovraštva, boja, kakor tu na Slovenskem...«

Vse to so dokaj prepričljive in obenem zgovorne besede, ki dajo slutiti, da se krepí dejavnost »štajercev«. Že večkrat sem uporabil ta izraz – »štajerci«: s tem mislim vse tiste ljudi, ki so bili v neposredni zvezi s časopisom »Štajerc«, in v nekoliko manjši meri oz. manjkrat tudi tiste, ki so se šteli za prave Nemce.

»Štajerc« je konec novembra 1906. leta naznanil, da so že doseženi pogoji, da postane časopis tednik. Pri tem jih je, kot piše časopis, spodbudilo dejstvo, da so to zahtevali njegovi bralci sami, ker je to po njihovem mnenju že »živa potreba«. Časopis se je celo pohvalil, da ima vsak teden toliko gradiva, da bi lahko postal celo dnevnik. Obenem pa jasno poudari, da bo še naprej ostal »glasilo napredne misli, zagovornik ljudskih pravic«.

še enkrat pogledjmo nekaj podatkov, ki so v neposredni zvezi z veliko državnozbornsko reformo iz leta 1907. Za razliko od prejšnjih reform je ta že vnaprej razdelila mandate med narodnosti. Konec novembra pa je »Štajerc« objavil tudi že dokončne številke oz. število poslancev po posameznih deželah. Slika take razdelitve naj bi izgledala takole⁴¹:

Češka	130 poslancev
Galicija	106
Sp. Avstrija	64
Moravska	49
Štajerska	30
Tirolska	25
Zg. Avstrija	22
Šlezija	15
Bukovina	14
Kranjska	12
Dalmacija	11
Koroška	10
Salzburška	7
Istra	6
Goriška	6
Trst	5
Predarlška	4
Skupaj: 17 dežel	516 poslancev

Volilno pravico so dobile vse osebe moškega spola, stare 24 let, avstrijski državljani ter osebe, ki bivajo v določenem kraju že vsaj eno leto. Pogoj, ki ga je postavljala volilna reforma, je bil le ta, da je lahko izvoljena le oseba, ki je dopolnila vsaj 30 let starosti. S tem je bila potrjena splošna in enaka volilna pravica z geslom »en mož – en glas«. Krona vsega tega delovanja in volilne reforme je bil splošen pretep v zbornici. Zato niti ne preseneča, da »Štajerc« večkrat piše, da je »Avstrija v tem pogledu res gnila država«.

Obenem je časopis sporočil, da bodo naslednje volitve v državni zbor v maju leta 1907. Istočasno je uredništvo izpolnilo svojim bralcem »veliko željo« – list je namreč postal t e d n i k.⁴² Izhajal je vsak petek, z datumom nedelje. Posamezna številka je stala 6 vinarjev, letna naročnina za Avstro-Ogrsko 3 krone, Nemčijo 5, za Ameriko 6 ter za vse druge države po 5 kron.

V zadnji številki iz leta 1906 se »Štajerc« obrača na svoje bralce in med drugim piše: »... čitaj prvi letnik »Štajerca« in v začetku ne najdeš nobene grobosti, celo dopise smo vrgli v koš, ako so bili grobi. Ali, ko se nas je začelo psovati, smo morali odgovoriti...«

Kot da bi se časopisni možje zavedali, da imajo kmetje pozimi več časa za branje, je prinašal ravno v tem času največ strupenega gradiva na račun svojih nasprotnikov, obenem pa je tudi list sam poskrbel, da se je njegova dejavnost še okrepila. Pričel je namreč prirejati shode svoje stranke. »Štajerc« je ostro napadel slovenske politike, češ da »... vidijo svojo srečo le na razvalinah Avstrije in močno se razvija pri njih veliko ilirska ter vseslovenska državna misel«⁴³.

V takem političnem razpoloženju je torej pričel svoje delo »Štajerc« v letu 1907. V tem času je na Spodnjem Štajerskem izhajalo že več časopisov, nasprotnih »Štajercu«.

Politični shodi »Štajerčeve« stranke

»Štajerc« 20. januarja 1907. leta poziva svoje simpatizerje na »velepomembni shod zaupnikov »Štajerčeve« napredne stranke«. Ta politični shod naj bi bil organiziran »27. prosinca«. Pri tem je časopis med drugim pisal: »Izdelati hočemo načrt naše stranke. Dve misli nas vodita: brez sporazumljenja z nemškimi sosedi, brez popolnega prenehanja narodnostne gonje ni rešitve – ali rešitve tudi ni brez najodločnejšega boja proti nasilju, nositelju, te nesrečne narodne gonje, proti prvšaškemu klerikalizmu... Temelji naši organizaciji bodejo zaupni možje. Le-ti bodo izvrševali podrobno delo, bodo steber v posloplju napredne stranke...«

Ta svoj politični shod so si zamislili zelo široko, saj je bil načrtovan prihod povabljenih zaupnikov s Štajerske in Koroške. Obenem bi bil istega dne, ob 8. uri zvečer, tudi ustanovni shod tiskovnega društva. Na oba shoda so imeli dostop le povabljeni zaupniki.

Torej so se stvari od prejšnjih besed premaknile k dejanjem. Vse to je razumljivo, saj so se približevale volitve oz. možnost ponovnega merjenja sil, ki so bile pred novo preizkušnjo ob uvedbi splošne in enake volilne pravice. Zato se je bilo potrebno sedaj z večjo natančnostjo in potrpežljivostjo lotiti predvolilnega boja, agitacij, in kaj boljšega bi si lahko želeli »štajerci« kot politične shode in svojo lastno politično organizacijo.

Na shodu na Ptuj 27. januarja 1907 so preimenovali stranko v »Napredno stranko«, »... ker velja stranka za vse pokrajine na Štajerskem, Koroškem in Kranjskem, nosila bode skupno ime »Napredna stranka«. Obenem je časopis prinesel še tudi »zemljevid« pristašev in nasprotnikov »Štajerca« oz. »Napredne stranke«⁴⁴ ter »poročilo o Wratschku, ki je... žrtvoval svojo osebo za našo misel«.

Ta »zemljevid« je bil takšen: »V letih 1904 do 1906 je ostalo razmerje med oddanimi glasovi enako. Kandidat naše stranke je dobival od 1/4 do 1/3 glasov. V okraju Sv. Lenart je dobil naš kandidat – 1904. leta, 907, Ploj pa 987 glasov, v Gornji Radgoni je ostal v večini, okraja Ljutomer in Ormož sta pokazala nadvlado klerikalstva. Ptujski okraj se je dal razdeliti v 2 dela; južni del, Haloze je večji del napreden in je zmagal v preteklem letu. Slovenske gorice pa so pokazale še vedno bolj klerikalno lice. V okrajih Marenberg in Slov. Gradec je primanjkovalo resnega vodstva, medtem, ko je naša stranka v okrajih Maribor in Slov. Bistrica najbolj napredovala. To je v prvi vrsti zasluga našega Stigerja, do katerega ima prebivalstvo splošno spoštovanje. V okraju Rogatec je dobil Ploj 700, Wratschko pa 300 glasov, medtem, ko ni dosegel naš kandidat v južnih okrajih posebnih uspehov. Iz tega je razvidno, da so severni okraj ostali naprednejši, medtem, ko postajajo okraj tembolj črni, čim bolj se bližajo kranjski meji...«

Dejstva so počasi začela dobivati svojo pravo podobo.

Za svoj program si je shod postavil program kmetijske centrale, ki ga je prebral zastopnik iz Velikovca – 28 glavnih točk in zahtev.

Svojo organizacijo je »Napredna stranka« opirala predvsem na teren, saj je imela poleg »farnih« še tudi okrajne zaupnike ter povsem razumljivo še »strankino vodstvo« in »strankini zbor«. Strankino vodstvo so sestavljali naslednji ljudje⁴⁶: Joh. Steudte s Ptuja – sodarski mojster in veleposestnik ter podžupan, dr. Avgust pl. Plachki s Ptuja – odvetnik, Maks Straschill z Brega pri Ptuj – veleposestnik, Leopold Slawitsch s Ptuja – trgovec in veleposestnik, Karl Linhart – urednik lista »Štajerc«, ter še »zastopnik Koroške«.

Če si pobliže ogledamo sestavo strankinega vodstva, vidimo, da sestavljajo večino veleposestniki oz. trgovci in obrtniki. Tudi funkcije v strankinem vodstvu so bile izključno v rokah veleposestnikov. 10. februarja so namreč na svoji 1. seji konstituirali poseben odbor:

Načelnik	M. Straschill
Podnačelnik	J. Steudte
Blagajnik	L. Slawitsch
Zapisnikar	K. Linhart

Tudi tiskovno društvo je bilo ustanovljeno tega dne, njegov namen je bil v tesni povezavi s političnim delovanjem stranke. Društvo je nameravalo izdajati »Štajerčev« koledar in »poučne gospodarske knjižice«. V to društvo so vabili vsakogar, le plačati je moral 10 kron vpisnine oz. posojila, ki pa bi se vračalo s 4 %. Ta denar naj bi tvoril prometni kapital društva. Vsak izmed članov je lahko vložil več deležev po 10 kron in še te celo v obrok. Vsa ta akcija je bila zaradi gmotnega položaja stranke in tiskarskega društva več kot dobrodošla⁴⁶.

Tudi posameznih volitev in še posebno zmag na njih so se »štajerci« posebno veselili in jih »obešali na veliki zvon«, kot npr. zmago oz. ponovno izvolitev za župana deželnega poslanca pl. Kodalitscha v Radgoni⁴⁷ in štirih mož za občinske svetovalce: dr. Gotschlinga, Antauerja, dr. Gottscherja in Halbärtha, ter zmage na občinskih volitvah v Slivnici pri Mariboru in Leitersbergu pri Mariboru⁴⁸ in Radišah 26. januarja 1907. leta.

Popolnoma razumljivo je, da v tej akciji »štajercev« Slovenci niso stali ob strani ter so tudi prirejali politične shode v že večkrat omenjenem Vidmu ob Ščavnici, kjer sta med drugimi govorila tudi »Kolarov Hanzek iz Polic in Zemljič iz Radenc v prisotnosti Korošca«⁴⁹.

Posebej pa so »štajerci« nasprotovali slovenskemu uradovanju, bodisi na okrajni ali že na občinski ravni. Za to nam služita dva primera, iz Hoč in Ormoža – april 1906, ter akcija 12 županov gornjeradgonskega okraja iz začetka leta 1907⁵⁰: »... Povsod znani prvaški kaplan Štuhec je nalovil na svoje limanice 12 županov... Pri tem je kaplanu Štuhec pomagal neki Nemeč iz Okoslavc in pridobil naslednje župane, da so podpisali listino, da bodo odslej uradovali samo v slovenskem jeziku: Tišler iz Galušaka, Trstenjak, Vuk iz Terbegovec, Slekovec iz Kralovc, Trstenjak, Breznik v Stanetincih, Očeslavski župan, Divjak v Radencih, Veberič iz Boračeve, Kolar iz Kapele in Brumen iz Sv. Jurija ob Ščavnici... »Pri tem je list ostro napadel župane ter pripominja, da jih večina ne zna nemško, »... ne slovensko uradovati«, ter za dokaz navaja župana (Križanc) iz Ščavnice.

Volilni boj je potekal v vse hujšem tempu, saj sta obe strani delovali »z vso paro«. Vsekakor je zanimivo zopet dejstvo, da je nekdanja »Štajerčeva« dejavnost med kmeti, delavci in obrtniki v tej prvi predvolilni fazi nekoliko zamrla, a je nato neposredno pred volitvami list zopet nagovarjal svoje »zaveznike«, ki jih ima še vedno, kot je sam trdil, med kmeti, delavci in trgovci. Iz tega zopet lepo vidimo, da so znali »štajerci« kot tudi vsi drugi vedno »računati«, kar je nazadnje tudi bistvo vsake politike.

Ta predvolilni boj je dobival vedno bolj tudi pečat nacionalnega boja, ki je bil že sicer zelo hud. Zato je tudi »Štajerc« objavil številke o nacionalni sestavi razpuščene državne zbornice. Pri tem se je posebno osredotočil na politične stranke, saj se je »Napredna stranka« smatrala za »... edino inteligentno stranko na Sp. Štajerskem«.

Slika stare državne zbornice je bila takšna⁵¹:

Krščansko-socialna zveza	25 poslancev
Nemško agrarna stranka	9
Nemška napredna stranka	27
Vsenemci	8
Češko veleposestvo	19
Jugoslovanska napredna zveza	6
Češki agrarci	6
Mladočehi	44
Poljski klub	65
Moravska srednja stranka	3
Poljska ljudska stranka	5
Romunski klub	5
Rusinski klub	8
Slovanska zveza	25
Socialisti	11
Neodvisni češki poslanci	8
Italijani	18
Nemška ljudska stranka	42
Nemško veleposestvo	30
Klerikalni centrum	29
Poslanci brez strankarske propadnosti	30

Omenil sem že, da se bo sestava te zbornice menjala po volitvah maja 1907.

»Štajerc« je vneto širil svojo mrežo naročnikov, našel jih je celo na Gornjem Štajerskem, od koder je prejel tudi zahvalo od Slovencev: »... ker se vedno boriš za nas uboge delavce in za poučevanje dece v nemški besedi. Žali nas, kako gre v naši ljubi domovini na Sp. Štajerskem, da se pripravajo Nemci in Slovenci, kako bi šlo nam, ko bi ne razumeli nič nemškega jezika?«⁵².

Večkrat sem že omenil, da pri dejavnosti »štajercev« nastopa pravzaprav ozek krog ljudi, ki so posegali po poslanskih »stolčkih«, pa tudi na nasprotni strani je bil položaj skorajda enak. Tako sta »Štajerc« in z njim »Napredna stranka« točno vedela, kdo bo pravzaprav nastopil na nasprotni strani na majskih volitvah. Zato so tudi sami postavljali take kandidate, ki bi bili lahko zmagali že glede na svoj položaj, ime ali druge »superlative«, s katerimi so bili vedno obdarjeni njihovi kandidati. »Štajerc« je v veliko veselje vseh svojih pristašev končno objavil, da bo »Napredna stranka« postavila svoje kandidate v vseh okrajih, a da bo njihova imena sporočila pozneje – pravočasno.

Za majske volitve so se predvidevali naslednji sodni okraj⁵³: G. Radgona, Ljutomer in Lenart – volijo 1 poslanca; po enega poslanca volijo tudi naslednji sodni okraj: Maribor, Slov. Bistrica in Konjice – Ptuj in Ormož – Celje in Vranko – Rogatec, Šmarje in Kozje – Laško, Sevnica in Brežice – ter Gornji Grad, Šoštanj, Slov. Gradec in Marenberg.

»Štajerc« je odločno zapisal in svoje volilce obenem opozoril, da bodo po teh volilnih okrajih nastopali, vendar ločeno, tudi slovenski klerikalci in liberalci ter napovedal, da bo boj za zmago hud, kajti volilna reforma je ločila mesta in trge od kmečkih občin.

Vzporedno s pripravami na osrednje volitve v maju pa se je »Štajerc« pripravljal na vse druge volitve, ki so bile v posameznih občinah ali okrajih – volitve v

okrajni zastop. S posebno zavzetostjo se je list pripravil na volitve v okraju Slov. Bistrica⁶⁴. Veleposestniki so volili 19., industrijalci 21., mesta in trgi pa 22. februarja. Za list so hile posebnega pomena volitve v kmečkih občinah, ki so bile 23. februarja. Pri teh volitvah so dobili največ glasov oz. so zmagali naprednjaki v skupini »veleposest« z 9 glasovi večine, »... ter je tako v 7 letih narasla »Napredna stranka« od 1 čez 7 na 9 glasov.» Isti napredek je pokazala slika v skupini industrije in trgovstva. Zelo zanimivo pa je, da so dobili pristaši »Štajerca« v kmetijski skupini kar 22 glasov, 6 več kot pa na volitvah pred 3 leti – takrat le 16.

S takimi in še drugimi »ocvirki« so pristaši »Napredne stranke« šli volitvam naproti z veliko mero upanja, da »... uspeh enkrat mora priti«.

Politični shodi »štajercev«

»Štajerc« je svoje politično delo nadaljeval po teh svojih uvodnih zmagah ter prirejal politične shode svojih simpatizerjev. Tak shod »Napredne stranke« je bil 24. februarja 1907 v Ormožu, kjer sta govorila Steudte in Linhart. Shod je sprejel predlog, da postavijo v okraju Slov. Bistrica–Konjice–Maribor desno obrežje posebnega kandidata »štajerčeve stranke« za državni zbor. Izbiro kandidata pa so prepustili strankinemu vodstvu, ki bo ime kandidata pravočasno sporočilo. Na tem shodu so za zaupnika vsega okraja imenovali Alberta Stigerja. Več ljudi je takrat tudi pristopilo k tiskovnemu društvu.

3. shod »Napredne stranke« je bil 10. marca v Mariboru. Shod je imel samo dve točki dnevnega reda: 1) Kakšno nalogo ima napredno gibanje? 2) Razno. Tudi ta shod je bil dobro obiskan, saj so ga obiskali tudi volilci iz gornjeradgonskega okraja. Na njem je Linhart kar eno uro govoril o 1. točki. Na tem shodu so postavili Girtsmayerja za svojega zaupnika za mariborski okraj.

Kot sem že omenil, je segel s svojim delovanjem »Štajerc« tudi na Koroško, si tam pridobil svoje simpatizerje, ki so tesno sodelovali z »Napredno stranko« in pri vodstvu imeli tudi svojega zastopnika. Ti pristaši so pripravili tudi politični shod – 4. shod »Napredne stranke« – v Sinčavesi v gostilni Leitgeb (17. marec 1907). Udeležili so se ga ljudje iz Železne Kaple, Pliberka, Doberlavesi itd. Tudi na tem zborovanju je govoril Karel Linhart, in sicer v slovenščini in nemščini. »Štajerc« je nabral 80 novih naročnikov. Shod je med drugim podprl tudi kandidaturu Seifritza. V istem tednu se je naročilo na list iz okolice Pliberka 24 in iz občine Bajdiše pri Borovljah 8 novih naročnikov.

Zadnja faza predvolilnega boja

Politično delo na terenu in priprave na majske volitve so zakoračile v odločilno fazo. Vse politične dejavnike, tako tudi »štajerce«, je pretresala cela vrsta negotovosti ob prihajajočih volitvah, zato se je list obrnil na svoje bralce z naslednjimi besedami: »Splošna in ednaka volilna pravica je pač mejni kamen v zgodovini avstrijskih narodov... Ravno zato ni mogoče, prerokovati o izidu teh prvih volitev na podlagi splošnosti in ednakosti pravice. Kajti tisoči novih, nepoznanih, neizurjenih in nezanesljivih volilcev stopajo na dan... In ako imamo v nekaterih okrajih še malo upanja, da prodre naš kandidat, – delali bodemo in volili ga bodemo vsaj v znamenju, da nismo zadovoljni z dosedanjo politiko straniščnih napisov in duhovniških plač... Nikdo se ne zanesi na koga! Kajti te volitve bodo hujše kakor so bile do sedaj!«

List je tudi začel prinašati najvažnejše informacije, ki jih je moral poznati vsak volilec: »Kako se voli, kaj je volilna komisija, kdaj in kako se reklamira?«⁵⁵ Vsak volilec mora voliti osebno, ni mogoče voliti s pooblastilom. Vsaka občina bo volila za sebe in razpis volitev se mora v vsaki občini naznaniti s plakati. Sestavi se tudi volilna komisija, ki ima 5 članov za občine pod 1000 prebivalcev. Od tega 2 člana imenuje občinski odbor, tretji je komisar, ki izbere še 2 člana izmed volilcev. Pri tem je »Štajerc« svoje bralce opozoril, da naj se pobrigajo, da »tudi naša stranka pride do zastopstva«. Župan vsake občine mora sestaviti t. i. »volilni imenik« ali »volilno listo«, v kateri morajo biti vpisani vsi volilci te občine. Volilni imenik mora biti v vsaki občini viden 14 dni, da se vsak volilec lahko informira, ali je sploh vpisan. Če ga ni v imeniku, ima pravico reklamacije oz. pravico, da se ga naknadno vpiše v seznam. To lahko zahteva ustno ali pismeno – na zapisnik – v občinskem uradu. Pri tem je potrebno priložiti delavsko ali poselsko knjižico ali domovinski list. Pri tem ni potreben državni kolek.»

Pri vsej tej dejavnosti »Štajerca« niti ne preseneča, da so se nasprotniki posluževali vseh mogočih dejavnosti, da bi čim bolj škodovali »štajercem«. Ena od takih akcij naj bi bila tudi kraja časopisa ali sabotaže naklonjenih poštarjev.

Javnost na Sp. Štajerskem je bila že v sredini marca seznanjena s kandidati, ki bodo zastopali »barve slovenskih klerikalcev in liberalcev«⁵⁶. Rošker za volilni okraj Maribor levi breg, Lenart, Gornja Radgona in Ljutomer; orehovski župan Francelj Pišek pa za okraj Maribor desni breg, Slov. Bistrica in Konjice. V tem času pa še ni bilo popolnoma jasno, kje bodo kandidirali Korošec, prof. Robič in dvorni svetnik Ploj. Na vse te napovedi je »Štajerc« ostro reagiral in že vnaprej opozoril slovenske kandidate⁵⁷: »... Sicer pa še ni 14. majnika. Tudi mi smo še tukaj in tudi mi hočemo izpregovoriti pošteno besedo. Ali mislite, da ne vemo, kaj je vaša slavna »kmeteska zveza«? Ali mislite, da ne vemo, kaj je vaša namera? Ali mislite, da se bodo ovce kar same k mesarju podale? Ljudstvo ni več tisto pohlevno, z vsem zadovoljno ljudstvo, kakor popreje. In zdi se nam, da bodo politični bojari Rošker in Pišek in vsi nasledniki kmalu uvideli, da je ljudstvo več kakor komanda politikujočih farjev.»

»Štajerc« je v svoji 14. številki (7. april 1907) med drugimi novicami sporočil tudi, da bosta kandidirala pri Slovencih tudi Ploj, v okraju Ptuj in Ormož, ter na Koroškem Grafenauer. Obenem je sporočil svojim volilcem na Koroškem, da so tam že objavljeni volilni imeniki, ter pripominja, da bo Grafenauerju stal nasproti Seifritz. Obenem pa za Seifritza daje dokaj »romantično« oznako dobrih del, ki jih je storil v prid »kmetom«.

V tem odločilnem predvolilnem času je »Štajerca« vsekakor prizadela tudi dokaj neugodna rešitev spora med nekdanjim urednikom lista, M. Hellerjem, in Janezom Roškerjem. Pri tem je bil Maks Heller obsojen na plačilo 30 kron globe ali 3 dni zapora, ker je baje leta 1906 obtožil Roškerja kot »steklega psa«⁵⁸. Vse to so bile svoje malenkosti, ki pa so vseeno slabile ugled vodilnih ljudi.

»Štajerci« so s prav posebnim zanimanjem za teren še vedno prirejali politične shode. Posebno se je ta način predvolilne kampanje razbohotil v drugi polovici aprila 1907, ko so bili shodi po Štajerski in tudi na Koroškem:

a) 14. aprila v Celju – gostilna Terschek, za volilne okraje Celje–Vransko in Brežice–Sevnica–Laško ter Marenberg–Šoštanj–Slov. Gradec.

b) 14. aprila v Galiciji na Koroškem – govorila sta Seifritz in Linhart ter pri Št. Jakobu v Rožni dolini – gostilna Schuster, kjer je govoril zopet Linhart in so potrdili kandidaturo Kirchmeierja.

c) 21. aprila na Ptuj in v Ormožu – gostilna Škorčič oz. Hafner.

d) 27. aprila v Mestinju – gostilna »Zigeinerwirt«

e) 28. aprila v Podčetrtku in Rogiški Slatini – gostilna »Pri pošti«.

Na teh zadnjih shodih se je predstavil »kandidat – kmet« Andrej Drofenig. Za Koroško pa so medtem objavili še novega kandidata – Jos. Nagele (posestnik in krčmar) za okraje Velikovec, Stari dvor in Svinec.

Končno je tudi »Štajerci« v 16. številki (21. aprila 1907) objavil svoje kandidate:

1. Josef Or n i g – veleposestnik na Ptuj, za volilni okraj Ptuj–Ormož.
2. Franc S e n e k o w i t s c h – posestnik v Leitersbergu, za Maribor levi breg, Lenart, Ljutomer in Gornja Radgona.
3. Ludvik K r e s n i k – kmet v Črešnjevcu, za Maribor desni breg, Slov. Bistrica in Konjice.
4. Jos. V o d o p i u t z – posestnik in oskrbnik graščine Schönegg v Polzeli, za Celje–Vranksko.
5. Alfred baron M o s c o n – veleposestnik v Pišecu, za Brežice–Sevnica–Laško. Tu niso postavili svojega kandidata, ampak je stranka sklenila podpirati kandidaturo barona Moscona.
6. Andrej D r o f e n i g – vinogradnik v Kačjem Dolu pri Podplatu, za Rogatec–Šmarje–Kozje.
7. Frid. S e i f r i t z – veleposestnik v Miklauzhofu, za okraje na Koroškem: Borovlje, Doberlaves, Železna Kapla in Pliberk.

Tako so bili sedaj volilci seznanjeni s kandidati, ki jim jih je preskrbela »Napredna stranka«. Da se je to zgodilo tako pozno, je list opravičil takole: »... Vse druge stranke so prišle s svojimi kandidati že na dan – mi pa smo čakali. Hoteli smo videti, v koliko si bodo ostale nasprotne stranke zveste lepim besedam, katere rabi- jo ob vsaki priliki...«⁵⁹.

Predvolilna kampanja je torej dosegla svoj vrh; nasproti so si stali znani kandidati obeh strank. Sedaj je prišla na dan vsa tista preračunljiva politika »Napredne stranke«, saj se je njihovo geslo: »kmeta hočemo za poslanca« skorajda izneverilo. Če si samo na hitro oddaleč ogledamo socialno strukturo kandidatov, hitro opazimo, da so se precej oddaljili od svoje »svete zahteve«. Med naštetimi 7 kandidati je naslednja struktura:

a) Veleposestniki	4
b) Kmetje + vinogradniki	1+1=2
c) Posestniki	1
Skupaj:	7

Če se še enkrat ozremo nazaj in si ogledamo želje, s katerimi so šli »štajerci« na volitve, lahko iz teh izluščimo naslednje zahteve:⁶⁰

1. Glavna stvar je gospodarsko delo
2. Politika na levo – gospodarstvo na desno
3. Škodljivo je sovražstvo z Nemci; potrebne so nemške šole
4. Kmet je temelj družbe, kmet voli kmeta

Istega dne je list še zapisal: »... Mi pa stopamo z veselim upanjem v boj! Morda zmagajo nekateri naših kandidatov. In ako bi nobeni ne zmagal, se tudi ne bomo jokali. Časi bodo prihajali, da požene ljudstvo z mokro cunjjo vse svoje izsesalce! ... Eden za drugega, ljudstvo za nas! Eden za drugega, ljudstvo! In po volitvah bomo nadaljevali svoje delo!«

Vsekakor zopet zelo zanimiva tolažba za morebiten neuspeh na majskih volitvah. Kaj drugega kot to, da so prav dobro poznali razporeditev volilcev, lahko izluščimo iz teh zadnjih besed pred volitvami. Pesimizem je bil torej očiten.

»Štajerc« je po končanih volitvah v svoji 20. številki (19. maj 1907) zapisal: »Tako je boj torej v veliki meri dokončan; razburjeni duhovi so se pomirili . . . Oceniti, presoditi nam je zdaj naše delo! Kajti slabi bi bili, ko bi nas podrla ene same volitve . . . ker ne bodo sedeli naši kandidati v državni zbornici! Obupali pač ne bomo in mi trdimo celo, da smo lahko z uspehi sedanje borbe zadovoljni. Zakaj? Pogledajmo številke!«

V okraju Ptuj–Ormož je »hofrat« Ploj dobil 5390 glasov, »naš kandidat« Ornig 1317, mlinar Zadravec pa 2165. Skupaj je bilo oddanih nekaj čez 8000 glasov, kar je bilo komaj polovica vseh volilcev v teh okrajih. Kot vzrok tako slabega odziva volilcev je časopis navajal, » . . . da lahko trdimo, da 70 % vseh volilcev ne soglaša z načeli Koroščeve stranke«. Plojevo zmago pa je časopis pospremil z »Vaša zmaga je klavrna in pretežna večina prebivalstva vam ne zaupa!« Zadovoljni pa so bili »štajerci«, ker so jim ostali zvesti volilci v »naprednih občinah Ptujška gora, Vareja, Leskovec, Pobrež in Velika Nedelja«. Ornig je dobil relativno največ glasov v Pobrežju pri Ptuj, Zadravec v Podgorcih in zmagovalec Ploj v Cirkovcih⁶¹.

V okraju Maribor–Slov. Bistrica–Konjice »je zmagal Pišek z 4314 glasovi,« naš Kresnik je dobil 2077, »socialni demokrat Vidmar 734 in narodnjak Glaser celih 317 glasov«⁶². Tudi v tem okraju je bila udeležba slaba in časopis je zapisal, da »je naravnost škandal, kako so se narodnjaki s svojim Glaserjem osramotili«. Zmagovalec Pišek je dobil največ glasov v Konjicah, Glaser v Sp. Polskavi in štajercijanec Kresnik v Oplotnici.

V okraju Maribor–Lenart–Ljutomer–Gornja Radgona je »zmagal kmet Roškar na pritisk politikujočega farštva«, ko so mu »nezavedni volilci dali 6189 glasov. Kandidat »Štajerca« je bil Senekovič, ki je dosegel 1706 glasov. Narodnjak Mursa (»cementni fabrikant«) je uspel zbrati 839 glasov. Časopis se je pohvalil, da »smo napredovali in v nekdanjih črnih občinah smo uspeli dobiti lepo število glasov«. Zmagovalec Rošker je dobil največ glasov v Šentilju (»St. Ilj«), Senekovič in Mursa pa pri »Sv. Juriju na Pesnici«⁶³.

V okraju Rogatec–Šmarje–Kozje »je zmagal kaplan Korošec, kajti mož si je izbral najtemnejše kraje, saj bi se menda svet podrl, ko bi klerikalnega kaplana v zbornici ne bilo. «Zmagovalec Korošec je dobil največ glasov v Šmarje-okolica, v istem okolišju tudi Drofening, kandidat Štajerca, liberallec Žurman, pa v »St. Petru pri Sv. gori«⁶⁴.

V okraju Celje–Vransko je »zmagal Roblek pred financerjem Povalejem«. Časopis je bil zadovoljen, da je bil izvoljen Roblek, »kljub temu, da ni naš kandidat . . . upamo, da bode res zastopal kmeta, da se ne bode udeleževal narodnostnega hujskanja. «Zmagovalec je dobil največ glasov v Pirešici, Povalej v Sv. Juriju–okolica, socialist Vidmar na Sp. Hudinji pri Celju ter »štajerec« Vodopiutz na Teharjah⁶⁵.

V okraju Slovenjgradec⁶⁶ je izgubil volitve »klerikalni profesor Robič«, ker je bil izvoljen »kmet Ježovnik«. V okraju Brežice–Sevnica–Laško, ki ga časopis imenuje »zadnji okraj«, pa so bile potrebne dodatne volitve med dvema najuspešnejšima, Benkovičem in Rošem, kjer pa je pozneje zmagal Benkovič⁶⁷.

Časopis je še površno obvestil bralce o rezultatih v »mestnem okraju Celje–Ormož«, kjer je bilo od oddanih 4536 glasov za zmagovalca R. Marckhla 2576, za »prvaškega Rebeka« 1148 in za socialista Sonnleitnerja 762 glasov⁶⁸. V občini Maribor je »dotedanji zaslužni poslanec Wastian pri volitvah propadel, dobil je le 1805 glasov«, neimenovani »socialni demokrat« (op. pisca H. Resel, socialist) pa 2075, krščanski sociallec Lackenbacher 184 in prvaški klerikalec Tratnik samo 54. Časopis seveda ni pozabil napisati opravičila, da je zmagal »socialni demokrat«, ker »so

ga volili v resnici prvaški volilci. Vedno le kričijo ti ljudje proti socialistom, češ, da so ti brezverni in breznarodni, ali konečno se pa le združijo z njimi»⁶⁹

Časopis »Štajerc« je objavil tudi rezultate volitev v okraju Velikovec–Svinec–Stari dvor, kjer je sicer v prvem krogu volitev dobil največ glasov Nagele (1751) pred »prvaško- klerikalnim Ellersdorferjem« (1548), socialni demokrat Eich pa je osvojil 1504 glasove.⁷⁰ Nagele je dobil največ glasov v Velikovcu, Ellersdorfer v Grebinju. »Štajerc« je postavil tudi svojega kandidata Seifritza v okraju Borovlje–Pliberg–Železna Kapla–Dobrla ves, kjer pa je dobil le 2077 glasov, socialist Kristan 1436 in zmagovalec Grafenauer kar 4668 glasov. Vsi trije kandidati so dobili največ glasov v Borovljah.⁷¹

Časopis se je odkrito postavil na stran svojega kandidata Nageleja v boju med Nagelejem in Ellersdorferjem in okaral slednjega, »saj Vi sami veste, da niste sposobni biti poslanec«. Štajerc je želel kandidata, ki »mora biti neodvisen, prost, naprednega mišljenja, da mora razumeti težnje in probleme kmetov, delavcev in obrtnikov... tak je naš Jos. Nagele, posestnik v Velikovcu«. Pri ožjih volitvah je zmagal Nagele z 2505 glasovi, nasprotnik Ellersdorfer pa je dobil 1858 glasov.⁷²

Zelo zanimiva je zaključna misel časopisa »Štajerc« o teh volitvah: »To je torej izid volitev. To pot še nismo prodrli. Ali zadovoljni smo lahko, kajti mi gremo naprej! Kar je bilo oddanih glasov proti klerikalstvu, to je plod našega dela! In klerikalstvo se maje!... Boj je dokončan. Tema, noč je sicer še močna v naših deželah, ali dani se že. Bodimo veseli, da nas črna armada še ni potisnila v ozadje in da je med našim ljudem toliko svobodomiselnega, neodvisnega, naprednega prepričanja. Na svideenje pri prihodnjih volitvah!«⁷³

Ob teh rezultatih se nehote spomnimo na njihovo »štajersko slavo«, veselje kandidatov, ki so šli na volitve z velikimi upi, čeprav so sami dobro vedeli, kakšen neuspeh jih čaka, saj jih je časopis že vnaprej tolažil »... ako bi nobeni ne zmagal, se tudi ne bomo jokali...« Zmagovalci so bili njihovi stari nasprotniki, vedno obtoževani in blateni Slovenci, tolikokrat »prekleta« Korošec in Ploj ter vsi drugi slovenski kandidati. Lepo se da tudi opazovati, da je časopis v času volitev »zmrznil« svojo drugo dejavnost. Rezultati volitev so med drugim pokazali tudi dejstvo, da časopis in njegova »Napredna stranka« nista dovolj močna, da bi uspešno nastopala na tako velikem področju, kot je bila celotna Spodnja Štajerska. Njuna lokalna usmeritev jima je prinašala vsaj nekaj volilnih »ocvirkov«, katerih pa so se »veselili kot otroci čokolade«.

Opombe

¹ »Štajerc«, Univerzitetna knjižnica Maribor, sign. IV. 107 in mikrofilm (last avtorja prispevka)

² »Štajerc«, 4. febr. 1906, št. 3

³ »Štajerc«, 4. febr. 1906, št. 3

⁴ »Štajerc«, 4. marec 1906, št. 5

⁵ »Štajerc«, 4. marec 1906, št. 5

⁶ »Štajerc«, 18. marec 1906, št. 6

⁷ »Štajerc«, 4. marec 1906, št. 5

⁸ »Štajerc«, 18. marec 1906, št. 6

⁹ »Štajerc«, 18. marec 1906, št. 6

¹⁰ »Štajerc«, 1. april 1906, št. 7

¹¹ »Štajerc«, 1. april 1906, št. 7

¹² »Štajerc«, 15. april 1906, št. 8

¹³ »Štajerc«, 1. april 1906, št. 7

¹⁴ Vasilij Melik: Volitve na Slovenskem (1861–1918) Ljubljana 1965, str. 395

¹⁵ Železniška proga Ormož–Ljutomer je bila zgrajena leta 1924

¹⁶ »Štajerc«, 13. maj 1906, št. 10

¹⁷ »Štajerc«, 27. maj 1906, št. 11

¹⁸ Vasilij Melik o. c., str. 395

¹⁹ »Štajerc«, 10. junij 1906, št. 12

²⁰ »Štajerc«, 24. junij 1906, št. 13

²¹ »Štajerc«, 22. julij 1906, št. 15

²² »Štajerc«, 8. julij 1906, št. 14

- ²³ »Štajerc«, 22. julij 1906, št. 15
²⁴ »Štajerc«, 8. julij 1906, št. 14
²⁵ Vasilij Melik: o. c., str. 37
²⁶ »Štajerc«, 5. avgust 1906, št. 16
²⁷ »Štajerc«, 19. avgust 1906, št. 17
²⁸ »Štajerc«, 19. avgust 1906, št. 17
²⁹ »Štajerc«, 2. september 1906, št. 18
³⁰ »Štajerc«, 2. september 1906, št. 18
³¹ »Štajerc«, 2. september 1906, št. 18
³² »Štajerc«, 2. september 1906, št. 18
³³ »Štajerc«, 2. september 1906, št. 18
³⁴ »Štajerc«, 16. september 1906, št. 19
³⁵ »Štajerc«, 2. september 1906, št. 18
³⁶ »Štajerc«, 11. november 1906, št. 23
³⁷ »Štajerc«, 28. oktober 1906, št. 22
³⁸ »Štajerc«, 14. oktober 1906, št. 21
³⁹ »Štajerc«, 30. september 1906, št. 20
⁴⁰ »Štajerc«, 16. september 1906, št. 19
⁴¹ »Štajerc«, 25. november 1906, št. 24
⁴² »Štajerc«, 23. december 1906, št. 26
⁴³ »Štajerc«, 23. december 1906, št. 26
⁴⁴ »Štajerc«, 10. februar 1907, št. 6
⁴⁵ »Štajerc«, 17. februar 1907, št. 7
⁴⁶ »Štajerc«, 13. marec 1907, št. 9
⁴⁷ »Štajerc«, 20. januar 1907, št. 3
⁴⁸ »Štajerc«, 27. januar 1907, št. 4
⁴⁹ »Štajerc«, 23. december 1906, št. 26
⁵⁰ »Štajerc«, 20. januar 1907, št. 3
⁵¹ »Štajerc«, 17. februar 1907, št. 7
⁵² »Štajerc«, 3. marec 1907, št. 9
⁵³ »Štajerc«, 17. februar 1907, št. 7
⁵⁴ »Štajerc«, 11. februar 1907, št. 7 + 3. marec 1907, št. 9
⁵⁵ »Štajerc«, 10. marec 1907, št. 10
⁵⁶ »Štajerc«, 17. marec 1907, št. 11
⁵⁷ »Štajerc«, 17. marec 1907, št. 11
⁵⁸ »Štajerc«, 14. april 1907, št. 15
⁵⁹ »Štajerc«, 21. april 1907, št. 16
⁶⁰ »Štajerc«, 14. april 1907, št. 15
⁶¹⁻⁷² Vasilij Melik: o. c., str. 396–399, 407 primerjaj s »Štajerc« – rezultati se v mnogih primerih razlikujejo!
⁷³ »Štajerc«, 19. maj 1907, št. 20

»STEIRER« UND SEINE BEZIEHUNG ZU DEN STAATSVERSAMMLUNGSWAHLEN 1906 UND 1907

Zusammenfassung

Das Blatt erschien in Ptuj, der Stadt, die neben Ormož, Maribor und Celje der Hauptmittelpunkt der Tätigkeiten »Deutschfreundlichen Slowenen« war. Es war ausgesprochen prodeutsch orientiert, doch es schlug neue Wege ein; es bemühte sich auch Kaufleute und Gewerbetreibende, insbesondere aber Bauern, die schon eine feste Wahlbasis der slowenischen Klerikalen waren, auf seine Seite zu ziehen. Die Kandidaten der »Steirischen fortschrittlichen Partei« kamen hauptsächlich aus den Reihen der Großgrundbesitzer, nicht aber aus dem so hochgeprägten Bauernstand, die diese Kandidaten sonst meist vertreten werden. Das Blatt und die Partei bemühten sich insbesondere um die Aussöhnung der Slowenen und Deutschen in der Untersteiermark, um die deutsche Sprache und deutsche Schule sowie um die Verbesserung der wirtschaftlichen Lage der Bauern.

Das Blatt griff konsequent auf Schritt und Tritt die slowenische Priesterschaft an und gebrauchte für diese solche Ausdrücke, mit denen es sie erniedrigte und sogar beleidigte, denn das Blatt war sich bewußt, daß gerade diese Priesterschaft sein stärkster Gegner bei allen Wahlen in der Untersteiermark war. Das zeigte sich klar auch bei den Wahlen 1906 und 1907, als die Kandidaten der »Steirischen fortschrittlichen Partei« in keinem Wahlkreis siegten.

Einen neuen Konkurrenten und Gegner bekamen das Blatt und die Partei auch in der Sozialdemokratie bzw. Arbeiterschaft in der Untersteiermark.

Trotz des breit konzipierten Programms der Zeitung und der Partei, verblieben beide doch auf einem engeren Gebiet etwa einer Hälfte der Untersteiermark, obwohl ihre Versuche der Verbreitung bis zu Kärnten und seltener sogar bis Krain reichten.

PTUJSKI OKRAJ MED SVETOVNIMA VOJNAMA V LUČI SKUPŠČINSKIH VOLITEV

Ljubica Šuligoj*

UDK 324(497.12-21 Ptuj):342.533•1920/1938«

ŠULIGOJ Ljubica: Ptujski okraj med svetovnimi vojnami v luči skupščinskih volitev. (Der Bezirk Ptuj zwischen den beiden Weltkriegen im Lichte der Gemeindevahlen.) Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 67=32(1996)1, str. 48–57.

Izvirnik v slov., povzetek v nem., izvleček v slov. in angl.

Avtorica predstavlja skupščinske volitve tako, da politično opredeljevanje prebivalstva povezuje z družbenogospodarskimi razmerami v okraju.

UDC 324(497.12-21 Ptuj):342.533•1920/1938«

ŠULIGOJ Ljubica: The Ptuj district between the two world wars, in light of parliamentary elections. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 67=32(1996)1, p. 48–57.

Orig. in Slovene, summary in German, synopsis in Slovene and Engl.

The authoress depicts parliamentary elections by linking political choices of the population with social and economic conditions in the district.

Politično opredeljevanje prebivalstva lahko realno ocenjujemo le ob upoštevanju specifičnih gospodarskih in družbenih razmer na ptujskem območju, katerih značilnosti se kažejo v skromni industriji, razdrobljenosti posesti, nizki produktivnosti, agrarni prenaseljenosti, viničarstvu, ceneni delovni sili in njeni odvisnosti pretežno od nemških delodajalcev. Zgolj volilni rezultati so nam zato samo splošni pokazatelj političnih odnosov v okraju in so pokazali naslednje.

Za volitve v konstituantno, do katerih je prišlo 28. nov. 1920, velja za ptujski okraj posebej poudariti, da »nemška manjšina« ni imela volilne pravice. Na Ptujju je bilo vpisanih 598 moških volilcev, državljanov Kraljevine SHS, starih nad 21 let in naseljenih v kraju najmanj šest mesecev. To je znašalo 13,4 % mestnega prebivalstva.¹ Sicer pa so bile omenjene volitve odraz razmer v okraju: izkazalo se je, da je bilo kmečko – agrarno vprašanje temeljni problem in da je Slovenska ljudska stranka (SLS) še ohranjala pozicije na podeželju. Istočasno so se revolucionarni vplivi po prvi svetovni vojni kazali na ptujskem območju tudi v volilnih izidih.²

Predvolilni boj, v katerega je poseglo v okraju sedem političnih strank, je razgibal politično življenje: SLS je za težavni položaj kmečkih množic in delavstva obdolževala demokrate, radikale in ptujске socialdemokrate kot zagovornike centralizma. Več socialnih rešitev je ponujala Samostojna kmečka stranka (SKS).³

Volilna udeležba v okraju z 72,9 % ni bistveno odstopala od drugih območij (okrožje Maribor–Celje s Prekmurjem 69,4 %, okraja Maribor 71,8 % in Ljutomer

* dr. Ljubica Šuligoj, docentka Pedagoške fakultete v Mariboru, v pokoju

75,04 %). V okraju je glasovalo od 17.931 vpisanih volilcev 13.087, s tem da je bila največja volilna udeležba v ormoškem sodnem okraju (75,7 %) in nekaj manj v sodnih okrajih Ptuj (72,2 %) ter Rogatec (71,1 %). Udeležba na volitvah po središčih sodnih okrajev se približuje povprečju v političnem okraju Ptuj; najnižja je bila v Ormožu (67,3 %), največja v Rogatcu (71,2 %), medtem ko se je na Ptuj udeležilo volitev 70,4 % volilnih upravičencev.⁴

Skupni rezultati za okraj povedo, da je dobila SLS 36,6 % glasov (sosednja okraja Maribor 30,2 %, Ljutomer 49,2 %), drobnoburžoazna Narodno socialistična stranka (NSS) 2,3 % (okraja Maribor 5,4 %, Ljutomer 1,4 %), JDS 5,7 % (okraja Maribor 5,8 %, Ljutomer 5,9 %), medtem ko je volilo za Prekmursko gospodarsko stranko (VSP) le 0,6 % volilcev (okraja Maribor 0,8 %, Ljutomer 0,3 %) – stranka tudi ni imela svojega kandidata v okraju. Nasprotno tej je SKS pritegnila 31,3 % volilcev (okraja Maribor 18,8 %, Ljutomer 34,9 %). Razmerje oddanih glasov med delavskima strankama govori, da je Jugoslovanska socialnodemokratska stranka (JSDS) dosegla 20,8 % (okraja Maribor 26,9 %, Ljutomer 6,4 %), medtem ko so se za Komunistično stranko Jugoslavije (KSJ) odločili 3 % volilcev (okraja Maribor 11,8 %, Ljutomer 1,6 %).⁵

Primerjava volilnih rezultatov med sodnimi okraji nam kaže, da je v ptujskem sodnem okraju dosegla največ podpore SKS (37,8 %) in da ji sledijo SLS (32,6 %), JSDS (18,8 %), KSJ (3,8 %), JDS (3,4 %), NSS (2,8 %) ter VSP (0,7 %).

V sodnem okraju Ormož je dosegla največ glasov SLS (51,1 %), nato pa SKS (18,7 %), JSDS (15,1 %), JDS (10,8 %), KSJ (2 %), NSS (1,7 %) in VSP (0,6 %).

V rogaškem sodnem okraju je dosegla JSDS 43,3 % volilcev, sledijo ji SKS (25,7 %), SLS (22,7 %), JDS (6,1 %), KSJ (1 %), NSS (0,9 %) ter VSP (0,2 %).⁶

Izidi volitev v ptujskem okraju kažejo, da je vpliv SLS na podeželje (Sv. Tomaž pri Ormožu, Svetinje, Sv. Marko in Sv. Marjeta niže Ptuja ...) zagotovil stranki volilno zmago. Na Ptuj je imela stranka majhen vpliv (8,7 % oddanih glasov), nekaj več v Rogatcu (19,5 %), zato pa znatno močnejši v podeželskih Ormožu (40,5 %) in Središču ob Dravi (40 %).⁷

Ljudi na podeželju so tedaj pestile mnoge socialne težave (agrarna reforma, odplačevanje dolgov), kar se je kazalo v zanimanju volilcev za program SKS: Leta je dobila eno največjih podpor med okraji na Slovenskem. Stranka je dosegla največji uspeh na podeželju ptujskega sodnega okraja (Sv. Barbara v Halozah, Krčevina, Polenšak...); v mestnih središčih pa njen program ni imel znatnih odmevov. Za liberalno JDS so pomenili volilni izidi poraz. Ljudje, naveličani praznih obljub, strankinemu programu niso sledili; nekaj več podpore je imela ta v mestih.

Med delavskima strankama je obdržala premoč JSDS, s tem da je v rogaškem sodnem okraju s 43,3 % podporo volilcev tudi zmagala. Stranka je dosegla volilno zmago tudi v Mestni občini Ptuj (43,4 %), medtem ko se je v občini opredelilo za KSJ 2,6 % volilnih upravičencev. Odstotek oddanih glasov za KSJ govori o revolucionarnih tokovih po prvi svetovni vojni. Ob družbenogospodarski zaostalosti ptujskega območja ta volilni pokazatelj ni zanemarljiv. Po volilnih izidih ni bil iz ptujskega okraja nihče izvoljen za narodnega poslanca.

Predvolilni boj ob volitvah v Narodno skupščino leta 1923 je potekal v okraju v znamenju medsebojnih strankarskih obdolževanj. Med desetimi kandidatnimi listami je bila vložena tudi lista »nemške manjšine«, ki si je tokrat pridobila volilno pravico. Volilni rezultati v primerjavi z letom 1920 govore, da je SLS dosegla v okraju enega največjih uspehov. SLS je pojasnjevala svoje volilne uspehe ob primerjavi z volilno kampanjo »nemške manjšine«. Stranka je dokazovala, da je požela volilno zmago brez dodatne propagande, kar so sicer počeli njeni politični nasprotniki.

»Straža« je npr. 23. marca 1923 poročala o dogodkih v Halozah, češ da so tam ljudje morali slediti nemškim vinogradnikom.

Nerešena agrarna reforma je bila poglavitni razlog, da je bil za kmečke množice program SLS tako vabljiv. Ta osnovni problem v okraju se je kazal tudi v odzivih na programe drugih strank: upadel je vpliv SKS, a znatno se je povečalo zanimanje za Hrvatsko republikansko seljačko stranko (HRSS). Ta je bila sedaj v ptujskem okraju ena najmočnejših, predvsem na slovensko-hrvaškem območju (Sv. Barbara v Halozah, Gradišča, Zavrch, Nova Cerkev).⁸

Značilno je tudi, da so dosegli Nemci zdaj pomembne volilne uspehe, pri čemer moramo upoštevati moč njihovega kapitala. Zato je na haloških območjih glasovalo zanje več volilcev, v Novi Cerkvi kar 10,8 %. V ptujskem okraju so dobili Nemci približno 1/10 vseh svojih glasov v okrožju Maribor-Celje. »Nemška manjšina« je dosegla zmago na Ptujju. Močnejšo podporo so imeli Nemci v okolici mesta, tako na Bregu in v Krčevini pri Ptujju, nato še v Ormožu (12,2 %); v Središču ob Dravi se je odločilo za nemško listo le 0,4 % volilcev.

JDS ni dosegla veliko. Nazadovala je tudi NSS. Razkol v delavskem gibanju se je pri volitvah odrazil tako, da je lista Rudolfa Golouha (komunistična lista) v primerjavi z letom 1920 nekoliko pridobila, socialistična lista (»bernotovci«) Franja Korena pa je močno upadla.⁹

Sicer pa volilni rezultati v ptujskem okraju kažejo naslednje. Volitev se je udeležilo 12.080 upravičencev. Po številu glasov si sledijo: SLS (65,7 %), HRSS (11,5 %), Nemci (5,9 %), JDS (4,3 %), SKS (4,1 %), Golouhova lista (3,5 %), Slovenska republikanska stranka (1,2 %), NSS in Socialistična stranka Jugoslavije (SSJ) po 1,4 % glasov ter Narodna radikalna stranka (NRS), za katero je glasovalo 0,9 % volilnih upravičencev.

Volilni pokazatelji po sodnih okrajih povedo, da si je SLS v ormoškem sodnem okraju s 74,1 % volilnih glasov pridobila absolutno podporo na podeželju in da so druge stranke znatno zaostajale: tako je dosegla HRSS 7,6 %, JDS 6,8 %, SKS 4,9 %, Nemci 3 % (največ v Ormožu), Slovenska republikanska stranka 1,4 %, NRS in SSJ po 0,6 % ter NSS 0,5 % glasov.

Za program SLS je glasovalo tudi največ volilcev v Ormožu (58,9 %) in v Središču ob Dravi (55,2 %). Sicer pa primerjava volilnih rezultatov v obeh večjih krajih kaže, da je v Ormožu podprlo nemško listo 12,3 % volilcev in le 0,4 % v Središču ob Dravi. JDS je dobila v sodnem okraju največ podpore v Ormožu (14,4 %), HRSS pa v obeh imenovanih krajih nekaj nad 10 % glasov. Medtem ko v Ormožu SKS ni podprl niti odstotek volilcev, je stranka v Središču ob Dravi z 22,5 % dosegla drugo mesto. Podpora delavskima strankama je bila neznatna.

V sodnem okraju Ptuj je SLS dosegla 69,6 % volilno zmago in je imela največ podpore na Ptujskem polju (Sv. Marjeta in Sv. Marko niže Ptujja), pri Sv. Urbanu, v Krčevini pri Ptujju. Medtem ko je SKS dosegla le 3,7 % volilcev, je 13,2 % le-teh podprlo HRSS. Nemci so se s 7,3 % pridobljenih glasov uvrstili na tretje mesto, s tem da so imeli največjo oporo v Mestni občini Ptuj. Tu sta JDS in SSJ z zelo skromnimi rezultati imeli še največ podpore.

Volilni izidi za ptujsko mestno občino kažejo, da so največ uspeha dosegli Nemci (40,6 %), druge politične stranke pa znatno manj, in sicer: JDS (12,6 %), SLS (12,3 %), NSS in socialisti po 9,4 %, Golouhova lista (5,3 %), HRSS (4,5 %), Slovenska republikanska stranka (1,2 %) in SKS (0,4 %).¹⁰

Med izvoljenimi poslanci na volitvah l. 1923 je bil tudi zastopnik ptujskega okraja Andrej Bedjanič, obreški župan, sicer kandidat na listi SLS.

Za parlamentarne volitve leta 1925, ki jih je spremljala velika strankarska razcepljenost, saj je bilo vloženih 14 kandidatnih list, ugotavljamo, da je SLS ponovno pridobila absolutno zmago v okraju; v primerjavi z letom 1923 je dosegla ne-

kaj več glasov. Močno podporo je dosegla v podeželskih občinah. Nerešeno kmečko vprašanje je imelo za posledico, da so volilci še bolj sledili HRSS. Nasprotno SKS s svojim programom ni bistveno pritegnila volilcev. Lista Narodnega bloka v okraju ni imela posebnega vpliva, čeprav je v primerjavi z dosežki JDS leta 1923 nekoliko pridobila, predvsem v večjih središčih. Glede na prejšnje volitve so Nemci zdaj izgubili 2,2 % glasov. Zaradi velike neenotnosti v delavskem gibanju je upadlo zanimanje za delavske stranke. Še največji uspeh je dosegla Korunova SSJ, sicer pa so vse tri delavske stranke dobile v okraju skupno le nekaj več kot 2 % volilnih glasov. Volilnih upravičencev je bilo v ptujskem okraju 17.113, od teh je volilo 70,3 % volilcev (v volilnem okrožju Maribor-Celje 69 %).

V sodnem okraju Ormož je SLS zmagala z 71,6 % glasov; v več podeželskih občinah je stranko podprlo nad 80 % volilcev, tako na Hardeku, v Svetinjah, Sv. Lenartu pri Veliki Nedelji idr. Stranka je sicer z manjšo podporo zmagala tudi v Ormožu (52,2 %) in v Središču ob Dravi (43,6 %). Nemci so imeli svoje pozicije tako rekoč le v Ormožu (7,1 %). Nekaj uspeha je dosegel Narodni blok (12,6 %), največ v Središču ob Dravi (32,2 %). Tu so volilci z 18,1 % glasov še najbolj podprli program SKS, medtem ko je HRSS s 6,9 % volilnim rezultatom v sodnem okraju imela več opore v Ormožu (10,5 %). Ostale stranke so dosegle minimalne rezultate.

V ptujskem sodnem okraju si je SLS pridobila zmago s 67,5 % glasov, s tem daje po posameznih podeželskih občinah Ptujskega polja (Sv. Marjeta in Sv. Marko nižje Ptuja) in Slovenskih goric (Sv. Bolfenk, Sv. Urban) dosegla nad 80 % volilcev. Zanimanje za program HRSS (17,3 %) se je kazalo predvsem na haloškem območju. Narodni blok je dosegel 6,2 % glasov in je bil predvsem omejen na Mestno občino Ptuj. Nemaški volilni glasovi so v primerjavi z l. 1923 upadli in so znašali 4,9 %, s tem da jih je bilo največ na Ptuju in na sosednjem Bregu. Druge politične stranke niso žele pomembnejših rezultatov; med delavskimi strankami je največ uspeha dosegla SSJ v ptujski mestni občini.¹¹

Primerjava volilnih rezultatov v okraju z izidi v volilnem okrožju kaže naslednje razmerje: v okraju je podprlo SLS 64,2 % volilcev (v okrožju 52,8 %), HRSS 14,1 % (v okrožju 16,4 %), Narodni blok 8,2 % (v okrožju 9,3 %), Nemce 4,7 % (v okrožju 3,6 %), SSJ 2,0 % (v okrožju 4,1 %), NRS 0,8 % (v okrožju 1,1 %), Blok bratanskega sporazuma 0,7 % (v okrožju 2,1 %), Neopredeljene 0,4 % (v okrožju 2,1 %), Stranko majhnih poljedelcev 0,3 % (v okrožju 2 %), Slovensko neodvisno gospodarsko stranko 0,3 % (v okrožju 0,4 %), Agrarno kmečko zvezo 0,2 % (v okrožju 0,3 %), SSJ in Kmečko delavsko zvezo 0,2 % (v okrožju 1,1 %) in Hrvatsko samostojno stranko 0,1 % (v okrožju 0,2 %).¹²

Razmerje političnih sil na Ptuju kaže, da so si največ glasov (29,1 %) pridobili Nemci in da je tem sledil Narodni blok s 24,8 %. SLS je dosegla v mestni občini 17,4 %, Korunovi socialisti 11,6 %, druge stranke pa še znatno manj: NRS 5,3 %, Blok bratskega sporazuma 5,0 %, HRSS 4,6 % itd.¹³

Moč SLS se je v okraju znova pokazala ob volitvah v mariborsko oblastno skupščino 23. jan. 1927, ko je ta od 9352 volilcev pridobila 71,6 % volilnih glasov (v ljutomerskem okraju 73,6 %, v obeh mariborskih okrajih 66,6 %). S tem je poleg pet zastopnikov SLS predstavljalo ptujski okraj v omenjeni skupščini. Istočasno je Samostojna demokratska stranka pridobila v okraju 14,2 % volilcev (v ljutomerskem okraju 11,8 %, v obeh mariborskih okrajih 13,4 %) in tako svojega predstavnika v oblastni skupščini, Lovra Petovarja, posestnika v Ivanjkovcih. Med ostalimi strankami omenimo SKS s pridobljenimi 8,5 % glasov ter socialiste, ki so dosegli 5,6 % volilcev (v ljutomerskem okraju 0,9 %, v mariborskih okrajih 12,6 %).¹⁴

Iz podrobnejšega pregleda volilnih rezultatov za posamezne kraje ugotavljamo, da je dosegel Ptuj 83 % volilno udeležbo, da je bila ta v Središču ob Dravi 75,5 %, v Ormožu 53,9 %. Sorazmerno višji odstotek glasov SLS na Ptuju in na Bre-

gu je bil dosežen ob podpori ptujskih Nemcev in radikalov. Za SLS se je odločilo v Mestni občini Ptuj 28,9 % (na Bregu 56,6 %), medtem ko je dobila stranka v Ormožu 48,4 % in v Središču ob Dravi 41,3 % glasov. Liberalne pozicije na Ptuj so se pokazale v rezultatu 42,4 %, toda na Bregu je Samostojna demokratska stranka (SDS) pobrala le 11,2 % volilnih glasov. V Ormožu je stranka pridobila 41,2 %, nekaj manj v Središču ob Dravi (38,9 %). V omenjenih središčih SKS ni dosegla pomembnejših uspehov, še največ v Središču ob Dravi (19,1 %), nato v Ormožu (5,2 %) in nekaj glasov na Ptuj (0,9 %).

Rezultati tudi kažejo, da je imela SLS najtrdnější položaj na podeželju, predvsem na Ptujem in v slovenskogoriških krajih. Ob volilnih pokazateljih se nam odkrivajo še nekatera druga dejstva: SDS je bila omejena na večje kraje, podeželskih volilcev pa ni pritegnila. SKS za kmečko prebivalstvo ni bila več vabljiva. Socialisti (to pot z drugimi delavskimi strankami) so imeli največjo oporo na Ptuj in v okoliških občinah, tako v Rogoznici in na Bregu.

Pri volitvah v Narodno skupščino 11. septembra 1927 je bilo vloženih osem kandidatnih list, kar je govorilo o nadaljnji politični neenotnosti.¹⁵ Volilni boj, v katerem so se znova znašli stari politični nasprotniki, je zdaj še bolj pritegnil domače Nemce. Družbenoekonomske razmere (kmečko vprašanje, nerešona agrarna reforma, zadolževanje) so jim omogočale ponovno politično uveljavitev. Volilni rezultati so to potrdili.

V volilnem okraju Ormož so se volilni glasovi razporedili takole: SLS (75,3 %), SDS (16,9 %), HSS (3,9 %), Nemci (0,9 %), socialisti (0,6 %) ter DKRB (0,3 %).¹⁶

SLS je po nekaterih podeželskih občinah dosegla nad 90 % podpore (Brebrovnik, Hardek, Savci, Sv. Lenart pri Veliki Nedelji), v Ormožu 59,6 % in v Središču ob Dravi le 43,9 % volilcev. SDS na podeželju ni imela znatnejše podpore, zato pa več v Ormožu (32 %) in Središču ob Dravi (40,4 %). Delež nemških volilnih glasov se je skorajda povsem omejeval na Ormož (3,3 %). Zelo skromne dosežke sta želi delavski stranki; v Ormožu je Združena delavska lista – socialisti dosegla komaj 1,4 %, DKRB pa le 0,6 % in to v Središču ob Dravi.

SLS je v volilnem okraju Ptuj dosegla 66,9 % volilcev, tako da je v nekaterih podeželskih občinah (Vurberk, Sv. Marjeta niže Ptuja, Spuhlja, Sv. Bolfenk v Slovenskih goricah) stranka dobila tudi nad 90 % volilnih glasov; najmanjšo podporo (17,8 %) je dobila na Ptuj. SLS so po doseženem uspehu sledili Nemci (12,4 %), ki so ob odvisnosti slovenskega vinarja od nemškega vinogradnika poželi največ glasov po haloških predelih (Nova Cerkev 51,8 %); v slovenskogoriških predelih so imeli skromnejšo podporo. SDS (8 %) se je predvsem omejevala na Ptuj (26 %). Radičeva HSS si je s 6,8 % pridobila nekaj podeželskih volilcev, medtem ko je NRS dosegla neznamen rezultat (1,3 %). Socialistična Združena delavska lista je dosegla le nekaj več volilnih glasov (2,4 %) kot nasprotni DKRB (1,8 %). Glasovi obeh strank so se omejevali predvsem na Ptuj (socialisti 7,2 %, komunisti 4,5 %), Breg (socialisti 8,9 %, komunisti 7,3 %), Rogoznico (le komunisti 8,1 %) in na Sv. Urban (komunisti 6,0 %).¹⁷

Za celotno območje ptujskega okraja navedimo tole primerjavo. Od 18.063 volilnih upravičencev v okraju jih je volilo 61,8 % (v volilnem mariborskem okrožju 63,5 %). SLS kot najmočnejša stranka si je pridobila 69,6 % volilcev (v ljutomrskem okraju 67,7 %, v obeh mariborskih okrajih 54,3 %), kar je za dobrih 5 % več od zadnjih parlamentarnih volitev. Liberalna SDS je pobrala v okraju 10,9 % volilnih glasov, se pravi, manj kot 3 % v primerjavi z letom 1925 (v ljutomrskem okraju 10,9 %, v obeh mariborskih okrajih 12,5 %). Nemci so pridobili v okraju 8,6 % volilcev (v ljutomrskem okraju 12,3 %, v obeh mariborskih okrajih 5,4 %). Pomeni, da si je pridobila nemška volilna lista od zadnjih volitev 4,9 % volilcev. V tedanjem kriznem obdobju se je že kazala odvisnost od nemških delodajalcev; ob prisotnosti

Za volišče: PTUJ IIVolilni okraj: **Ptuj**

Kandidatna lista

za volilno okrožje:
Maribor—Celje.za volitev narodnih poslancev
za narodno skupščino na dan
11. septembra 1927.

Nosilec liste:

Dr. Lothar
Mühleisen

odvetnik v Mariboru.

Okrajni kandidat:

Valerian Spruschina
mehanik v Ptuj

Njegov namestnik:

Paul Pirich
tovarnar v Ptuj

Predstavniki liste na tem volišču:

Predstavniki: **Josef Kasimir,**Namestnik: **Vinzenz Seischedg.**

V zaostrenih gospodarskih razmerah so Nemci pri volitvah l. 1927 dobili znatno podporo v nekaterih haloških krajih in z 41,5% volilnim uspehom zmagali v Mestni občini Ptuj (ZAP, MD-šk, št. 46)

nemškega industrijskega kapitala v Zgornjih Halozah je bilo zbranih na Ptujskih Gori in v Majšperku nad 19 % glasov. Najmočnejšo podporo so imeli Nemci v Mestni občini Ptuj, kjer so z 41,5 % volilnim uspehom poželi zmago.

V okraju je v primerjavi z letom 1925 najbolj nazadovala Radičeva HSS, saj je pridobila le 5,8 % volilcev (v ljutomerskem okraju 7,4 %, v obeh mariborskih okrajih 2,1 %). Stranka za podeželje, ki se je utapljalo v vse hujši krizi, ni ponujala rešitve; od leta 1925 je izgubila nad 8 % volilcev.

Volitve so nakazale tudi rast glasov za delavske stranke, s tem da je zaznati nekoliko večji vpliv komunistov (DKRB). Pritegnili so 1,4 % volilcev (v ljutomerskem okraju 0,2 %, v obeh mariborskih okrajih 5,1 %), kar je za odstotek več kot leta 1925. V primerjavi s prejšnjimi volitvami so socialisti izgubili nekaj glasov in zdaj pridobili 1,8 % volilcev (v ljutomerskem okraju 0,2 %, v obeh mariborskih okrajih 8,6 %). Največ oddanih glasov delavskih strank je bilo na Ptuju in v nekaterih okoliških krajih.¹⁸

Spremenjene politične razmere po uvedbi kraljeve diktature so ponujale tudi drugačno podobo na volitvah 8. nov. 1931, ko je nastopila le ena – Živkovičeva volilna lista. V ptujskem okraju sicer opazamo več volilnih shodov, pa vendar je bila udeležba na volitvah komaj 38,7 % (okraj Maribor desni breg 55,7 %, levi breg 54 %). Nizko volilno udeležbo si razlagamo z abstinenco opozicije na volitvah. Jedro le-te je predstavljala SLS, ki je imela sicer v okraju pomembne pozicije. Med sreskimi kandidati je dobil največjo podporo posestnik Lovro Petovar (73,5 %) in bil s tem izvoljen za narodnega poslanca.¹⁹

Volitve v tridesetih letih so opozorile na spreminjanje političnih tokov v okraju.

Ob koncu leta 1934, ko je posledice svetovne gospodarske krize še spremljala politična kriza sistema kraljeve diktature v državi, se je čutilo vse večje nezadovoljstvo najširših ljudskih slojev. Tudi obljube o liberalizaciji režima niso več zalegle. Vlada je bila februarja 1935 prisiljena razpisati volitve v Narodno skupščino. Predvolilna kampanja je bila politično razgibana, v vladnem taboru se je kazal strah pred opozicijo. Mestni poglavar na Ptuju Ladislav Jerše je tako v razglasu 23. aprila 1935 opozoril prebivalstvo na glasovanje, ki bo javno in osebno, ter na kaznovanje slehernega, ki bo ob petomajskih volitvah »raznašal neresnične vesti, širil slike, le-pake«.²⁰

Volitve so v ptujskem okraju pokazale naslednje.

Volilnih upravičencev je bilo v okraju 19.473, od teh jih je volilo 41,4 % (v dravski banovini 46,9 %).²¹ Za državno kandidatno listo Bogoljuba Jevtića se je odločilo 89,8 % volilcev (v banovini 82,4 %). Po oddanih 66,9 % glasov je bil posestnik in gostilničar na Ptuju Mihael Brenčič izvoljen na vladni listi za narodnega poslanca.

Opozicijsko kandidatno listo dr. Vladka Mačka je predstavljal v okraju Mariborčan dr. Vekoslav Kukovec, minister v pokoju. Združena opozicija je pridobila po uradni statistiki 9,1 % (v banovini 14,8 %), kar je bil za ptujске razmere pomemben uspeh.

Državna kandidatna lista Dimitrija Ljotića v okraju ni dosegla večjih uspehov. Zanj je volilo le 1,04 % volilcev (v banovini 1,6 %). Še manj pristašev (0,02 %) je imela kandidatna lista Božidarja Maksimovića.²²

Uradna poročila o volilnih rezultatih so vzbudila negotovanje prebivalstva. Banska uprava je zato že 9. maja 1935 obvestila vsa okrajna načelstva o »širjenju lažnih vesti« v javnosti, češ da so bili volilni rezultati falsificirani. Na take glasove, ki imajo namen vnašati »zmedo med ljudmi«, so občinski forumi dolžni odgovoriti ter sleherne provokacije »takoj odstraniti«.²³

Ali se je kaj dogajalo v ptujskem okraju v zvezi s tem dopisom, ni poročil. Po nadaljnjih dogodkih sklepamo, da so volitve razgibale politično življenje in da so

bile za revolucionarne delavske sile priložnost legalnega delovanja. Ta začetni premik se je bolj izrazil na naslednjih skupščinskih volitvah 11. dec. 1938.

Tedaj je ob uradni Jugoslovanski radikalni zajednici (JRZ) aktivno posegla v volilno kampanjo tudi Združena opozicija. V okviru te je uspelo ptujskim komunistom doseči imenovanje svojega – sreskega kandidata Jožefa Lacka, kmeta iz Nove vasi pri Ptujju, čeprav si je oblast prizadevala, da omenjeni ne bi dobil podpore v svoji matični – rogozniški občini.

Volilni rezultati povedo, da je bila udeležba na volitvah večja kot leta 1935, saj je znašala 66,2 % (v banovini 68 %). Za uradno Stojadinovičevo listo JRZ se je odločilo 88,6 % volilcev (v banovini 78,6 %, v okrajih Ljutomer 88,3 %, Maribor levi breg 89,3 % in desni breg 76,3 %). Delež volilnih glasov vladne liste se je v primerjavi z zadnjimi parlamentarnimi volitvami zmanjšal za 1,2 %.

Nasprotno temu se je za 2,1 % povečalo število glasov Združene opozicije. Za opozicijsko listo dr. Vladka Mačka s sreskimi kandidati Jožefom Lackom, Martinom Vindišem, kmetom iz Lesvkoca, in Antonom Kolaričem, predsednikom občine Središče ob Dravi, je volilo 11,2 % volilcev (v banovini 20,8 %, v okrajih Ljutomer 11,5 %, Maribor levi breg 10,1 %, desni breg 23,2 %). V krajih, kjer je imela SLS močnejši vpliv (Sv. Miklavž in Sv. Tomaž pri Ormožu, Velika Nedelja), Združena opozicija ni žela večjega uspeha. Nasprotno so se v Središču ob Dravi volilci opredelili za opozicijsko listo s 84,5 % glasov.

Za volilno listo Dimitrija Ljotića se je izreklo v okraju le 0,08 % volilcev (v banovini 0,5 %, v okrajih Ljutomer 0,1 %, Maribor levi in desni breg po 0,4 %). V primerjavi z letom 1935 se je število strankinih privržencev zmanjšalo.²⁴

Iz prikaza volilnih dogajanj lahko povzamemo, da so podeželje pritegovali predvsem programi SLS in nekoliko SKS ter HRSS v dvajsetih letih, se pravi tistih političnih strank, ki so ponujale rešitev kmečkega vprašanja kot temeljnega družbenogospodarskega problema v okraju. Za podeželsko prebivalstvo volilni program liberalcev, ki so imeli nekaj podpore v večjih središčih, ni bil zanimiv. Poleg tega pa kaže volilne uspehe »nemške manjšine« povezovati z vplivnostjo njenega kapitala oz. odvisnostjo delovne sile od nemških delodajalcev. Moč ptujskega nemštva se je zlasti kazala v manipuliranju z nemškimi volilnimi glasovi, v strankarskem boju za pridobitev mestnega sveta na Ptujju.

Ugotavljamo tudi, da je bilo zanimanje volilcev za delavske stranke majhno, vzroke pa je treba iskati v zaostalih socialnoekonomskih razmerah in neenotnosti v delavskem gibanju. Socialnodemokratska stranka je imela sicer trdnejše pozicije v primerjavi s komunisti. Kot odsev takratnih gibanj v svetu so se levičarske težnje bolj kazale ob volitvah v konstituantno, nato izrazi teje l. 1927 ob vse težjih gospodarstvenih razmerah v okraju. Petomajske volitve l. 1935 so odprle pot opozicijskim – levičarskim silam, kar je potrdilo imenovanje lastnega sreskega kandidata ob volitvah l. 1938. Narodnoobrambno ljudskofrontno gibanje se je kazalo na ptujškem območju v različnih oblikah družbenega življenja.

Opombe

¹ Ptujski list 1920/II. (12. 12.), št. 50; Vasilij Malik, Izidi volitev v konstituenta l. 1920, Prispevki za zgodovino delavskega gibanja 1962/III., str. 60–61. Avtor navaja 595 valilnih upravičencev. Okraj je štel l. 1921 85.946 prebivalcev, od tega pa maternem jeziku 1,9 % Nemcev. V MO Ptuj je živelo 4.449 prebivalcev, od tega 974 (21,7 %) Nemcev.

² Leta 1921 je živelo zunaj MO Ptuj 94,8 % prebivalcev. Več kot 80 % ljudi se je ukvarjala s kmetijstvom. Več manjših mezdnih gibanj je bila v l. 1919/20, tako vinarjarjev, železničarjev, usnjarskih in lasnih delavcev.

³ Glej op. 1, Vasilij Malik, str. 11 in 46; Kraljevina SHS, Uradni list držalne vlade za Slavenijo 1920/II. (27. 11.), št. 138, kandidatne liste za valitve v ustavotvorno skupščino dne 28. nov. 1920.

⁴ Statistički pregled izbora narodnih poslanika za Ustavotvorno skupščino Kraljevine SHS, izvršenih na dan 28. nov. 1920. godine, Beograd 1921. K ptujskemu okraju so pomotoma šteli 4 volišča iz okraja Slovenj Gradec. Zato majhne razlike v rezultatih.

⁵ Glej op. 1, Vasilij Malik, str. 51; Glej op. 3, Kraljevina SHS

⁶ Prav tam, Vasilij Malik; Kraljevina SHS.

⁷ Glej op. 1 in 3, Uradni list.

⁸ Zgodovinski arhiv Ptuj (ZAP), MO Ptuj 1923, šk. št. 258, dok. št. 5 – 1923, Volitve v Narodno skupščino 18. 3. 1923. Zakon o agrarni reformi je zajel sedem voloposestnikov, ki so imeli 6,2 % vseh kmetijskih površin v okraju. Razlastitveni postopki so tekl ali v letu 1940. Agrarni interese ni dobili v povprečju manj kot pol ha zemlje.

⁹ Kraljevina SHS, Uradni list pokrajinske uprave za Slovenijo 1923/V. (7. 3.), št. 23, kandidatske liste za volilno okrožje Maribor–Colje; št. 29 (27. 3.), Poročilo o izidu volitev za Narodno skupščino v volilnem okrožju Maribor. Tuja posestniška plast je bila zastopana predvsem v srednjih Halozah. Najboljše vinograde so imeli tujci (v Gorci 85 %, na Majskem vrhu 94 % vinogradniške površine).

Na Ptujju je bilo največ udeležnosti v stryjskih obratov (68,2 %), od katerih je bilo 46,6 % v nemški lasti. Zaposlitev je dobilo v okraju največ 1.500 ljudi, od teh več kot 72 % nekvalificirani in polkvalificirano delovno sile.

¹⁰ Rogoški sodni okraj (z njim soseska nekdanje ptujске občine – Čormoziše, Dobrina, Kočice, Nadolo, Stoperce), 1. 1923 priključen šmarškemu okraju.

Statistika izbora narodnih poslaniča Kraljevine SHS, održanih 8. feb. 1925. god., Beograd 1926, str. 109–110, 140–148; Tabor 1925/VI. (10. 2.), št. 32, (19. 2.), št. 40. V tekstu upoštevani podatki Tabora, ki se razlikujejo od Statistike izbora.

¹¹ Kraljevina SHS, Uradni list ljubljanske in mariborske oblasti 1925/VII. (22. 1.), št. 6, kandidatske liste za volilni okrožje Maribor–Colje; 1925/VII. (19. 2.), št. 17, Poročila o volitvah narodnih poslancev za Narodno skupščino Kraljevino SHS o izidu volitev 8. 2. 1925.

¹² Prav tam; Glej op. 10, Statistika izbora. Podatki so razlikujejo od navodov v Uradnom listu.

¹³ Glej op. 10.

¹⁴ ZAP, MO Ptuj, šk. št. 263, št. 5. Volitve v oblastno skupščino 23. 1. 1927, SLS v koaliciji z Nemci in NRS; Tabor 1927/VIII. (25. 1.), št. 19, Izid volitev v oblastno skupščino – Mariborska oblast.

¹⁵ Glej op. 11, Uradni list 22. 8. 1927/IX., št. 88, Kandidati za narodne poslance; 22. 9. 1927, št. 98, Izid volitev za sodni okrožje Maribor in Celje; Mariborski večernik Jutra, Leto I. (VII), 12. 8. 1927, št. 108, 13. 9., št. 109, Nadaljnji volilni rezultati v mariborsko-celjskem okraju.

¹⁶ Prav tam.

¹⁷ ZAP, MO Ptuj 1928, šk. št. 266, št. 5/268, Volitve v narodno skupščino, Sreski poglavar br. 6973/2 – 1927, 17. 6. 1927 občinskim uradom: Jutra 1927/II. (30. 7.), št. 73; Glej op. 11, Uradni list 1927/IX., št. 45, 67, 88, Kandidati za narodne poslance; št. 98, Izid volitev za sodni okrožje Maribor–Colje; Glej op. 15, Mariborski večernik 13. 9. 1927, št. 109; ZAP MD-šk. št. 46; V Rogoznici živel več kolonizatorjev-komunistov: Pri Sv. Urbanu dejaven komunist dr. Jože Potrč. Prichov usnjarski obrat na Bregju je zaposloval do 200 delavcev.

¹⁸ Glej op. 15, Uradni list; Glej op. 17, ZAP, Jutra.

¹⁹ Večernik, Leto V. (XII), 26. 10. 1931, št. 243; 7. 11., št. 254; 9. 11., 255, Volilna udeležba v Sloveniji. Vitevič MO Ptuj je v okraju živel 1. 1931 75.274 probivalcev.

²⁰ Ladislav Jerše, narodnjak in simpatizer nekdanje Samostojne demokratske stranke, finančni inšpektor v pokojju. ZAP, MO Ptuj 1935, šk. št. 280, dok. št. 750/35, Volitve v narodno skupščino 5. maja 1935, Mestno poglavarstvo Ptuj Nr. 653/18, razglaša.

²¹ Večernik, Leto IX. (XVI), 8. 5. 1935, št. 104, Končni uradni rezultati nedeljnih volitev; Silvo Kranjec, Slovenci v Jugoslaviji, Spominski zbornik Slovenije, Ljubljana 1939, str. 102. Podatki so včasih razlikujejo.

²² Kraljevina Jugoslavija, Službeni list Kraljevske banske uprave draveško banovine 1935, št. 33 in 34 A (kandidati za narodne poslance), št. 45 (izid volitev); Večernik, Leto IX. (XVI), 7. 5. 1935, št. 103, Volilni rezultati iz Slovenije.

²³ ZAP, MO Ptuj, šk. št. 280, dok. št. 750/35, Volitve v narodno skupščino 5. maja 1935.

²⁴ Glej op. 22, Službeni list 1938/IX. (30. 11.), št. 96, Kandidati za narodne poslance, 1939/X. (14. 1.), št. 4; Večernik 1938/XII. (14. 12.), št. 281; Glej op. 21, Spominski zbornik, str. 104; Jože Lacko, Ptuj 1985, str. 61

Der bezirk Ptuj zwischen den beiden weltkriegen im lichte der gemeindewahlen

Zusammenfassung

Eine bescheiden entwickelte Industrie, niedrige Produktivität, ungelöste Bauernfrage, Winzertum, Abhängigkeit der billigen Arbeitskräfte, insbesondere von den deutschen Arbeitgebern, sind die Besonderheiten der gesellschaftswirtschaftlichen Verhältnisse in diesem Bezirk. Solche Bedingungen übten natürlich Einfluß auf die Bekenntnis der Bevölkerung aus. Und obwohl die Wahlergebnisse nur ein relativer Anzeiger sind, kann man daraus über das Verhältnis der politischen Mächte im Bezirk, über die Verhältnisse unter den führenden bürgerlichen Parteien, über die Arbeiterparteien und die Einflüsse der Ptujer Deutschen auf die Unstimmigkeiten zwischen den Parteien Schlüsse ziehen. Die politische Uneinigkeit wirkte sich nämlich in dem Ptujer Gebiet negativ auf die nationalen Mächte aus, was dem Ptujer Deutschtum bei seinen Bemühungen um die Assimilierung gelegen kam.

Aus der Darstellung der Wahlergebnisse geht hervor, daß die Slowenische Volkspartei den größten Erfolg im Bezirk hatte. Insbesondere zogen das agrarrückständige Ptujer Gebiet jene politischen Parteien heran, die in ihren Programmen die Lösung der Bauernfrage boten. Das waren die Programme der Slowenischen Volkspartei (die stärkste Unterstützung, auch bis 9 % in Ptujsko polje und in einigen Teilen von Slovenske gorice) und teils die der Selbständigen Bauernpartei sowie der Kroatischen republikanischen Bauernpartei. Für die Landbevölkerung war das Wahlprogramm der Liberalen, die einige Anhänger in größeren Zentren hatten, uninteressant. Die Wahlerfolge der Ptujer Deutschen, die sich erstmals im Jahre 1923 beteiligten, machten auf ihre wirtschaftliche Geltung und somit den politischen Einfluß aufmerksam (Abhängigkeit der Winzer aus Haloze von den

deutschen Weinbauern). Die Macht des Ptujer Deutschtums zeigte sich insbesondere in der Manipulation mit den deutschen Wahlstimmen und in dem Parteikampf, den Stadtrat von Ptuj auf seine Seite zu bringen (die Deutschen siegten in Ptuj im Jahre 1923 mit 40,6% und im Jahre 1927 mit 41,5% der Stimmen).

Das Interesse der Wähler für die Arbeiterparteien war gering, bedingt durch die objektiven Umstände im Bezirk. Die Sozialdemokratische Partei hatte in Vergleich zu den Kommunisten eine festere Unterstützung. Die Kommunistische Bewegung bekam aufgrund der revolutionären Einflüsse nach dem I. Weltkrieg etwas mehr Unterstützung im Jahre 1920 und danach im Jahre 1927 in immer schlechter werdenden wirtschaftlichen Verhältnissen im Bezirk. Die Wahlen vom 5. Mai 1935 ebneten den Weg den linken Oppositionsmächten, was durch den Wahlerfolg im Jahre 1938 bestätigt wurde. Das war die Widerspiegelung der Nationalverteidigungs- und Volksfrontbewegung in dem Gebiet von Ptuj.

O SEJMIH V PODSREDI

Marija Počivavšek *

UDK 394.6(497.12 Podsreda) (091)

POČIVAVŠEK Marija; O sejmih v Podsredi. (Märkte in Marktflecken Podsreda.) Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 67=32(1996)1, str. 58–66.

Izvirnik v slov., povzetek v nem., izvleček v slov. in angl.

V članku so predstavljeni kramarsko in živinski sejmi v trgu Podsreda in na bližnji Stari sveti gori, tržni red, konkurenca krošnjarjev ter upadanje vloge sejmov v sodobnem času.

UDC 394.6(497.12 Podsreda) (091)

POČIVAVŠEK Marija; Fair activities in the market town of Podsreda. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 67=32(1996)1, p. 58–66.

Orig. in Slovene, summary in German, synopsis in Slovene and Engl.

Petty goods and live-stock fairs in the market town of Podsreda and in the close by Stara sveta gora are depicted, along with the market regulations, the competition amongst the salesmen and the final diminution of the relevance of fairs in the present.

Na področju med Savinjo, Savo in Sotlo je v prejšnjem stoletju več trških naselij precej nazadovalo. O razmeroma razvitem gospodarskem življenju v tistem času so pričali tudi številni sejmi in razvite obrti (lončarstvo, krojaštvo, čevljarstvo, kovaštvo, usnjarstvo, kolarstvo, mizarstvo, tesarstvo, mlinarstvo itd.)¹. Številni od teh obrtnikov so delali tudi za zalogo, ki so jo razpečevali doma in še posebej na sejmih.²

Trg Podsreda je nastal v dolini Bistrice na križišču cest Pilštanj–Brežice in Kunšperk–Brestanica.³ Najprej je nastal na desnem bregu Bistrice neposredno pod gradom Stari trg, nato pa so naselje zaradi boljše možnosti urbanega razvoja prestavili nekoliko višje na levi breg reke, kjer je na obeh straneh lijakasto razširjene ceste nastal Novi trg. Stari trg se je spremenil v zaselek, Novi trg pa kaže vse lastnosti načrtovanega nastanka z razširjenim cestnim tržnim prostorom in obojestransko vrstno parcelacijo. Prvotno ime kraja Herberch izvira iz poimenovanja popotnega prenočišča, zavetišča, nad katerim je že v 12. stoletju nastal istoimenski grad.⁴ Sedanje ime je kraj dobil šele kot trška naselbina na račun svojega tržnega in sodnega dne.⁵

Od obrti je cvetelo zlasti lončarstvo; v bližini so bila namreč nahajališča izvrstne gline. Tu in v okolici so bili znani lončarji, ki so izdelovali poleg loncev in skled tudi pečnice in kotle za kuhanje žganja.⁶ Toda kljub ves čas živahnemu sejmarstvu in gostinstvu jedro trga ni nikoli preseglo prvotnega urbanega okvira, ves čas je štele 38 hiš.⁷

* Marija Počivavšek, kustosinja v Muzeju novjše zgodovine v Celju

Na drugi strani Bistrice se dviga Stara sveta gora s cerkvijo Marije sedem žalosti, kjer se je že v srednjem veku razvila velika božja pot in ki je bila vsaj do 2. svetovne vojne znano romarsko središče.

Vloga sejmov

Sejmi so kupcem olajšali izbiro blaga, saj so nudili dober pregled ponudbe blaga in njegove kvalitete. Poleg tega je konkurenca na sejmih uravnavala ponudbo in povpraševanje, rezultat le-tega je bilo svobodno oblikovanje cen.⁸

Še preden so nastali trgi in mesta, so se porajali sejmi ob proščanjih v pomembnejših župnijah in božjepotnih krajih. Pomembnejša sejemska središča so se razvila na Slovenskem od konca 10. do 12. stol.⁹

Letni sejmi so skušali zajeti čim širšo množico kupcev in velike količine najrazličnejšega blaga. Zato je razumljivo, da so bili lahko samo enkrat ali dvakrat letno, a tedaj so trajali po več dni. Ko so sejmi izgubili svoj prvotni namen in se je njihovo število večalo ter si je vsak večji kraj pridobil pravice do letnih sejmov, se je skrčila tudi njihova gravitacija; v glavnem so preskrbovali okoliško prebivalstvo z večjo izbiro vsakdanjega blaga. V 19. stol. se je število sejmov na našem področju povečalo. Koncesije za letne sejme je izdajala štajerska deželna oblast, ki je s podeljevanjem novih sejmov hotela pospeševati gospodarski razvoj sejmskih krajev in njihove okolice.¹⁰

Sejmi so imeli širše gravitacijsko območje kot redna krajevna trgovina. Nekateri sejmski trgovci in obrtniki so na dobrem sejmu prodali več kot doma v mesecu ali dveh, zato so bili kljub utrujajočemu potovanju in prodajanju vedno na poti. Poznali so navade in potrebe ljudi in jim tudi prilagajali izdelke. Zaradi slabih cest je bila vožnja zamudna, večinoma so potovali v bližnje kraje. Ribničani so prodajali suho robo domala po vseh krajih, prav tako prodajalci drobnih galanterijskih izdelkov iz Hrvaške.

Prva svetovna vojna je sejmarjenje prekinila, z nastankom nove države pa je znova zaživelo. Po obdobju prilagajanja slovenskega gospodarstva jugoslovanskim razmeram in krajši stagnaciji je sledila stabilizacija in konjunktura. V začetku tridesetih pa je tudi pri nas kot odraz svetovnih razmer nastopila gospodarska kriza. Šele v drugi polovici tridesetih let se je notranja trgovina pri nas nekoliko sprostita, z začetkom vojnega gospodarstva jeseni 1940 pa so sejmi domala prenehali.¹¹

Za sejmski dan so si marsikje izbrali praznik farnega zaščitnika. Upoštevatni so morali tudi sosednje kraje. Če je imel kraj več letnih sejmov, je bilo za kupčije bolj ugodno, če so bili enakomerno razporejeni. Stara tržna naselja in mala mesta s hribovitim zaledjem med Savinjo in Sotlo so v veliki meri živela od sejmske trgovine, ker so bile tu slabše prometne zveze in manj možnosti za redni nakup in prodajo blaga. Poleg tega je bilo na tem področju težišče kmetijske proizvodnje na živinoreji, živino pa so kupovali in prodajali predvsem na sejmih.

Na splošno je bilo med svetovnioma vojnama sejmov dovolj. V bližini Podsrede so bili sejmi na Pilštanju, Svetih gorah, v Sv. Petru pod Sv. gorami, Rajhenburgu, Bizeljsem, Podčetrtku. Oblasti so zavračale nove prošnje; preden so odobrili sejem, so morale dati svoj pristanek vse sosednje občine. Večkrat so bližnje občine protestirale, če so bili sejmski dnevi preblizu ali celo na isti dan.¹² Če je občina prosila za nov sejem, je morala priložiti tudi ustrezen načrt sejmišča. Prodaja zunaj sejmskega prostora ni bila dovoljena. Prostor je moral biti ograjen in razdeljen za posamezne vrste živine. V bližini naj bi bila voda in živinska tehnica. Živino je nadzoroval živinozdravnik. Malokje so bile dejanske razmere na sejmišču povsem v skladu s tržnim redom. Sejmi so bili večinoma kombinirani: kramarski in živin-

ski; potekali so na prostem, zato so bili ljudje, živina in blago izpostavljeni vremenskim razmeram – tudi vreme je namreč vplivalo na kupčijo.

Sejemske pravice in tržni red

Podsreda je imela običajne trške pravice in privilegije s tedenskimi tržnimi in sodnimi dnevi ob sredah. Sejemskih privilegijev pa si naselja niso pridobila vedno hkrati s priznanjem trških pravic.

Pravice do sejmov je Podsreda dobila v različnih časovnih obdobjih:¹³

1560	dva letna sejma, ki se lahko vršita 14 dni pred praznikom in po njem	– Janeza Krstnika – Mateja
1609	preložitev letnega sejma:	– Matej → binkoštni ponedeljek
1811	ponovno odobrili dva letna sejma:	– Janez Krstnik – Matej
1836	ponovno priznali dva že prej dovoljena letna sejma, ki sta hkrati tudi živinska:	– Janez Krstnik – Matej
	poleg tega še tri letne in živinske sejme:	– tiha sobota (14 dni pred Veliko nočjo) – binkoštna sobota – sv. Elizabeta
1843	prestavitev sejmov na prošnjo občine Podsreda:	– binkoštna sobota → 3. maj – Matej → 3. ponedeljek v septembru
1861	ponovna prestavitev sejma:	3. maj → binkoštna sobota
	priznanje novega sejma:	18. oktober (Luka) – če je ta dan nedelja ali praznik, na naslednji delavnik

Tržni red,¹⁴ ki ga je Podsreda dobila leta 1869, je določal letne in živinske sejme v trgu Podsreda ob naslednjih dnevih: 24. junija (Janez Krstnik), 21. septembra (Matej), 18. oktobra (Luka) in 19. novembra (Elizabeta). Sejemski prostor za letni sejem je bil določen na površini, ki je bil last trške občine Podsreda, ter je segal od cerkve do trškega vodnjaka. Na tem prostoru so si lahko prodajalci postavili stojnice, toda tako, da je ostalo dovolj prostora za dovoz in odvoz. Za nakup in prodajo namenjeni vozovi so lahko stali na dvoriščih gostiln ali na mestih, ki jih je določila tržna komisija.

Živine niso smeli pripeljati na sejem brez živinskega potnega lista.

Na Stari sveti gori se je letni in živinski sejem vršil na tiho in binkoštno soboto. Tu je potekal sejem deloma na občinskem pašniku ter deloma na sosednjem zemljišču, ki je bilo last Antona Preskerja in Jožefa Moškona, ki sta za to dobila odškodnino. Prodajalci so si stojnice postavili ob cerkvi ter deloma na omenjenih pašnikih.

V trgu ni bilo dovoljeno postaviti točilnice za točenje pijače in prodajo hrane, medtem ko so jo na Gori lahko postavili gostilničarji.

Tržno komisijo so sestavljali župan ter dva občinska svetnika; v primeru županove odsotnosti je odločal občinski svet. Komisija je bila zadolžena za pobiranje tržnine oz. stojnine za živino ter za izpolnjevanje tržnega reda.

Pri pobiranju tržnine je veljala določena **tarifa**:

- za veliko pokrito kramarsko stojnico dolžine 4 klaftre
(1 seženj oz. klafta = 189,5 cm)¹⁵ 30 florintov
- za srednje veliko kramarsko stojnico dolžine 2 klaftri,
za krošnjarje, kramarje, usnjarje, klobučarje, kovače,
ključavničarje, lončarje 20 florintov
- za malo odprto kramarsko stojnico 10 florintov
- za živila kot kruh in trgovino s semeni 5 florintov
- za prodajni voz za blago, ki ga trg potrebuje 25 florintov
- za konja 5 florintov
- za govejo živino 4 florinte
- za drobnico 2 florinta

Iz seznama sejmov v koledarjih in pratikah lahko vidimo, kdaj so bili sejmski dnevi v Podsredi pred 2. svetovno vojno:¹⁶

Podsreda:

	1879	1900	1915	1923	1928	1931	1938
3. maj – (Križevo)	*	*	*	*			
24. junij – (Šentjanž)	*	*	*	*	*	*	*
21. september (ponedeljek pred sv. Matevžem)	*	*	*	*	*	*	*
18. oktober – (sv. Luka)	*	*	*	*	*	*	*
19. november – (sv. Elizabeta)	*	*	*	*	*	*	*

Stara sv. gora:

tiha sobota	*	*	*	*	*	*	*
binkoštna sobota	*	*	*	*	*	*	*

Živinski sejmi¹⁷

Povečini so potekali kramarski in živinski sejmi hkrati, toda bili so prostorsko ločeni. V Podsredi je bilo sejmišče za živino na poplavnem svetu **Na gmajni**. To je bila občinska zemlja; najprej je bil to skupen pašnik, ki pa so ga pred 2. svetovno vojno dali v uporabo 28 hišnim številkam, ki so tam imele pašno pravico. Sejmski prostor je bil ograjen z betonskimi stebri, na katerih so bile »rinke« za privez živine, ter s smrekovimi rantami. Ob vhodu na sejmišče je stala majhna lesena utica, kjer se je plačevala **pristojbina** – »štangeld« (nem.: das Standgeld = stojnina, tržnina). Za živino, ki so jo prignali na sejem – večinoma je bilo to govedo: krave, voli, teleta, redkeje konji – je bilo potrebno najprej dobiti ogledni list. Z njim se je šlo na občino po potni list za na sejem; na sejmu ga je preveril živinozdravnik, ki je bil v leseni baraki ob sejmišču.

Predvsem pri živini se je veliko »glihalo«. Sejmske kupčije so nudile priložnostni zaslužek mešetarjem in gonjačem.¹⁸ **Mešetarji** so bili povečini mali kmetje, ki so hodili s sejma na sejem ter se zanimali za kvaliteto in ceno živine. Po-

sredovali so pri nakupu in prodaji živine in za to sprejemali mešetarino, »mešetarijo«. V Podsredi je bil znan mešetar Štusej. Za tuje in domače kupce so najemali **gonjače**. Ti so skrbeli za živino, jo gonili do klavnic ali do železniških postaj, kjer so jo nalagali na vagona. Živinski **prekupčevalci** so bili navadno premožnejši mesarji in večji posestniki, ki so živino nabavljali tudi za zunanji trg. Na sejmskem prostoru je bilo prekupčevanje prepovedano. Na sejme v Podsredo so hodili prekupčevalci iz Dobove, Brestanice, Sevnice in od drugod.

Živine na sejmu običajno niso tehtali, čeprav je v Podsredi takšna tehtnica stala na trgu pod lipo. Živino so zmerili okoli prsi in tako določili njeno težo ali pa so jo ocenili kar »od oka«.

Čeprav so nekateri prodajalci poskušali kupce ogoljufati predvsem pri teži in kvaliteti živine, je tu šlo predvsem za spretnost prodaje. Na boljšem je bil tisti, ki se je bolje znašel, zato je tu cvetel posel mešetarjem.

Ko so se »zglihali«, se je na sejmišču običajno dala **ara**, nato sta prodajalec in kupec šla v gostilno, kjer sta »zapila likof« in tako zaključila kupčijo. Pri plačevanju z aro je veljalo nenapisano pravilo, da če si je v primeru že plačane are premislil kupec, je moral aro pustiti; če pa si je premislil prodajalec, je moral vrniti dvojno aro.

Na sejmu v Podsredo so ljudje prignali od 20 do 80 glav živine; večji živinski sejmi kot v trgu so bili **na Gori**; tam je bilo živine običajno krog 150, včasih tudi do 300 glav. Na Gori je po nekaterih podatkih potekal kramarski sejem okrog cerkve, sejmišče za živino pa je bilo v jami, na z leseno ograjo ograjenem prostoru za cerkvijo, kjer je bila privezana živina. Po drugih informacijah pa je bila živina privezana v senci okrog jame, v jami pa so pripravljali in prodajali hrano in pijačo.

Kramarski sejmi

V Podsredi je potekal kramarski sejem **na trgu**, vzporedno s hišami na zgornji strani ceste, nekako do prangerja. Sejmarji so v Podsredo prihajali iz bližnjih (Pilštanj, Sv. Peter pod Sv. gorami, Kozje, Buče, Zdole, Dobova, Bizeljsko, Rajhenburg, Sevnica), pa tudi iz 5 do 6 ur hoda oddaljenih krajev.

Stojnice, ki na sejmskem prostoru niso imele stalnega prostora, so kramarji prinesli s seboj ter zanje plačali pristojbino. Lončarji, kovači in sodarji so navadno razložili svoje težke ali občutljive proizvode kar po tleh. Ugoden prostor je bil pomemben za uspešno trgovino, zato so si ga mnogi zagotovili že zgodaj zjutraj ali prejšnji večer; rezervacij ni bilo. Prenočevali so pri znancih, po gostilnah ali na skednjih. Sejmski prostor navadno ni bil razdeljen po vrsti proizvodov. Najbolj živahno je bilo sejmišče od srede dopoldneva do zgodnje popoldanske ure.

Prodajalci na sejmu so bili različni potujoči trgovci in obrtniki, ki so prodajali številne za prebivalstvo zanimive izdelke:

– lončarji (Kolar iz Trebč, Moškon, iz Podsrede, Preskar, lončarji iz Artič): poliče za vino, posode za peko potic in pekače, sklede, skodelice, lonce za rože, pečnice (rjava glazura = železov oksid, zelena glazura = bakren oksid, rumena glazura = žgano brez dodane barve)

– lectarji: izdelke iz lecta, bonbone in druge sladkarije

– prodajalci s tekstilom: blago, rute, kape, oblačila, suknjiče, hlače, srajce, predpasnike, pletenine

– čevljarji: obutev

– klobučarji (iz Podčetrka): klobuke in druga pokrivala

– prodajalci igrač: otroške igrače

– peki (iz Kozjega, Senovega): kruh, žemlje

– prodajalci z različnim orodjem: motike, lopate, kose, grablje

– Ribničani: suho robo, lesene izdelke

Prodajalci so na sejem v Podsredo pripeljali blago z vozovi, ki so jih vlekli konji ali voli; na Goro so blago pripeljali na vozovih ali prinesli peš. Lončarji so svoje izdelke običajno pripeljali na lojtrskih vozovih, omotane v slamo; na vrhu voza so bile veje, vse skupaj pa je bilo dobro povezano. Prodajali so kar z voza, delno so blago razstavili po tleh.

Med prodajalci je običajno vladala konkurenca, zato si je vsak po svoje prizadeval za čim boljšo prodajo. Tako so npr. lončarji iz Podsrede, ki so bili znani po kvalitetni posodi, imeli na stojnici napis: »Lonci, sklede iz Podsrede, te so iz gline najbolj fine«.

Pogosto so ljudje prodali živino, ki so jo pripeljali na sejem, in si s tem denarjem kupili kaj zase ali za dom. Še pred 2. svetovno vojno so se ljudje v veliki meri oskrbovali na sejmi, čeprav so bile npr. v Podsredi tri trgovine:

- Kos, zdaj gostilna Šmalčič
- Sotošek, zdaj uprava Kozjanskega parka
- Bezenšek, zdaj trgovina Stermecki

Tudi na Gori so okrog romarske cerkve in kapele prirejali letne sejme:

- tiha sobota: živinski in kramarski sejem, maša
- tiha nedelja: romanje, maša, kramarski sejem
- binkoštna sobota: živinski in kramarski sejem, maša
- binkoštna nedelja: romanje, maša, kramarski sejem

Hrano so si ljudje prinesli s sabo (suho sadje) ali pa so si na sejmu pri peku kupili kruh, redkeje kaj drugega. Ob poti na goro je bilo osem »hramov«, zidanic, pred katerimi so lastniki prodajali vino. Na sejmišču samem pa so točili **pijačo** (vino, kraherl) zlasti gostilničarji. Med svetovnjima vojnama je bilo v trgu in bližnji okolici več gostiln:

- Černelič, prej Kostanjšek (danes bife Pod gradom)
- Preskar, prej Lajkoč (danes Stermecki)
- Zupan, zdaj Švajger
- Lesjak (zraven motela na Trebčah)
- Kunej, zdaj Počivavšek (Socka)

Na Gori je bila že pred 1. svetovno vojno gostilna pri Babiču. Tu so romarji jedli kislo juho, obaro, klobase iz masti ter pili jabolčnik in vino. Danes točijo ob romanjih na Gori pijačo Levstik, Šmalčič in gasilci.

Sicer pa je sejem ljudem pomenil tudi prostor za **družabna srečanja**. Tu velja posebej omeniti stojnice s pijačo – »pušnšanke«, kjer so domačini (gostilničarji in drugi) prodajali vino. Ljudje so se družili ob pijači zlasti popoldan. Na sejem niso prihajali samo zaradi nakupov, ampak tudi iz radovednosti, da so se srečevali med sabo, primerjali cene itd. Na sejmih so se spletale tudi ljubezenske vezi. Starejši ljudje so rekli dekletom, ki niso imele fanta, naj grede na tiho nedeljo na sveto goro ter si tam poiščejo moža.

Krošnjarjenje

Med svetovnjima vojnama je bilo zlasti na podeželju močno prisotno tudi **krošnjarjenje**, ki so ga oblasti sicer preganjale, vendar ga niso mogle povsem zatreti. Krošnjarjem so dovoljevali drobno prodajo, da bi omilili brezposelnost v gospodarsko pasivnih pokrajinah. Izjemen položaj so imeli prodajalci suhe robe, Ribničani. S krošnjarjenjem so se ukvarjali tudi prebivalci iz Bele krajine, Hrvaške in Dalmacije, ki so kupovali drobno galanterijsko blago pri velikih trgovcih po nižjih cenah in ga po sejmi in po domovih čim dražje prodajali.

Dalmatinci, »pičkurini«, so hodili peš od hiše do hiše. Pred sabo so nosili oprtano krošnjo s predalčki, v kateri se je našlo vse mogoče: elastika, gumbi, vezalke, glavniki, sponke za lase, ogledalca, parfumi, zobne ščetke, britvice, kamenčki za vžigalnike, lesene igrače (npr. vozički s konjički, metuljčki, ki odpirajo krila, piščalke, orglice), pisala, denarnice, tudi blago. Po domovih so prodajali tudi kramarji različne tekstilne izdelke, pa tudi čevlje. V okolici Podsrede so bile znane tudi »saharinke«, to so bile ženske s Hrvaške, ki so skrivaj prodajale saharin v malih rdečih kartonastih škatlicah. Ljudje so te potujoče trgovce večinoma radi sprejemali in od njih kupovali. Ko so jih otroci od daleč zagledali, so vpili: »Kramarji grejo!«

In danes?

Prva leta po drugi svetovni vojni je bilo veliko pomanjkanje blaga, preskrba je bila racionirana. V petdesetih letih se je trgovina sprostila, cene blaga v prosti prodaji so se začele oblikovati tržno. Leta 1955 je Okrajni ljudski odbor v Celju izdal splošen odlok o tržnem in sejmskem redu. Občinski ljudski odbor Šmarje pri Jelšah je 1962 dovolil več tržnih prostorov, med drugim tudi v Podsredi.¹⁹ Za pobiranje pristojbin od stojnine oz. prostora na živinskih in kramarskih sejmih so bile zadolžene krajevne skupnosti. Na podeželju so številne kramarske in živinske sejme opustili. Tako so tudi v Podsredi in na Gori bili prva leta po vojni le še živinski sejmi, pa še te so kmalu opustili, ko so začele zadruge z odkupi živine.

Letnih sejmov niso uradno niti prepovedali niti ovirali, prehitel jih je čas. Z naglim razvojem gospodarstva in dviganjem življenjske ravni so postali ljudje zahtevnejši, kar se tiče kvalitete blaga. Ugodne avtobusne zveze in visok porast števila motornih vozil na nekdanj odmaknjenih področjih ter modernizacija cest omogočajo hitrejši in udobnejši dostop do specializiranih trgovin.²⁰ Na splošno prebivalci Podsrede danes skoraj nič več ne kupujejo na sejmih. Z vsakodnevnimi potrebščinami se preskrbujejo v bližnjih trgovinah, večje nakupe, kot so obleka, obutev, pohištvo, pa opravijo v Celju, zadnje čase pa tudi v Krškem in Brežicah. Sicer pa sodobni potujoči trgovci in akviziterji danes prihajajo z avtomobili kar na dom ter ljudem ponujajo predvsem knjige in tekstilne izdelke; včasih se pripeljejo tudi Ribničani s suho robo. Ljudje so zaradi vsiljivosti akviziterjev nad takšnim načinom prodaje razočarani in od njih ne kupujejo veliko. Tudi kataloška prodaja ljudem ni neznan, saj po pošti prejemajo kataloge, toda na ta način iz različnih razlogov ne kupujejo veliko.

Sejmi so odražali proizvodnjo in potrošnjo določenega obdobja. Kramarski sejmi v stari obliki so preživeli, nadomestili so jih specializirani sejmi, npr. sejmi obrti, elektronike, knjig itd.

Viri:

- Etnološka topografija slovenskega etničnega ozemlja. Vprašalnica IV. Ljubljana 1977
 Gedenkenbuch der Pfarre St. Johann Bapt. in Hörberg – Podsreda. Geschrieben von Lorenz Vošnak, Ortspfarrer 1983, str. 529–542
 Koledarji družbe sv. Mohorja za leta 1879, 1900, 1915, 1938
 Vodnikova pratika za leti 1928, 1931
 Ustni viri

Literatura:

- Jože Curk, Kratka zgodovina trgov. Med Bočem in Bohorjem. Šentjur–Šmarje pri Jelšah 1984
 Jože Curk, Podsreda in njena gosposčina (urbano-gradbena skica). ČZN 2/1981

- Jože Curk, Slovenještajerski trgi in mesta v 19. stoletju. ČZN 1- 2/1979
 Jože Curk, Trgi in mesta na Slovenskem Štajerskem. Urbanogradbeni oris do začetka 20. stoletja. Maribor 1991
 Krajevni leksikon Slovenije. III. knjiga. Ljubljana 1976
 Slavko Kremenšek, O načinu življenja na Kozjanskem in v sosedstvu. Zbornik I. kongresa jugoslovanskih etnologov in folkloristov v Rogaški Slatini 5.-9. 10. 1983. Ljubljana 1983
 L. V. S., Sejmi. Trgovski tovariš, letnik 1924, št. 8 in 9. Ljubljana 1924
 Leksikon Dravske banovine. Ljubljana 1937
 Anton Sore, Razvoj in upadanje sejmov na širšem celjskem območju. ČZN 1/1976
 Anton Sore, Razvoj in upadanje sejmov na širšem celjskem območju. Med Bočem in Bohorjem. Šentjur-Šmarje pri Jelšah 1984
 Sergij Vilfan, Prispevki k zgodovini mer na Slovenskem s posebnim ozirom na ljubljansko mero. ZC 1-4/1954

Opombe

- ¹ Slavko Kremenšek, O načinu življenja na Kozjanskem in v sosedstvu. Zbornik I. kongresa jugoslovanskih etnologov in folkloristov v Rogaški Slatini 5.-9. 10. 1983. Ljubljana 1983, str. 22.
² Prav tam, str. 25.
³ Leksikon Dravske banovine. Ljubljana 1937, str. 80.
⁴ Jože Curk, Trgi in mesta na Slovenskem Štajerskem. Urbanogradbeni oris do začetka 20. stoletja. Maribor 1991, str. 111.
⁵ Jože Curk, Podsredo in njena gospoščino (urbano-gradbena skica). Časopis za zgodovino in narodopisje 2/1981, str. 219.
⁶ Krajevni leksikon Slovenije, III. knjiga. Ljubljana 1976, str. 380.
⁷ Jože Curk, Slovenještajerski trgi in mesta v 19. stoletju. Časopis za zgodovino in narodopisje 1-2/1979, str. 246.
⁸ L. V. S., Sejmi. Trgovski tovariš, št. 8/24. Ljubljana 1924, str. 118.
⁹ Anton Sore, Razvoj in upadanje sejmov na širšem celjskem območju. Časopis za zgodovino in narodopisje št. 1/1976, str. 156.
¹⁰ Prav tam, str. 158.
¹¹ Prav tam, str. 160.
¹² Prav tam, str. 160.
¹³ Gedenkbuch der Pfarre St. Johann Bapt. in Hörberg - Podsreda. Geschrieben von Lorenz Vošnjak, Ortpfarrer 1883, str. 529-537 (hrani Kozjanski park v Podsredi).
¹⁴ Prav tam, str. 538-542.
¹⁵ Sergij Vilfan, Prispevki k zgodovini mer na Slovenskem a posebnim ozirom na ljubljansko mero. Zgodovinski časopis, št. 1. 4/1954, str. 59.
¹⁶ Prim. koledarje družbe sv. Mohorja za leta 1879, 1900, 1915, 1938 ter Vodnikove pratike za leti 1928 in 1931.
¹⁷ Podatke o poteku živinskih in kramarskih sejmov v Podsredi in na Gori sem dobilo s pomočjo ustnih virov; za ta način obravnave sem izdelala poseben vprašalnik; prim. Etnološka topografija slovenskega etničnega ozemlja, vprašalnice IV, Ljubljana 1977, str. 35-59.
¹⁸ Anton Sore, Razvoj in upadanje sejmov na širšem celjskem območju. Časopis za zgodovino in narodopisje št. 1/1976, str. 163.
¹⁹ Prav tam, str. 168.
²⁰ Anton Sore, Sejmi. Med Bočem in Bohorjem. Šentjur-Šmarje pri Jelšah 1984, str. 128.

MÄRKTE IM MARKTFLECKEN PODSREDA

Zusammenfassung

Die Entstehung des mittelalterlichen Marktfleckens Podsreda ist eng mit der Entwicklung von Handel und Gewerbe in diesem Gebiet verbunden. Die Entwicklungsform des Handels auf dem Lande waren in Slowenien bis zum II. Weltkrieg natürlich die Märkte.

Podsreda bekam die ersten Marktrechte im Jahre 1560 und zwar für zwei Jahresmärkte, im Jahre 1836 aber noch zusätzlich für drei Jahres- und Viehmärkte. Neben den Märkten im Marktflecken selber, veranstaltete man sie auch in der naheliegenden Stara sveta gora, einem bekannten Wallfahrtsort.

Die Marktordnung, beschlossen in Podsreda im Jahre 1869, bestimmte die Marktfäche, die Art der Ständeaufstellung, sie beinhaltete die Schankerlaubnis und die Erlaubnis für den Verkauf von Nahrung sowie die Tarife für das Einholen des Standgeldes bzw. des Standgeldes fürs Vieh.

Trödel- und Viehmärkte fanden zwar zeitgleich, doch örtlich voneinander getrennt, statt. In Podsreda war der Viehmarkt auf dem Gemeinweideplatz, die Trödelmärkte wurden aber auf dem Marktfleckenplatz von der Kirche bis zum Pranger abgehalten.

Die Verkäufer auf dem Markt waren fliegende Händler und verschiedene Gewerbetreibende: Töpfer, Schuster, Bäcker, Lebkuchenbäcker, Hutmacher, Textil-, Spielzeug-

und Werkzeugverkäufer, Holzwarenhändler aus Ribnica u. s. w. Sowohl als Käufer als auch als Viehhändler kamen Leute aus der näheren und weiteren Umgebung.

Doch nicht nur das Kaufen und Verkaufen war ein Grund für die Leute, daß sie auf den Markt kamen, es war auch die Neugierde, so trafen sie sich miteinander, verglichen die Preise und ähnliches. Der Markt bedeutete auch einen Raum für gesellschaftliches Treffen. Die Menschen unterhielten sich miteinander, insbesondere am Nachmittage bei einem Glas Wein. Auf dem Festplatz wurden die Getränke vor allem von Gastwirten ausgeschenkt, auf dem Wege zu Gora verwandelten die Besitzer der Weinberghäuschen diese an Markttagen in Buschenschänke.

Zwischen den beiden Weltkriegen war insbesondere auf dem Lande der zwar behördlich verbotene Hausierhandel verbreitet. Der Hausierhandel wurde meist von den Bewohnern aus den wirtschaftlich passiven Gebieten betrieben, die bei den Großhändlern reduzierte Galanteriewaren kauften und sie dann auf den Märkten und im Heimverkauf so teuer wie möglich anbrachten. Eine außerordentliche Position nahmen die Holzwarenhändler aus Ribnica ein. In der Umgebung von Podsreda waren auch die Frauen aus Kroatien bekannt, die sich, natürlich heimlich, mit dem Verkauf von Sacharin befaßten.

Die Bewohner von Podsreda kaufen heutzutage fast garnichts mehr auf den Märkten. Das, was sie für den alltäglichen Gebrauch benötigen, besorgen sie sich in den naheliegenden Geschäften, größere Einkäufe (z.B. Bekleidung, Schuhe, Möbel), erledigen sie in größeren Orten und Städten.

CELJSKO SLOVENSKO OBRATNO DRUŠTVO 1918–1941

Iris Zakošek *

UDK 343.743:061.2(497.12 Celje)»1918/1941«

ZAKOŠEK Iris: Celjsko slovensko obrtno društvo 1918–1941. (Slovenischer Gewerbeverein von Celje 1918–1941.) Časopis za zgodovino in narodopisje 67=32(1996)1, str. 67–79.

Izvirnik v slov., povzetek v nem., izvleček v slov. in angl.

Občeslovensko obrtno društvo v Celju je bila najstarejša obrtno- društvena organizacija v Sloveniji, iz katere so se širile ideje in smernice o organizaciji obrtništva širom po domovini. V članku je predstavljeno njegovo delovanje v letih 1918–1941. Organizirali so številna zborovanja, javne shode, tečaje, predavanja, izlete, razstave. Otvoritev Obrtnega doma v Celju leta 1931 je pomenila slavnostni dogodek v obrtniški stroki, prvi v Dravski banovini.

UDC 343.743:061.2(497.12 Celje)»1918/1941«

ZAKOŠEK Iris: The Celje Slovenian Craftsmen's Society, 1918–1941. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 67=32(1996)1, p. 67–79.

Orig. in Slovene, summary in German, synopsis in Slovene and Engl.

The pan-Slovenian Craftsmen's Society in Celje was the oldest craftsmen's social organisation in Slovenia. Ideas and directions on the development of crafts sprung from the Society and expanded throughout the homeland. Numerous conferences, public meetings, courses, lectures, picnics, shows were organised. The opening of the Crafts Hall in Celje in 1931 represented a highlighted ceremony in the life of the crafts, the first such event in the then Drava banovina (region).

Prva svetovna vojna je pomenila določeno prelomno obdobje tudi za obrt. Vojna doba je prinesla popoln zastoj vsega organizacijskega delovanja, ki je po prevratu na novo zaživelo, pri čemer lahko trdimo, da je celjskemu obrtništvu pripadala vodilna vloga v društvenem gibanju.¹

Povojni je tehnični napredek pospešil razvoj novih strok. Celjska obrt se je znašla pred težko nalogo: potrebno se je bilo organizacijsko obnoviti, v delavnicah je primanjkovalo surovin, cene so skakale, pojavljali so se mezdni spori, pritožbe proti visokim davkom, urediti je bilo potrebno delovni čas, rešiti vprašanje odpuščanja delavcev. Temeljne organizacijske oblike so še dalje ostale obnovljene obrtne zadruge, ki so razpravljale o teh problemih.²

V obdobju med obema vojnama je v Celju glede ureditve teh in novih vprašanj odigralo pomembno vlogo obnovljeno Občeslovensko obrtno društvo, ki se je 1927 preimenovalo v Slovensko obrtno društvo. Posebne zasluge imajo za organizacijo prve obrtne razstave leta 1922 in pri postavitvi Obrtnega doma leta 1931.³

Tri leta pred ustanovitvijo Občeslovenskega obrtnega društva v Celju je bilo ustanovljeno nemško Celjsko obrtno društvo, ki je imelo namen postopoma izriniti slovenske obrtnike iz Celja in tako gospodarsko prevladati. Pritisk Nemcev na slovensko obrtništvo je bil tako močan, da so se tri tedne po ustanovnem občnem zboru

* Iris Zakošek, kustosinja v Muzeju novejšee zgodovine Celje

slovenskega društva kljub pregovarjanju trije novoizvoljeni odborniki odpovedali svoji funkciji in izstopili. Kmalu po ustanovitvi se je v krogu slovenskih obrtnikov znašla naša narodna inteligenca, ki je z roko v roki z obrtniki bila hud boj za obstanek. Vidni so bili: dr. Dečko, dr. Karlovšek, dr. Kukovec, dr. Fermevc, notar Baš, dr. Sernec, opat Ogradi in drugi narodno zavedni Slovenci. Njihovo vodilno geslo se je glasilo: »Svoji k svojim«. ⁴

Občeslovensko obrtno društvo v Celju je bila najstarejša obrtna društvena organizacija v Sloveniji, iz katere so se širile ideje in smernice o organizaciji obrtništva po domovini. ⁵

Društvo je bilo osnovano 24. marca 1893. Občnega zbora se je udeležilo 28 članov, katerim gre velika čast, da so v takratnih razmerah ustvarili to prepotrebno stanovsko organizacijo. Vodila jih je misel »rešiti vsaj tiste maloštevilne obrtnike, ki še niso prodali svojega slovenskega prepričanja«. Pretrpeli so težke dneve pod strogim, Slovincem sovražnim režimom, marsikateri član se je izneveril, prihajali so novi in društvu gre zasluga, da se število slovenskih obrtnikov ni zmanjšalo in da so se ti močje v narodnostnem boju utrdili ter v danem trenutku nastopili kot izkušene vodje prizadevanj za pravice slovenske obrti. Prvi predsednik je postal Dragotin Hribar. Na občnem zboru leta 1904 je bil na predlog dr. Kukovca za predsednika društva izvoljen ključavničarski mojster Ivan Rebek. ⁶

Društvo je med 1. svetovno vojno začasno ustavilo svoje delovanje. Veliko članov je bilo vpoklicanih v vojsko. ⁷

Po vojni je društvo 6. januarja 1919 sklicalo občni zbor in obrtni shod. Predsednik Ivan Rebek je poročal o mirovanju društva med vojno, Lešničar je govoril o obrtnem kreditu, dr. A. Božič o strokovnem združništvu, o bolniških blagajnah in novih ciljnih obrtniških organizacij v prihodnosti. Podprli so Rebekovo mnenje o ustanovitvi strokovnega obrtnega časopisa. ⁸

27. februarja 1919 se je sestal nov, le začasni odbor, ki je imel nalogo »takoj pričeti z intenzivnim delom in zorganizirati vse domače obrtništvo, da bo kos velikim zadačam, ki jih stavi nova doba na ta stan«. Društvo je pričelo delovati popolnoma znova. Edina dediščina iz predvojne dobe je bil društveni zapisnik in v blagajni 6K 69V. Konec leta 1919 je štelo že 100 članov. Niso se omejili samo na združevanje celjskih obrtnikov, marveč so člane iskali tudi zunaj mesta. Stopili so v stik z vsemi slovenskimi obrtniški organizacijami, s hrvaškimi, bosansko-hercegovskimi, dalmatinskimi. V odbor so bili izvoljeni: predsednik Ivan Rebek, podpredsednik Vinko Kukovec, odborniki: Dolžan, Nerad, Kolšek, Bevc, Perc in Strelec, namestniki: Dobravec, Grilec, Oražen in Rahle, preglednika računov: Strupi in J. Božič. ⁹

Društvo je bilo pobudnik za prenavo obstoječih obrtniških zadrug, kajti z malimi izjemami so bile vse obrtne zadruge na Spodnjem Štajerskem pod nemškim vodstvom. Prav v Celju je društvo pripravljalo teren novim slovenskim odborom. Lotili so se obravnave pomembnega vprašanja samostojne trgovske in obrtniške zbornice na Spodnjem Štajerskem. V okviru tega so se na obrtniškem zborovanju 9. junija 1919 v Narodnem domu zastopniki veleindustrije ter trgovske in obrtniške zbornice v Ljubljani oglašali proti omenjeni zahtevi. Kljub temu je zbor delegatov sprejel sklep, da je ustanovitev te zbornice nujno potrebna, in pozval vlado, da takoj izvede dopolnilno volitev članov v obstoječo zbornico v Ljubljani ter ustanovi začasno ekspozituro ljubljanske zbornice na Štajerskem, iz katere se mora čim prej razviti samostojna zbornica. 11. septembra 1919 je predsednik deželne vlade dr. Žerjav na obrtniškem sestanku v Celju potrdil ustanovitev samostojne zbornice za Štajersko in Prekmurje. ¹⁰

Veliko so se ukvarjali z vprašanjem obrtnega šolstva, kateremu oblasti niso posvečale prave pozornosti. To je društvo hitro spoznalo in na lastno iniciativo so pričeli s pripravami. Pri posameznih občinah, zadrugah in denarnih zavodih so si

zagotovili finančni vir, iz lastnega žepa so prispevali 1500K in zagotovili obstoj Obrtno-nadaljevalne šole v Celju po končani vojni. Priskrbeli so učitelje, učila, sestavili šolski odbor in tako poskrbeli za lasten obrtniški naraščaj.¹¹

Društvo je skrbelo za nabavo zelenih surovin in drugih potrebščin za delo. V časopisju so objavljali, kaj imajo na zalogi, in sprejemali naročila. Predvsem je šlo za naslednje blago: koks, špirit, betonsko železo, kaolin, mizarski klej, palično železo, smodnik, premog, pločevina raznih dimenzij.

Leta 1919 so ustanovili majhen obrtniški podporni sklad. Prvi zneski so izvirali iz prostovoljnih prispevkov članov, iz Lastnega doma in Zadrुžne zveze. Pravico do podpore so imeli revni člani, vdove in otroci le-teh. V ta sklad je svoj prispevek dala vsakoletna prireditelja – obrtniški ples.¹²

Prvi so sklicali na skupno posvetovanje vso jugoslovansko obrtništvo, s tem so si pridobili večji ugled in vpliv. Prvo jugoslovansko obrtniško zborovanje je potekalo v hotelu Union 9. novembra 1919. Zastopanih je bilo cca. 40 obrtniških organizacij iz Jugoslavije, približno 300 obrtnikov. Tajnik Ignac Založnik je svoj članek v Novi dobi leta 1920 zaključil s klicem: »Ne slabimo se v političnem strankarstvu, združimo pa se v silno stanovsko organizacijo, ki bo jaka dovolj, da bo nastopila zoper vsakega neprijatelja obrtništva in ga pomandrala! Naša organizacija se naj razširi do zadnje slovenske vasi, zberimo v svoji sredini zadnjega slovenskega obrtnika, ki bo pomenil majhen prispevek za veliko zgradbo, od katere bo lahko vsak obrtnik imel največ koristi. In k temu naj pripomore vsak posameznik po svojih močeh!«¹³

Med obema vojnama so v društvu imeli redne tedenske sestanke. Dobivali so se v raznih gostilnah (npr. Pri grozdu, pri Pavlincu, pri Ploju na Bregu, pri Svetelu v Gaberjah, pri Kroni, v hotelu Beli vol, pri Grenadirju, Na škarpi, pri Žumerju, v restavraciji Narodnega doma), dokler niso dobili svojega prostora v Obrtnem domu leta 1931.¹⁴ Dopolnjevali so jih z raznimi predavanji. Leta 1919 so med drugim organizirali sestanke s predavanji: Janko Lešničar o aktualnem carinskem vprašanju, dr. Božič o nastanku obrtništva, o prvih začetkih starih obrtniških bratovščin in cehov, njihovem pomenu in razvoju do nastanka modernih zadrug.¹⁵ Ravnatelj trgovske šole Marinček je predaval o obrtnem šolstvu¹⁶, Ivan Rebek o pogajanjih v Beogradu glede izvozne in uvozne carine¹⁷, dr. Avg. Reisman o prehodnem gospodarstvu¹⁸, Lešničar je podal gospodarski razvoj Jugoslavije v najbližji bodočnosti.¹⁹ Skupaj so v letu 1919 organizirali 37 sestankov in 21 poučnih predavanj.²⁰

Občni zbori društva so potekali vsako leto. Na začetku je zbrane pozdravil predsednik, sledila so poročila tajnika in blagajnika o delu društva v preteklem letu. Nato so bila razna predavanja ter razgovori na temo, ki je bila na dnevnem redu. Volitve v odbor so sprva potekale vsako leto, nato vsake tri.

1. februarja 1920 so se zbrali na drugem rednem občnem zboru v gostilniških prostorih Narodnega doma. Dr. Božič je predaval o ustanavljanju in ustroju gospodarskih in surovinskih zadrug. Izvolili so gospodarski svet, ki je imel svojo prvo sejo 4. februarja 1920 v gostilni Božič na Bregu.²¹

Na obrtniških sestankih leta 1920 je Ivan Rebek poročal o sestanku zadrुžnih načelnikov v Ljubljani,²² dr. Reisman o meščanstvu in delavstvu,²³ obrtniki so razpravljali o uvedbi obrtniških tečajev, in sicer so sklenili, da se v najkrajšem času uvede v Celju knjigovodski tečaj za obrtnike vseh strok in čevljarški ter krojaški prirojevalni tečaj.²⁴

5. septembra 1920 je društvo v Celju sklicalo kongres načelnikov vseh obrtniških zadrug in društev iz Slovenije v Narodnem domu. Udeležilo se ga je 65 delegatov, med drugimi vladni svetnik Žužek, komisar dr. Poljanec kot zastopnik mesta Celja, finančni svetnik dr. Sedlar kot zastopnik finančne oblasti.²⁵ Svoje referate so imeli: Jakob Zdravec o reorganizaciji obrtnih zadrug in društev, Dolenc o obrtni

banki, Lešničar o organizaciji obrtnih nakupovalnih in prodajnih zadrug, Ivan Rebek o obrtnem šolstvu, Franchetti o obrtnem časopisu, Blaž Zupanc o trgovsko-obrtni zbornici za Štajersko, dr. Mohorič o carinskem vprašanju, Ivan Rebek o 8-urnem delavniku, Založnik o šušmarstvu.²⁶

Poskrbeli so za zabavne prireditve. Prva take vrste v Celju je bil obrtniški ples, ki je postal tradicionalen na večer 1. februarja vsako leto v Narodnem domu. Skrbno ga je pripravljala veselični odbor društva. Poskrbeli so za cvetje, hrano in pijačo ter glasbo. To je bila prava domača in pristna predpustna zabava. Največkrat je igrala mestna godba, mariborska in ljubljanska vojaška godba, jazz orkester. Izkupiček od prireditve je šel v podporni sklad.²⁷

27.–29. maja 1920 so organizirali izlet slovenskega obrtništva na Koroško. Pot jih je vodila iz Celja mimo Ljubljane na Vrbsko jezero in v Borovlje ter nazaj.²⁸

26. decembra 1921 je v veliki dvorani hotela Balkan potekal redni občni zbor, na katerem je imel pozdravni govor Ivan Rebek, tajnik Založnik je podal obširno poročilo o delovanju društva v zadnjih dveh letih. Izvoljen je bil nov odbor, ki se je na seji 30. decembra konstituiral takole: predsednik Ivan Rebek, podpredsednik Vinko Kukovec, tajnik Viktor Hohnjec, blagajnik Karl Perc, drugi člani odbora: Ivan Kapus, Drago Bernardi, Ivan Bizjak, Franjo Nerad, Martin Kolšek, Franjo Vehovar, Konrad Gologranc, Fran Strelec, Franjo Dolžan, Viktor Bevc, Ignac Toplak. Zastopnik trgovsko-obrtnice v Ljubljani Mohorič je povedal, da bodo s 1. januarjem 1922 potekali uradni dnevi zbornice in želi več obiska kot v Mariboru. Sedlar je predaval o davkih na poslovni promet. Predlog je bil, da se oprostijo obrtniki z manj kot pet zaposlenimi. Kukovec je izpostavil potrebo splošne organiziranosti obrtništva v celi državi. Izrekli so zahvalo in zaupanje ministru dr. Kukovcu za ves trud in zaupanje ter zaščito obrtnikov.²⁹

Na sestankih društva v tem letu je potekal razgovor o razmerju med slovenskim celjskim obrtništvom in mestnim magistratom,³⁰ Ivan Rebek je govoril o delovnem času, Koštomaj o nedeljskem počitku, Koren o bodočnosti obrtništva, Bizjak in Založnik o enotnosti obrtništva, strokovnem časopisju in ustanovitvi močne strokovne stanovske organizacije.³¹

Poskrbeli so, da so slovenski obrtniki dobili svoj obrtniški koledar, ki je izhajal vsako leto. Po sedemletnem premoru je izšel leta 1921 z bogato in raznovrstno informativno vsebino, ki je koristila vsakemu obrtniku. Izdajala in založila ga je Deželna zveza obrtnih zadrug v Ljubljani.³²

V Narodnem domu je 27. novembra 1921 društvo priredilo javni shod. Teme predavanj so bile naslednje: Založnik je poročal o bolniškem zavarovanju, Mohorič o davčnih predpisih obrtniških uslužbencev, Lešničar o uredbi glede državnih nabav, Rebek o zahtevah svobode dela.³³

Domači obrtniki so se predstavljali na raznih sejmih in razstavah v drugih krajih: Ljubljani, Mariboru, Zagrebu in dosegli s svojimi izdelki lepe uspehe. Vseh 31 celjskih vajencev, edinih iz Slovenije, je prejelo diplome na obrtno-vajeniški razstavi Hrvatski Radiša v Zagrebu leta 1921.³⁴ Na ljubljanskem velesejmu so se istega leta predstavili celjski tovarnarji s svojimi izdelki (Rebek s tehnicami, Čater z lesnimi izdelki, Robert Diehl z izdelki iz veležganjarne, Westen z emajlirano posodo).³⁵

Priredili so 1. obrtno-industrijsko razstavo v Celju, s katero so hkrati proslavili 30. obletnico obstoja društva. Obrtno-industrijska razstava je imela velik kulturni in narodnogospodarski pomen, posebno za Celje, ki je bilo središče obrti in industrije v Sloveniji.³⁶

Društvo je v dopisu dne 27. decembra 1921 obvestilo mestni magistrat o pripravah na razstavo. V razstavnem odseku za prireditev obrtne razstave v Celju 1922 je iz zapisnika občinskega sveta z dne 16. januarja 1922 razvidno (pod točko 4), da so bili s strani občine izvoljeni trije člani, in sicer: Karol Goričar, Dragotin Gobec in

Avgust Šviga. Potrebno je bilo izvoliti še četrtega člana iz občinskega sveta. Ivan Rebek je predlagal dr. Antona Ogrizka.³⁷

Na prvi seji razstavnega odbora 6. januarja 1922 so definitivno določili datum razstave: 12.–22. avgust leta 1922. Udeleženci so bili obrtniki, industrijalci in trgovci iz Jugoslavije. Konstituiral se je razstavni odbor z različnimi odseki. Razstavna pisarna je delovala pri Zadrugi zvezi na Strossmajerjevi ulici 1.³⁸

12. januarja 1922 je društvo v prostorih restavracije Narodnega doma sklicalo izredni občni zbor, na katerem so ponovno izvolili obrtno-zadružnega komisarja Založnika za tajnika društva. Pregled računov sta prevzela Ivan Mastnak in Josip Pelikan. Ustanovili so obrtniški podporni sklad za revne člane in njihove družine, v katerega je vsak član dal letno najmanj 5 Din. Izrazili so potrebo po obrtni čitalnici v Celju. V ta namen so izvolili odsek štirih članov (Bizjak, Černe, Hohnjec, Kolšek), ki naj bi pridobil potreben prostor.³⁹

Svoj redni občni zbor so imeli 11. junija istega leta. Kljub skromni udeležbi so izrazili potrebo po ustanovitvi vaješkega doma, ki je velikega pomena za vzgojo obrtniškega naraščanja, zanj so izvolili poseben odsek, ki naj bi pridobil potrebne prostore.⁴⁰

Društvu gre zasluga, da je v Celju 22. avgusta 1922 potekal ustanovni zbor Zveze obrtnih društev za Slovenijo, katerega je vodil predsednik društva Ivan Rebek.⁴¹

V tem letu je vse delo temeljilo predvsem na obrtni razstavi. Razstavni prostori so bili v stavbi mestne osnovne šole in na njenem dvorišču. V zapisniku celjskega mestnega magistrata 30. junija 1922 je razvidno, da je bil pred uporabo prostorov opravljen komisijski pregled, podali so stanje prostorov. Vodja komisije je bil Ivo Šubic, prisotni so bili še: župan dr. Juro Hrašovec kot zastopnik mestne občine, ing. Oskar Redali iz stavbnega urada in drugi.⁴²

Pripravljalna dela so lepo tekla. Svojo udeležbo na razstavi so morali razstavljalci prijaviti do 1. maja. Sestavili so razstavni red, ki je veljal na cca. 6000 kvadratnih metrih.⁴³

12. avgusta je bila otvoritev. Ljudje so imeli priložnost spoznati uspehe obrtniške organizacije, katere začetnik je prav celjsko obrtno društvo in pomeni sad večletnega delovanja. Razstavo je spremljal katalog Vodnik po razstavi, mestu Celju ter njegovi okolici s popolnim seznamom razstavljalcev in njihovih proizvodov. V razstavnem prostoru A (telovadnica) je bila predstavljena obrt in industrija s težkimi izdelki. V pritličju (prostor B) se je v osmih sobah predstavila kovinska in gradbena stroka. V 1. nadstropju (prostor C) so bili v desetih sobah razstavljeni usnjarski, čevljarski, mizarski, slikarski, kiparski izdelki, pa tudi živilski, pletarski, tiskarski. V drugem nadstropju (prostor D) so se v trinajstih sobah predstavili izdelovalci oblačil, urarji in zlatarji. Na dvorišču (prostor E) so bili postavljeni paviljoni s težkimi industrijskimi in obrtnimi izdelki (poljedelski stroji, izdelki iz železovarn, opekarn). Prostor F je bil ločen z ograjo in je predstavljal zabavišče, kjer so si obiskovalci ob dobri hrani in pijači izmenjali mnenja in poklepetali. Ob večerih je za zabavo poskrbela celjska mestna godba in tamburaški zbor bratstva. V mestu so potekale gledališke predstave, koncerti, tekme. Imeli so štiri vrste vstopnic, in sicer: razstavljalci so imeli brezplačne, obiskovalci pa so se lahko odločili za trajno, celodnevno ali večerno izkaznico.⁴⁴

Izdelki na razstavi so pokazali napredek slovenskega obrtništva. Na otvoritvi so bili prisotni tudi zastopniki oblasti. Otvoril jo je predsednik Občeslovenskega obrtnega društva Ivan Rebek, ki je posebej pozdravil zastopnike ministrstva trgovine, obrti in industrije, predsedstvo pokrajinske uprave, finančno delegacijo, župana občine dr. Hrašovca. Razstavo so množično obiskovali iz cele Jugoslavije,

sklenjeno je bilo veliko kupčij, za samo mesto Celje pa je bila turistična propaganda.⁴⁵

Na 31. rednem letnem občnem zboru so pripravili cca. 20 predavanj na temo aktualnih obrtniških vprašanj.⁴⁶

Oktober leta 1924 je Občeslovensko obrtno društvo sklicalo v Narodnem domu javno zborovanje, katerega so se udeležili tudi zastopniki obrtnih društev iz Brežic, Laškega in Rajhenburga. Zadrugi nadzornik Založnik je poročal o vprašanju deljenih ali skupnih trgovsko-obrtniških zbornic in njih pomenu, ki je bilo aktualno ob sestavljanju novega obrtnega zakona.⁴⁷

16. julija naslednje leto je bil na vrsti 6. redni letni občni zbor po vojni v Narodnem domu. Tajnik Založnik je podal delovno poročilo, v katerem se ni omejil samo na društveno poslovanje (obrtniška posojila, knjigovodski tečaj, zborovanja, zabave), temveč je kritično obravnaval nekatere važnejše dogodke tistega časa, ki so posegali v obrtniško življenje (stanovanjski zakon, likvidacija oddelka ministrstva za trgovino in industrijo in v zvezi s tem premestitev Obrtno-zadružnega nadzorništva in Urada za pospeševanje obrti iz Celja, uredbo davka na ročno delo, podeljevanje kreditov Narodne banke, pozval je obrtnike, naj se bolj poslužujejo Trgovsko-obrtnih kreditnih zadrug v Celju). Vseh članov je bilo 81. Volitve so potekale tako, da je občni zbor posebej volil predsednika, določitev drugih članov gospodarskega sveta in računskih preglednikov pa poveril posebnemu tričlanskemu odseku. Predsednik je ostal Ivan Rebek. Vodbor so bili izvoljeni: Ivan Bizjak, Miha Dobravc, Franjo Dolžan, Jernej Golčar, Miloš Hohnjec, Kolšek Martin, Vinko Kukovec, Anton Lečnik, Franjo Nerad, Josip Pelikan, Karol Perc, Albert Rutar, Josip Tomažič, Miha Vrenko, v nadzorstvo računov: Konrad Golgranc in Ivan Strelec. Po volitvah je Rebek predaval o gospodarski politiki v zvezi z obrtništvom.⁴⁸

13. marca 1925 je društvo pripravilo v Narodnem domu obrtniško zborovanje z namenom, da se obrtnikom pojasnita dve aktualni vprašanji, o katerih je govoril Založnik, in sicer: kredit za male obrtnike glede na najnovejšo akcijo Narodne banke in stanovanjski zakon s posebnim poudarkom na nameravani spremembi določb glede obrtniških poslovnih lokalov.⁴⁹

23. avgusta 1925 je društvo ponovno sklicalo obrtniško zborovanje z naslednjim dnevnim redom: o delavskih zakonih je predaval Založnik, Žagar o delavčevih bremenih in Lešničar o obrestni meri.⁵⁰

13. decembra istega leta je na obrtniškem shodu v Narodnem domu Ivan Bizjak podal obširno poročilo o nameravani reformi bolniških blagajn. S prenovo so nameravali zvišati prispevke za bolniško blagajno, ki so bili že do sedaj neznosni.⁵¹

Obrtniške shode je celjsko marljivo društvo prirejalo ne samo doma, ampak tudi po Sloveniji (npr. v Slovenj Gradcu, Šoštanj, Brežicah, Borovljah).

Leta 1925 se je zvrstilo več pomembnih sestankov. 13. avgusta se ga je udeležil učitelj Wudler, ki je vodil šesttedenski obrtniški knjigovodski tečaj.⁵² 15. decembra je bilo na dnevnem redu vprašanje obrtnih zadrug za Slovenijo, financiranje Obrtnega vestnika in pogovor o obrtniškem plesu.⁵³

Celjsko obrtništvu je na dan sv. Jožefa (19. marec) vsako leto praznovalo in ga zaznamovalo kot obrtniški dan oziroma praznik. Zjutraj je potekala maša v župni cerkvi, nato slavnostna zborovanja ali predavanja. Teme so bile vsako leto drugačne. Leta 1927 je na slavnostnem zborovanju Drago Žabkar predaval o pomenu in namenu obrtniškega praznika in obrtnih organizacij.⁵⁴

Predsednik Rebek je 28. marca 1927 v uvodnem govoru na 34. rednem letnem občnem zboru označil razna pereča vprašanja obrtniškega stanu. Društvo je tedaj štelo 87 članov, ki so bili zastopniki različnih strok: 1 lončar, 2 električarja, 7 gostilničarjev, 3 slikarji, 5 krojačev, 8 čevljarjev, 1 krtačar, 1 izdelovalec godal, 1 tesar, 1 slaščičar, 2 tiskarja, 1 klepar, 2 dimnikarja, 1 sodar, 4 stavbeniki, 4 ključavničar-

ji, 6 mizarjev, 1 brivec, 1 kipar, 5 mesarjev, 4 avtomehaniki, 1 vrtnar, 2 tapetarja, 2 zlatarja, 1 medicar, 2 fotografa, 1 urar, 1 likar, 2 peka, 1 izdelovalec gornjih delov čevljev, 2 steklarja, 1 pletar, 1 knjigovez, 1 kamnosek, 1 puškar, 6 podpornih članov in 1 častni član. Te številke so povedale, da niti ena petina obrtništva v Celju in okolici ni bila organizirana. Razlika med obrtnimi zadrugami in društvi je bila očitna. Zadruga so bile napol uradne organizacije z obveznim članstvom in obrtnik ni imel opore kot v društvu. Društvo je nudilo svojim članom poleg strokovne tudi splošno izobrazbo in širše obzorje. Na izrednem občnem zboru leta 1926 je bil za častnega člana izvoljen Ignac Založnik, obrtno-zadružni komisar v Mariboru. Svoje poročilo je tajnik društva zaključil z željo, da bi se število članov v društvu dvignilo, kajti gospodarska politika v državi je bila naravnana tako, da je silila vsak stan k enotni in močni organizaciji. Veljalo je geslo: »Ne cepimo moči, temveč osredotočimo jo v društvu, ki je naše in ki naj nas vodi do zaželenega cilja«. Društvo so modernizirali in spremenili pravila. Občeslovensko obrtno društvo so preimenovali v Slovensko obrtno društvo v Celju. V pravilih so predvideli poseben pomočniški zbor in fond za podpiranje svojcev umrlih članov, ki bi se ustanovil po potrebi. Živahna debata se je razvila ob točki o obrtno-trgovski zbornici. Z večino glasov je bil sprejet protest proti dosedanjemu volilnemu redu in sprejeli so resolucijo, da se regentstvu zbornice imenuje sosvet, v katerem bosta zastopani obe oblasti. Govorili so o Obrtni banki in o bližajoči se obrtni razstavi.⁵⁵

Ena poglobitnih nalog obrtnih organizacij je bila vzgoja naraščajajočih, ki je uspešno nadaljeval začeto delo. Za binkoštno praznike (27.–28. maja 1928) je društvo pripravilo ob sodelovanju Obrtno-nadaljevalne šole v Celju veliko vajeniško razstavo v gornjih prostorih Narodnega doma. Vajenci in vajenke iz cele Slovenije so razstavili svoje izdelke, prikazali so napredek učencev od prvih letnikov do konca učne dobe.⁵⁶ Razstavo je otvoril predsednik društva Ivan Rebek. Razstavljalcev je bilo 250, med njimi 41 mizarjev, 35 šivilj, 31 ključavničarjev, 23 zlatarjev, 17 kovačev, 12 krojačev, 11 izdelovalcev pletenin, 8 brivcev, 8 kleparjev, 7 kolarjev in ostalih strok.⁵⁷

Vzgojni namen vajeniških razstav je pomenil svojevrsten šport, v katerem so tekmovali najboljši vajenci, ne za dobiček, ampak za čast. Posamezniki so se učili od drugih.⁵⁸

V hotelu Balkan je društvo 29. marca 1928 imelo 36. redni občni zbor, na katerem so izvolili nov odbor, ki je bil sestavljen brez večjih sprememb imen. Določili so višjo članarino, ki je znašala 30 Din letno. Obrtnega vestnika člani niso več dobivali iz plačane članarine.⁵⁹

Na sestanku 20. aprila 1928 so v Narodnem domu obrtnikom predstavili pravilnik za davek na dohodek od samostojnega dela in poklica.⁶⁰

Na 37. rednem letnem občnem zboru 21. marca 1929 v Narodnem domu so izvolili častnega predsednika in novi odbor. Otvoril in vodil ga je podpredsednik društva Vinko Kukovec (stavbenik na Lavi). Sporočil je, da je med letom mesto predsednika društva zapustil Ivan Rebek, kateremu so se vsi lepo zahvalili za neutrudno in uspešno dolgoletno vodenje. Ministrstvo za socialno politiko je nakazalo društvu denar kot pomoč in spodbudo za nadaljnje delo. Sporazumno s konzorcijem se je prenesla uprava tega fonda, ki je znašal 250.000 Din, na odbor Slovenskega obrtnega društva, denar pa so naložili pri Trgovsko-obrtni kreditni zadrugi v Celju. Porabo denarja so predvideli za gradnjo Obrtnega doma. Za doseg tega cilja je bila ustanovljena gradbena zadruga Obrtni dom v Celju. Od leta 1928, ko je štelo društvo 102 člana, jih je izstopilo 19, 1 je umrl, pristopilo pa je 36 članov. Tako je štelo sedaj 118 članov, vendar je bila še vedno komaj ena tretjina obrtnikov organizirana v strokovnem društvu. Ivan Rebek je dobil naziv častni član. Volitve so dale naslednje rezultate: predsednik je postal Vinko Kukovec, podpredsednik Miloš

Hohnjec, blagajnik Albert Rutar, drugi odborniki: Anton Lečnik, Franjo Dolžan, Jernej Golčer, Martin Kolšek in Franjo Žohar, namestniki: Viktor Bevc, Jakob Kovač in Miha Vrenko. Konrad Gologranc in Stojan Holobar sta prevzela funkcijo pregledovanja računov. Sprejeli so naslednje sklepe:

- odbor Slovenskega obrtnega društva v Celju mora storiti vse, da se v Celju ustanovi za celjski sodni okraj samostojna mojstrska bolniška blagajna
- odbor skliče vsak mesec širši obrtniški sestanek z določenim programom in diskusijo
- odbor društva napne vse sile za oživitve Zveze obrtnih društev za Slovenijo v Celju in stopi v stik z vsemi društvi v Sloveniji
- članarina se zviša na 40 Din letno⁶¹

V Narodnem domu so 15. septembra 1929 organizirali predavanje o osnutku novega obrtnega zakona in o nameravani reviziji zakona o zavarovanju delavcev.⁶²

27. marca 1930 je v salonu Narodnega doma potekal 38. redni letni občni zbor, ki ga je otvoril in vodil Vinko Kukovec. Po poročilu tajnika in blagajnika ter sklepu o spremembi društvenega naziva v Obrtno društvo v Celju je bil izvoljen stari odbor. Ustanovili so 5 odsekov: finančni (referent Rutar), gospodarski (referent Holobar), kulturni (referent Žohar), gradbeni (referent Lečnik) in veselični (referent Golčer).⁶³ V letu 1929 so izgubili dva zvesta člana, pokojnega Mihaela Altzieblerja in Martina Kolška. Izstopilo jih je 16, pristopilo pa 8, tako da je društvo na samem zboru štelo 108 članov. Veliko delo je društvo opravilo z nakupom bivše Pachiaffove hiše v Gledališki ulici 2, ki je bila potrebna temeljite prenove. Hišo so namenili za Obrtni dom, prepotrebni kotiček za njihovo dejavnost.⁶⁴

Slovensko obrtno društvo v Celju je občinskemu odboru v Celju dne 22. februarja 1928 predložilo prepis memoranduma, ki so ga že predložili oblastnemu odboru v Mariboru in Zbornici TOI v Ljubljani za ustanovitev Obrtnega doma v Celju. Ta



Obnovljeni obrtni dom v Celju – Foto Pelikan.

prepis so naslovili na občinski odbor s prošnjo za upoštevanje predlogov in odobritev izdatne podpore za ustanovitev Obrtnega doma.⁶⁵

Slavnostna otvoritev Obrtnega doma v Celju, prvega v Dravski banovini, je bila v nedeljo, 19. julija 1931. Ta dan je obrtništvo praznovalo kot velik časten praznik. S tem je bila uresničena dolgoletna želja. Prvi kamen je položil bivši minister za socialno politiko dr. Vekoslav Kukovec, ko je uspel društvu nakazati večji znesek denarja. On in dolgoletni predsednik Ivan Rebek sta prejela na slavnostni otvoritvi diplomi častnega člana, ki ju je izdelal slikarski mojster Stojan Holobar.⁶⁶

Slavnost se je pričela ob 6. uri zjutraj, ko je celjska železničarska godba začela obhod po mestu. Z Miklavškega hriba se je slišalo pokanje topov. Vse mesto je bilo v zastavah, ki so dajale ljudem občutek praznika. Obrtni dom so okrasili s cvetjem. Pred njim so se dopoldan zbrali številni gostje, med njimi pokrovitelj slavnosti dr. Drago Marušič, župan dr. Goričan, okoliški župan Mihelčič, člani obeh občinskih uprav, sreski načelnik dr. Hubad, poveljnik mesta polkovnik Purič, podpredsednik Zbornice za TOI Ivan Ogrin, njen generalni tajnik Ivan Mohorič, dr. Vekoslav Kukovec, predsednik Zveze obrtnih zadrug v Ljubljani Josip Rebek, predsednik Obrtnega zbora v Beogradu Života Lazarevič, zastopnik beograjske Obrtne zbornice Marković, predsedniki obrtniških organizacij iz Dravske banovine, predstavniki raznih oblasti, uradov, društev in drugo občinstvo.⁶⁷

Po blagoslovitvi doma je imel opat Jurak daljši govor, nato je udeležence priščno pozdravil predsednik domačega obrtnega društva Vinko Kukovec. Ban Marušič je otvoritev Obrtnega doma označil za dan, ki pomeni veliki dogodek, prvi v Dravski banovini. Dejal je, da je to dejanje močna spodbuda za napredek in stanovsko solidarnost obrtništva in je dokaz nacionalne zavesti našega obrtništva. Društvo naj služi za vzor ostalim obrtnim društvom v Dravski banovini in Jugoslaviji. V spomin društvu je v veži Obrtnega doma odkril marmornato spominsko ploščo, v katero so bila z zlatimi črkami vpisana najzaslužnejša imena. Gostje so si nato ogledali razstavo risarskih izdelkov vajencev in vajenk iz Obrtno-nadaljevalne šole v Celju.⁶⁸

Isti dan ob 11. uri se je v mali dvorani Celjskega doma pričelo veliko okrožno obrtniško zborovanje, ki ga je sklicala v Celju Zveza obrtnih društev Dravske banovine. Otvoril ga je predsednik Jernej Golčer iz Celja, ki je označil pomen tega dneva. Tajnik Žabkar je poročal o smotrnem organizacijskem delu v obrtniških organizacijah in o stanovskih dolžnostih in zavednosti. Ban Marušič je obrtništvu priporočal gojitev močne stanovske solidarnosti in nacionalne zavesti. Ivan Mohorič je govoril o pospeševanju obrti, Josip Rebek o davčnih vprašanjih, Ivan Rebek o bodočem delu in nalogah našega obrtništva ter o potrebi ustanovitve obrtniških produktivnih zadrug, Ignacij Založnik je govoril o splošnem gospodarskem položaju v državi, Franc Igljč pa o mladinski obrtniški vzgoji in o strokovnem obrtniškem tisku. Popoldan so v dvorani Obrtnega doma imeli redni letni občni zbor, na katerem je bilo zastopanih 14 obrtnih društev.⁶⁹

Obrtni dom je bil na razpolago vsem obrtniškim organizacijam. Tukaj je imelo svojo pisarno Obrtno društvo v Celju, Zveza obrtnih društev Dravske banovine v Celju, prostor so imele razne obrtniške strokovne zadruge. V dvorani so se vrstila razna obrtniška predavanja in zborovanja, tečaji, razstave. Poseben kotiček je bil namenjen obrtniškemu naraščanju za strokovno vzgojo in pripravo za javni nastop.⁷⁰

28. marca 1931 je v Obrtnem domu potekal 40. redni letni občni zbor, katerega je otvoril in vodil Vinko Kukovec. Izrazil je veselje, da se je občni zbor odvijal prvič pod lastno streho. Društvo je štel 112 članov. Zahvalil se je vsem, ki so prispevali denar za obnovo in oživitev doma, in sicer: banski upravi, ministrstvu za trgovino in

industrijo, Zbornici za TOI, Celjski posojilnici, mestni občini in drugim darovalcem.⁷¹

6. julija je potekal kratek izredni občni zbor v Obrtnem domu, na katerem je bil Vinko Kukovec soglasno izvoljen za častnega člana Obrtnega društva.⁷²

9. decembra so na sestanku v dvorani Obrtnega doma sklenili obeležiti dva pomembna jubileja društva v letu 1933, in sicer: 50 let obstoja celjske obrtno-nadaljevalne šole in 40 let delovanja obrtnega društva. Oba dogodka so praznovali skupaj. V ta namen je Pec Šegula dobil nalogo, da pripravi pevski in tamburaški zbor vajencev in vajenk.⁷³

Obrtno društvo je tako v Celju ustanovilo lasten tamburaški zbor in mešani pevski zbor obrtnega naraščaja. Pevski zbor je vodil znani pevovodja Celjskega pevskega društva Pec Šegula. Pevske in tamburaške vaje so običajno potekale ob pone-deljkih, četrtek in sobotah v prostorih Obrtnega doma. Na začetku je pevske vaje obiskovalo 89 obrtnih vajencev in vajenk tega društva.⁷⁴

22. marca 1932 se je rednega letnega občnega zbora udeležilo 61 članov. Z minuto molka so se spomnili treh umrlih članov: Frana Strupija, Ivana Jošta in Josipa Tomažiča. Pogovarjali so se o proslavi, predvideni za 24. marec 1933, praznovanju 40. obletnice društva. Na ta dan so razvili svoj prapor. Poudarili so pomen praznovanja celjskega obrtnega društva, ki je bilo matica vseh kasneje ustanovljenih obrtniških organizacij v Sloveniji. Volitve novega odbora so potekale malo drugače. Predlagani sta bili dve kandidatni listi. Kukovčeva lista je dobila 39 glasov in s tem večino. Vodbor so bili izvoljeni: predsednik Vinko Kukovec, podpredsednik Anton Lečnik, tajnik Miloš Hohnjec, blagajnik Franc Žohar, drugi: Jernej Golčer, Karol Golob, Josip Pelikan, Franjo Vehovar, za namestnike: Cajhan, Dobravc in Krajnc, za preglednika računov: Konrad Gologranc in Karol Perc.⁷⁵

V tem letu je društvo organiziralo v Narodnem domu pomembno predavanje sodnika Upravnega sodišča v Celju dr. Ivana Likarja z naslovom Ugotavljanje davčne osnove za pridobnino in davek za poslovni promet.⁷⁶

V restavracijskem salonu Celjskega doma je generalni direktor Obrtne banke Milan Dragič predaval o poslovanju banke in o obrtniškem kreditu. Hkrati je obrtnike pozval, naj se te banke bolj poslužujejo.⁷⁷

27. aprila 1934 je društvo imelo 42. redni letni občni zbor. Iz poročila tajnika je bilo razvidno, da je leta 1933 društvo imelo 11 sej, 4 sestanke, 2 predavanji, 1 koncert, 1 združabno predavanje in tromesečni knjigovodski tečaj. Odbor se je razširil na 12 članov in 6 namestnikov, funkcijo odbora so podaljšali iz enega na tri leta. Funkcijo tajnika je prevzel Karel Koštomaj, odborniki na novo: Karel Golob, Bernard Globočnik, Karel Jezernik, Rafko Rednak, namestniki: Viktor Bevc, Filip Čulk, Drago Gams, Viktor Jordan, Franc Košir. Iz poročila predsednika Okrožnega odbora obrtniških združenj v Celju Miloša Hohnjeca je razvidno, da je društvo najvišja organizacija, katere območje obsega srez Celje, Gornji Grad, Slovenj Gradec, Konjice, Šmarje, Laško in Brežice in kateri je podrejenih 45 obrtniških združenj.⁷⁸

7. januarja 1934 so se poslovili od dolgoletnega predsednika in častnega člana društva Ivana Rebeka.⁷⁹

Celjsko obrtništvo je veliko pozornosti posvečalo razstavam, češ da je to veliko in uspešno propagandno sredstvo za domače izdelke. Ker po letu 1922 v Celju ni bilo večje obrtne razstave, se je kot pobudnik oglasilo Društvo jugoslovanskih obrtnikov. Veliko obrtno razstavo, ki je bila v Celju 4.–18. avgusta 1935, sta pripravili Slovensko obrtno društvo in Društvo jugoslovanskih obrtnikov, obe iz Celja. Posamezni odseki (veselični, dekorativni, propagandni, razstavnici, finančno-gospodarski) so pridno opravili svoje delo. Razstava je bila v mestni osnovni šoli.⁸⁰ Po trinajstih letih so obrtniki spet pokazali širši javnosti svoje znanje v razstavnih izdelkih, v katere so tisti čas morali vložiti veliko truda in požrtvovalnosti. Razsta-

va je ogledalo, v katerem se zrcali vse oblikovanje, duša in srce, napredek in kultura obrtništva. Predsednik odbora za obrtno razstavo je bil Stojan Holobar.⁸¹

15. aprila 1936 je društvo imelo svoj redni letni občni zbor, katerega je vodil predsednik Vinko Kukovec. Spomnili so se dveh umrlih članov, Dragotina Hribarja in hotelirja Rebeuschegga. Zboru je prisostvoval župan Mihelčič.⁸²

18. marca 1937 je bil na rednem občnem zboru ponovno izvoljen za predsednika Vinko Kukovec, stari odbor so izpopolnili z novimi močmi za naslednja tri leta.⁸³

Napredek obrtnikov v vseh panogah obrti so pokazali na naslednji obrtni razstavi v Celju, ki je bila 1.–15. avgusta 1937. Poleg njih so se predstavila domača industrijska podjetja in trgovina.⁸⁴ Razstavo je pripravila v te namene osnovana Zadruga za prirejanje obrtnih in drugih za članstvo koristnih prireditev s sedežem v Celju pod naslovom: Celjska obrtna razstava, registrirana zadruga z omejeno zavezo.⁸⁵

Delovanje tega uspešnega slovenskega društva je prekinil nemški okupator. Havliček je zapisal: »Svet je redni boj, sila s silo, razum z razumom, narod z narodom se meri, slabši služi močnejšemu in delavnejšemu in kdor misli, da med narodi sigurno nastane bratstvo, ga smatramo za nepraktičnega sanjača, ki se ničesar iz zgodovine ni naučil in, ki s svojim nepraktičnim naukom lastnemu narodu škodi in terjanu pomaga. V ničemer se ne smemo zanašati na druge, ampak sami za vse skrbeti, česar si sami ne priborimo, tega ne bomo imeli.«⁸⁶

Opombe

¹ Vodič po razstavi in mesto Celje z okolico, Obrtna razstava v Celju, 4.–18. avgusta 1935, OKC, Dom 1330

² Janko Orožen, Zgodovina Celja in okolice, 2. del. 1849–1941, Celje 1974, str. 389–395

³ Janko Orožen, n. d., str. 389–395

⁴ Nova doba, 26. 3. 1937

⁵ Nova doba, 16. 5. 1928

⁶ Nova doba, 20. 7. 1920

⁷ Nova doba, 7. 2. 1920

⁸ Nova doba, 7. 1. 1919

⁹ Nova doba, 1. 3. 1919 in 7. 2. 1920

¹⁰ Nova doba, 7. 2. 1920

¹¹ Nova doba, 10. 2. 1920

¹² Nova doba, 12. 2. 1920

¹³ Nova doba, 12. 2. 1920

¹⁴ Iz različnih letnikov Nove dobe

¹⁵ Nova doba, 8. 9. 1919

¹⁶ Nova doba, 23. 8. 1919

¹⁷ Nova doba, 9. 9. 1919

¹⁸ Nova doba, 30. 9. 1919

¹⁹ Nova doba, 7. 10. 1919

²⁰ Nova doba, 7. 2. 1920

²¹ Nova doba, 7. 2. 1920

²² Nova doba, 1. 7. 1920

²³ Nova doba, 11. 3. 1920

²⁴ Nova doba, 27. 11. 1920

²⁵ Nova doba, 7. 9. 1920

²⁶ Nova doba, 7. 9. 1920

²⁷ Nova doba, 6. 2. 1920

²⁸ Nova doba, 17. 7. 1920

²⁹ Nova doba, 29. 12. 1921

³⁰ Nova doba, 22. 3. 1921

³¹ Nova doba, 23. 8. 1921

³² Nova doba, 19. 10. 1920

³³ Nova doba, 26. 11. 1921

³⁴ Nova doba, 14. 7. 1921

³⁵ Nova doba, 17. 9. 1921

³⁶ Nova doba, 21. 12. 1920

³⁷ ZAC, MOC 1918–1941, Obrtna razstava 1922, Izvolitev članov, AŠ 66, F 5575/21 in AŠ 84, E 5575/21

³⁸ Nova doba, 10. 1. 1922

³⁹ Nova doba, 17. 1. 1922

⁴⁰ Nova doba, 13. 6. 1922

- ⁴¹ Nova doba, 22. 8. 1922
⁴² ZAC, MOC 1918–1941, Obrtna razstava 1922, Odstop šolskih prostorov, AŠ 127, MŠS 83/22 in AŠ 44, 1135
⁴³ Nova doba, 18. 3. 1922
⁴⁴ Nova doba, 8. 8. 1922
⁴⁵ Nova doba, 15. 8. 1922
⁴⁶ Nova doba, 31. 12. 1924
⁴⁷ Nova doba, 1. 11. 1924
⁴⁸ Nova doba, 18. 7. 1925
⁴⁹ Nova doba, 17. 3. 1925
⁵⁰ Nova doba, 27. 8. 1925
⁵¹ Nova doba, 10. 12. 1925
⁵² Nova doba, 18. 8. 1925
⁵³ Nova doba, 15. 10. 1925
⁵⁴ Nova doba, 15. 3. 1927
⁵⁵ Nova doba, 5. 4. 1927
⁵⁶ Nova doba, 16. 5. 1928
⁵⁷ Nova doba, 30. 5. 1928
⁵⁸ Nova doba, 25. 5. 1928
⁵⁹ Nova doba, 30. 3. 1928
⁶⁰ Nova doba, 18. 4. 1928
⁶¹ Nova doba, 26. 3. 1929
⁶² Nova doba, 13. 9. 1929
⁶³ Nova doba, 4. 4. 1930
⁶⁴ Nova doba, 31. 3. 1930
⁶⁵ ZAC, MOC 1918–1941, Ustanovitev Obrtnega doma v Celju, AŠ 61, B8 7582/28
⁶⁶ Nova doba, 20. 7. 1931
⁶⁷ Nova doba, 20. 7. 1931
⁶⁸ Nova doba, 20. 7. 1931
⁶⁹ Nova doba, 20. 7. 1931
⁷⁰ Nova doba, 10. 7. 1931
⁷¹ Nova doba, 30. 3. 1931
⁷² Nova doba, 10. 7. 1931
⁷³ Nova doba, 7. 12. 1931
⁷⁴ Nova doba, 8. 1. 1932
⁷⁵ Nova doba, 25. 3. 1932
⁷⁶ Nova doba, 8. 4. 1932
⁷⁷ Nova doba, 25. 7. 1932
⁷⁸ Nova doba, 30. 4. 1934
⁷⁹ Nova doba, 8. 1. 1934
⁸⁰ Nova doba, 26. 10. 1934
⁸¹ Vodič po razstavi in mesto Celje z okolico, Obrtna razstava v Celju, 4.–18. avgust 1935, OKC, Dom 1330
⁸² Nova doba, 17. 4. 1936
⁸³ Nova doba, 26. 3. 1937
⁸⁴ Nova doba, 23. 7. 1937
⁸⁵ ZAC, MOC 1918–1941, Celjska obrtna razstava – pravila, AŠ 79, E 3287/37
⁸⁶ Vokoslav Špindler, Štajerski Slovenci, kaj hočemo?, Celje 1906

Viri in literatura

- OKC, Vodič po razstavi in mesto Celje z okolico, Obrtna razstava v Celju, 4.–18. avgust 1935, Dom 1330
 – Janko Orožen, Zgodovina Celja in okolice, 2. del, 1849–1941, Celje 1974, str. 389–395
 – Vokoslav Špindler, Štajerski Slovenci, kaj hočemo?, Zvezna tiskarna v Celju, 1906
 – OKC, Nova doba: 1919, 1920, 1921, 1922, 1924, 1925, 1927, 1928, 1929, 1930, 1931, 1932, 1934, 1936, 1937
 – ZAC, MOC 1918–1941, Obrtna razstava v Celju 1922, Izvolitev članov, AŠ 66, F 5575/21 in AŠ 84, E 5575/21
 – ZAC, MOC 1918–1941, Obrtna razstava v Celju 1922, Odstop šolskih prostorov, AŠ 127, MŠS 83/22 in AŠ 44, 1135
 – ZAC, MOC 1918–1941, Ustanovitev Obrtnega doma v Celju, AŠ 61, B8 7582/28
 – ZAC, MOC 1918–1941, Celjska obrtna razstava – pravila, AŠ 79, E 3287/37

SLOWENISCHER GEWERBEVEREIN VON CELJE 1918-1941

Zusammenfassung

Der gesamtslowenische Gewerbeverein wurde am 24. März 1893 als Gegengewicht zu dem deutschen Gewerbeverein von Celje, in dem man beabsichtigte, die slowenischen Gewerbetreibenden aus Celje zu verdrängen und somit in der Wirtschaft die Macht zu übernehmen, gegründet. Der Leitgedanke der slowenischen Gewerbetreibenden bei der Gründung des Vereins war: wenigstens die wenigen slowenischen Gewerbetreibenden, die ihre slowenische Gesinnung noch nicht verkauft haben, zu retten. Sie sorgten dafür, daß sich die Zahl der slowenischen Gewerbetreibenden nicht verringerte und daß die Gewerbetreibenden ihre Lage im Nationalkampf festigten, um dann im gegebenen Augenblick als erfahrene Führer im Kampf um die Rechte des slowenischen Gewerbes zu kämpfen. Der Verein war die älteste Vereinsorganisation in Slowenien, und von da verbreitete man Ideen und Richtlinien bezüglich der Organisation des Gewerbes in der ganzen Heimat. Der erste Präsident des Vereins war Dragotin Hribar. Im Jahre 1904 übernahm diese Funktion Ivan Rebek und leitete erfolgreich den Verein bis zum Jahre 1928.

Nach dem I. Weltkrieg begann der Verein völlig aufs neue zu wirken. Im Jahre 1920 hatte der neue Ausschuß seine Sitzung, auf der man sich die Aufgabe gestellt hat, das heimische Gewerbe miteinander zu verknüpfen und sofort mit einer intensiven Arbeit zu beginnen.

Die Vereinsmitglieder trafen sich wöchentlich auf den Sitzungen und auf den Jahresmitgliederversammlungen. Sie veranstalteten verschiedene Versammlungen, öffentliche Versammlungen, Ausflüge, Kurse und Ausstellungen.

Mittels Vorträge informierte man die Gewerbetreibenden über die Neuigkeiten auf dem Gebiet der Gewerbetätigkeit. Diese Vorträge hielten Fachmänner für Gewerbefragen, z.B. Janko Lesničar, Dr. Božič, Ivan Rebek, Ignacij Založnik, Blaž Zupanc und andere. Die Themen der Vorträge und Berichte waren wie folgt: Fachgenossenschaft, Krankenkasse, Handels-Gewerbekammer in Untersteiermark, Gewerbeschulwesen, Gewerbebank und Kredite, ein 8-Stunden Arbeitstag, Umsatzsteuer, Fachzeitung... Man ermöglichte und versicherte das Bestehen der Gewerbeschule für Weiterbildung in Celje und sorgte somit für den eigenen Nachwuchs der Gewerbetreibenden.

Als erster rief der Verein die Gewerbetreibenden aus ganz Jugoslawien zur ersten Beratung zusammen, wodurch sich sein Ansehen und Einfluß verstärkte. Jedes Jahr organisierte man den traditionellen Gewerbeball, dessen Gewinn dem Unterstützungsfonds zugewiesen wurde.

Im Jahre 1922 wurde die erste Gewerbe- und Industrieausstellung in Celje veranstaltet, womit zugleich das 30-jährige Jubiläum des Vereins gefeiert wurde. Die Ausstellung hatte auch eine große kulturelle und national-wirtschaftliche Bedeutung, da Celje der Mittelpunkt der Gewerbetätigkeit und der Industrie war. Gleichzeitig war es auch eine Werbekampagne für den Tourismus. An den auf der Ausstellung gezeigten Erzeugnissen konnte man den Fortschritt in der slowenischen Gewerbetätigkeit sehen.

Der Slowenische Gewerbeverein hat das alte, im Jahre 1929 erworbene Haus der Familie Pachiaffo gründlich renoviert. Das renovierte Gebäude bekam einen neuen Namen - Gewerbeheim. Bei der feierlichen Eröffnung des Gewerbeheimes am 19. Juli 1931 bezeichnete Ban Marušič diese Tat als ein großes Ereignis, das erste in der Draubanschaft.

SLOVENCİ V KONCENTRACIJSKEM TABORIŠČU MAUTHAUSEN

France Filipič*

UDK 940.457.2(430=863 Mauthausen) »1941/1945«

FILIPIČ France, Slovenci v koncentracijskem taborišču Mauthausen. (Die Slowenen in den KZ Mauthausen.) Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 67=32(1996)1, str. 80–84.

Izvirnik v slov., povzetek v nem., izvleček v slov. in angl.

Študija je povzetek daljšega teksta, ki bo kmalu izšel v monografski obliki, govori pa o problematiki Slovencev v nacističnem koncentracijskem taborišču Mauthausen od leta 1941 do konca vojne.

UDC 940.457.2(430=0863 Mauthausen) »1941/1945«

FILIPIČ France: Slovenians in the Mauthausen concentration camp. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 67=32(1996)1, p. 80–84.

Orig. in Slovene, summary in German, synopsis in Slovene and Engl.

The paper summarises a longer text, which soon to be published in monograph form, speaking on the problems of Slovenians in the NAZI Mauthausen concentration camp, between 1941 and the end of the War.

V nemškem koncentracijskem taborišču Mauthausen je bilo v času njegovega obstoja po doslej znanih podatkih interniranih 4028 Slovencev (med njimi 112 žensk), ki so bili vodeni kot politični jetniki; 1606 ali 39,9 % jih je umrlo, 1113 ali 28,3 % jih je bilo odpuščenih, 155 ali 3,7 % prestavljenih v druga koncentracijska taborišča, 1129 ali 28,3 % jih je med 5. in 8. majem 1945 doživelo osvoboditev. Vsaj 10 Slovencev je pred koncem vojne zbežalo iz mauthausenskih zunanjih taborišč. V Mauthausnu je bilo interniranih tudi 56 Slovencev z oznako AZR, BV in SV.¹

Problematika zgodovinopisja Slovencev v Mauthausnu je mnogostranska in zadeva na komaj premagljive težave. Pri njihovem prihodu v taborišče so Slovence glede na njihovo provenienco zelo različno registrirali. Slovence iz avstrijske Koroške so vpisovali kot državljane nemškega rajha, Slovence iz Štajerske, Gorenjske in iz jugoslovanskega dela Koroške večinoma kot Jugoslovane, nekatere med njimi pa kot državljane nemškega rajha (na preklic). 1657 Slovencev, ki so prispeli v Mauthausen po kapitulaciji Italije, večinoma iz tako imenovane operacijske cone »Jadransko Primorje«, so vpisali kot Italijane. Bilo je nekaj Slovencev s hrvaškim državljanstvom, te so uvrstili med Hrvate, Slovence iz Prekmurja, ki je bilo pod madžarsko okupacijo, pa med Madžare. V splošnem pojem Slovenec za taboriščno administracijo ni obstajal, tako so Slovenci doživljali svojo usodo v Mauthausnu ilegalno, kot narod, ki ga ni bilo. In vendar je bilo nekaj izjem. Nekatere jetnike,

* France Filipič, zgodovinar in publicist v pokoju, Ljubljana

ki so bili pripeljani 26. aprila 1944 iz Begunj na Gorenjskem, so vpisali kot Slovence, pozneje so ob prestavitvah v mauthausenska zunanja taborišča to oznako tudi obdržali.

Iz celotne dokumentacije o pisani nacionalno mešani množici mauthausenskih jetnikov poiskati Slovence je za zgodovinarja tvegan podvig. Slovence iz pokrajini, ki so jih Nemci okupirali (Spodnja Štajerska, Gorenjska, del južne Koroške), so vpisovali z germaniziranimi imeni, priimki in imeni njihovih rojstnih krajev, Slovenci iz italijanskega območja se pojavljajo v dohodnih seznamih z italijaniziranimi osebnimi podatki, podobno so Slovence izpod madžarske okupacije vpisovali s pomadžarjenimi podatki. Drastičen primer: Slovenec Gracijan Vodopivec se pojavlja na seznamu transporta, ki je bil pripeljan iz Trsta, kot Bevilacqua Graziano.

V Mauthausnu so se znašli Slovenci različnih svetovnih nazorov, ki pa so bili večinoma narodnopolitično enotnega mišljenja. Mnogi med njimi so prišli iz vrst protifašistične slovenske osvobodilne fronte (OF), med njimi je bilo 489 ujetih partizanov in določeno število ilegalnih organizatorjev osvobodilnega boja – vse te so povezovala ideje narodnoosvobodilnega gibanja. Te ideje so koreninile v njihovem zaupanju v zmago protifašističnih sil nad nacifašizmom, krepile so posameznikovo samozavest in mu odpirale pot k stikom s široko mednarodno protifašistično skupnostjo v taborišču.

Slovence so v taboriščnem življenju na splošno prištevali k Jugoslovanom, enako kot Srbe, Makedonce in Črnogorce, tudi večino Hrvatov in Albancev. Maršálek je ocenil število Jugoslovanov v Mauthausnu na 8650², srbski zdravnik dr. Svetislav Živković iz Beograda v svoji memoarski publikaciji »V Mauthausnu«, ki je izšla 1946. leta, navaja število 8720. Slovenci so se striktno priznavali k jugoslovanski taboriščni skupnosti v ožjem odnosu z vsemi jugoslovanskimi narodnostnimi skupinami.

Vsekakor pa je to skupnost ločevala globoka razpoka kot odraz razmer v domovini – med večino Slovencev in manjšim delom Srbov je obstajalo politično nesoglasje. Večina Slovencev je, kot je že bilo poudarjeno, prišla v taborišče iz vrst slovenske Narodnoosvobodilne fronte (OF), na katero so imeli komunisti močan vpliv in so veljali kot Titovi pristaši, del Srbov pa se je znašel v taborišču iz protikomunistično orientiranega četniškega gibanja kot pristaši svojega vodje Draže Mihajlovića. Četniki so sodelovali z nemškimi zasedbenimi silami in se bojevali skupno z njimi proti narodnoosvobodilnemu gibanju, pod odejo pa so kontaktirali z angleško obveščevalno službo. Razmerje med nasprotujočimi si skupinami je bilo zelo zapleteno, razlikovalo se je med posameznimi taborišči, v osrednjem taborišču in v Gusnu pa je prihajalo tudi do ostrih političnih konfrontacij, ki so se kdaj sprevrgle celo v fizična obračunavanja, čeprav je med mnogimi Slovenci in manj politično eksponiranimi, predvsem mlajšimi četniki vladalo tovariško razmerje.

Prvi Slovenci so bili privedeni v Mauthausen 7. januarja 1941 kot španski borci, zajeti pri Dunkerqueju, vključeni v pomožne čete francoske vojske. Z leti se je znašlo v Mauthausnu 13 slovenskih španskih borcev, vendar je en sam preživel taborišče. 24. avgusta 1941 je prispel v Mauthausen prvi veliki slovenski transport, ki doslej ni bil uvrščen v mauthausensko kronologijo,³ štel je 251 oseb, ki so bile zaprte v zaporih v Celju in Mariboru ter v prehodnem taborišču na gradu Borl v bližini Ptuja. Te osebe so bile večinoma aretirane v juliju in avgustu 1941 v zvezi z odporiškim gibanjem, sabotažnimi akcijami in partizansko aktivnostjo. S prestavitvijo v koncentracijsko taborišče – na transportu so bile nekatere vplivne, pred drugo svetovno vojno različno politično orientirane osebnosti – so poskušali zastrašiti prebivalstvo, ki je bilo naklonjeno narodnoosvobodilnemu gibanju in ga je morda celo podpiralo. Člani tega transporta so potem delali v kamnolomu Wiener Graben, v delovnih komandah »Siedlungsbau« in »Lagerbau«⁴ in v različnih delavnicah. Ne-

kateri so ob delu izgubili življenje, drugi so umrli v revirju, nekaj jih je bilo poslano v Hartheim⁵, drugi so prekoračili stražarsko črto, lakota in mraz sta redčila njihove vrste. Edinstven je bil primer Toneta Gošnika, ki je bil sprejet kot pisar v taboriščno pisarno. Kot policijski jetniki⁶ so bili poslani za šest mesecev v taborišče, po preteku te dobe so jih pričeli vse tja do junija 1942 odpuščati, vendar jih 93 od 251 taborišča ni preživel.

Prvi veliki slovenski transport zavzema v mauthausenski zgodovini posebno mesto. Član transporta Jože Polajnkó je kljub življenjski nevarnosti skiciral motive iz taboriščnega življenja, te skice pa sta z jetniškim tovarišem Jankom Kusterjem deloma pretihotapila iz taborišča. Iz 1941 in 1942 je ohranjeno 45 skic, pretresljivih prič bede in umiranja v Mauthausnu, dokument, ki doslej ni bil dovolj ovrednoten. France Hribar, prav tako član prvega slovenskega transporta, odpuščen iz Mauthausna v februarju 1942, je v juliju 1944, kot partizan na slovenskem Štajerskem, zasnoval obsežno brošuro z naslovom »Mauthausen«, izredno podrobno poročilo o usodi njegovega transporta; brošuro je razmnožila partizanska tehnika. Omenimo naj, da je skoraj istočasno (junija 1944) izšla, razmnožena v nekaterih partizanskih tehnikah na Gorenjskem, brošura z naslovom »Mauthausen«, izredno podrobno poročilo o usodi svojega transporta; brošuro je razmnožila partizanska tehnika. Omenimo naj, da je skoraj istočasno (junija 1944) izšla, razmnožena v nekaterih partizanskih tehnikah na Gorenjskem, brošura z naslovom »K. L. Mauthausen«, ki jo je zasnoval Sveto Kobal pod psevdonimom Florjan; Kobal je junija 1942 prišel iz Auschwitza v Mauthausen in bil decembra 1943 odpuščen.

19. aprila 1942 je prispel v Mauthausen iz Begunj na Gorenjskem transport z 48 osebami, katerih imena so bila istega dne objavljena na razglasih o ustreljenih talcih v Kranju na Gorenjskem; v skupini so bile štiri ženske, pisatelj Tone Šifer in vodja partizanske vstaje konec decembra 1941 v Bohinju, Tomaž Godec. 20. aprila 1942 so bili vsi člani transporta ustreljeni za blokom 20. 22. maja 1942 je prispel v Mauthausen transport s 17 osebami iz Begunj, med njimi je bilo 17 ujetih partizanov in ena ženska; tudi njihova imena so bila objavljena v Kranju na razglasih o ustreljenih talcih. Skupina je preživela 26 dni v taboriščnem zaporu in bila šele 17. junija 1942 za blokom 20 justificirana. 16. junija 1942 je prispela skupina 10 jetnikov iz Begunj, štela je 8 moških in 2 ženski. Tudi imena članov te skupine so bila objavljena na razglasih o ustreljenih talcih, vendar je bila skupini usoda mila, po štirih mesecih in pol v bunkerju je bilo 8 moških premeščeno na blok 14, medtem ko sta obe ženski morali v Ravensbrück.

K doslej navedenim naj dodamo še podatke o usodi transporta, ki je bil doslej v zgodovini Mauthausna zelo pomanjkljivo predstavljen.⁷ 12. oktobra 1943 je prispel v Mauthausen in dan pozneje v Gusen iz italijanskega koncentracijskega taborišča Cairo Montenotte v provinci Savoni transport 990 jetnikov, sestavljen iz 870 Slovencev, večinoma iz Primorske, in 120 Hrvatov iz Istre in Kvarnerskega zaliva, vsi ti so bili ob prihodu registrirani kot Italijani. Večino članov transporta so Italijani aretirali ob kazenskih ekspedicijah med februarjem in julijem 1943 na širšem območju Julijske krajine, slovenske in hrvaške Istre ter v zaledju Kvarnerskega zaliva kot sorodnike in podpornike prebivalcev, ki so se v tem obdobju pridružili partizanom. 212 oseb iz tega transporta je do 24. januarja 1944 umrlo, 425 jih je bilo v novembru 1943 v treh skupinah odpuščeno in poslano na prisilno delo v Linz in okolico, 353 preživelih pa je bilo 24. januarja 1944 s transportom čez Maribor in Ljubljano prepeljana v Trst, kjer so se lahko vrnili na svoje domove; nekateri člani tega transporta so bili tako onemogli, da so umrli že spotoma na vlaku ali pa v nekaj dneh po vrnitvi domov.

Posebno poglavje mauthausenske zgodovine Slovencev so prizadevanja družin interniranih za njihovo izpustitev. Ohranjena je dokumentacija, vloge na različne instance upravnih in političnih organov zasedbenih oblasti od krajevnih vodij Šta-

jerske domovinske zveze⁸ in županov do RSHA in državne pisarne.⁹ Nekateri očetje so se sklicevali na svoje skupno služenje z Nemci v avstro-ogrski armadi in na svoja odlikovanja iz prve svetovne vojne, najpogosteje pa je navedeno, da ob odsotnosti svojca, ki je v taborišču, ostaja doma zemlja neobdelana. Svojevrstna je vloga osmih vojakov v nemški vojski na vzhodni fronti julija 1943 za Ivana Zakoška iz Pilštanja, ki so jo naslovili na komandanta varnostne policije in varnostne službe za Spodnjo Štajersko.¹⁰ Iz razpoložljive dokumentacije je razvidno, da ni bilo ugodeno niti eni sami vlogi za izpust.¹¹

Za konec še nekaj podatkov o položaju Slovencev v Mauthausnu. Delavcev je bilo med njimi 1535, kmetov 1002, rokodelcev 1159 in intelektualcev 332. Socialni sestav Slovencev je bil v precejšnji meri tudi odločen za njihovo razporeditev po posameznih taboriščih. Zanesljivih števil o zastopanosti Slovencev v osrednjem taborišču in njegovih podružnicah ni, ker je predvsem zaradi potreb oboroževalne industrije potekalo stalno premeščanje posameznikov in skupin med taborišči, toda zbrani podatki dovolj značilno prikazujejo prisotnost slovenskega življa v osrednjem taborišču in njegovih 49 podružnicah. V osrednjem taborišču je preživelo svoje taboriščno usodo 1647 Slovencev, v Gusnu 1405, v Ebenseeju 235, v Melku 217, v Linzu III 157, na Ljubelju 107, v Šteyru 100, v Peggauu 60, v St. Valentinu 33, v Wiener Neudorfu 27, v Floridsdorfu 25, v drugih mauthausenskih podružnicah pa njihovo število nikjer ni doseglo 20.

Slovenci so bili po svojem vplivu in svojih pozicijah na robu mauthausenske jetniške skupnosti, čeprav cenjeni med tistimi, ki so bili seznanjeni z njihovim narodnoosvobodilnim bojem. V sistemu tako imenovane taboriščne samouprave so se samo trije povzpeli do položaja blokovnih pisarjev. V boju za preživetje je v letih 1941 in 1942 posameznike in manjše skupine povezovala solidarnostna akcija, ki je v letih 1943 in 1944 preraščala v organizirano reševanje sojetnikov v najtežjih situacijah in v udeležbo pri pripravah mednarodnega odporiškega taboriščnega komiteja na oborožen upor.

Opombe

¹ AZR – »asocialni jetniki«, poslani v taborišče zaradi zavračanja dela. BV – okrajšava za omejeni preventivni pripor, jetniki s predkaznimi zaradi kriminalnih dejanj. SV – jetniki, obsojeni zaradi kriminalnih dejanj, vendar so tujci, poslani v taborišče s to oznako, lahko bili obsojeni tudi zaradi političnih deliktov.

² Hans Maršálek v svoji monografiji »Die Geschichte des Konzentrationslagers Mauthausen, Ounaj-Linz 1995, tretja izdaja.

³ Maršálek podatek o prihodu tega transporta prvič navaja v tretji izdaji svoji monografiji (stran 113) po podatkih Toneta Gošnika, vendar s podatkom o 259 osebah.

⁴ »Siedlungsbau« – delovna komanda, ki je pripravljala teren za izgradnjo bodočega taborišča za ruske vojne ujetnike, dejansko pa je bil na tem mestu nameščen taboriščni revir. »Lagorbau« – delovna komanda, ki je izgrajevala taborišče.

⁵ Graščina Harthoim, oddaljena od Linza 20 kilometrov, evtanazijsko središče, v katerom je bilo umorjeno v plinski celici tudi voč kot 8000 jetnikov iz Dachaua, Mauthausna in Guena.

⁶ »Polizoihäftling« – jetnik poslan za določeno obdobje v taborišče.

⁷ Maršálek navaja v svoji monografiji (stran 117) prihod transporta pod datumom 12. 8. 1943 in z oznako »Nepoznano število kot Italijani vpisanih Jugoslovancev (iz Istre) v Guson«.

⁸ »Steirischer Heimatbund« – okupatorjeva množična organizacija v tako imenovani »Spodnji Štajerski«.

⁹ RSHA – »Reichssicherheitshauptamt«, glavni državni varnostni urad. »Reichskanzlei« – pisarna vodjo nemškega rajha Adolfa Hitlerja.

¹⁰ Arhiv Ministrstva za notranje zadeve, ZA 104-24/88, 4977-4981.

¹¹ Arhiv ministrstva za notranje zadeve, fond Varnostne policije in Varnostne službe v Spodnji Štajerski.

— — —

Referat prebran na mednarodni znanstveni konferenci o koncentracijskem taborišču Mauthausen, ki je potekala od 30. novembra do 4. decembra 1995 na Dunaju v organizaciji Avstrijskega društva za sodobno zgodovino in Inštituta za sodobno zgodovino na dunajski univerzi.

DIE SLOWENEN IN DEN KZ MAUTHAUSEN

Zusammenfassung

Die Abhandlung enthält einige, für das Schicksal der Slowenen in Mauthausen wesentliche Angaben. Wir erfahren, das in der Zeit seines Bestehens in Mauthausen als politische Häftlinge 4028 Slowenen, unter Ihnen 112 Frauen eingeliefert wurden, das von Ihnen 1606 oder 39,9 % gestorben sind, 1113 oder 28,3 % entlassen, 155 oder 3,7 % in andere Lager überstellt und 1129 oder 28,3 % zwischen 5. und 8. Mai 1945 befreit wurden. Der Autor befasst sich ausführlich mit der Problematik der Historiographie der Slowenen in Mauthausen, er schildert uns eine Reihe der Schwierigkeiten, die einer Ermittlung der Identität der Slowenen im Lager in Wege stehen. Besonders weist er uns auf die Tatsache hin, das in allgemeinen der Begriff Slowene für die Lageradministration nicht bestand, da die eingelieferten Slowenen – ausser mit einigen kleinen Ausnahmen – nach Ihrer Provenienz als Jugoslawen, deutsche Reichsangehörige, deutsche Reichsangehörige auf Wiederruf, als Italiener und als Ungarn registriert wurden. Der Autor schildert uns auch das nationalpolitische Gepräge der Slowenen im Lager, er konstatierte bei Ihren verschiedenen weltanschaulichen Einstellungen eine fast einheitliche Angehörigkeit zur antifaschistischen slowenischen Befreiungsfront; in diesen Zusammenhang betonte er Ihren festen Glauben an den Sieg der antifaschistischen Kräfte über den Nazifaschismus, der Ihnen auch den Weg zu den Kontakten mit der internationalen antifaschistischen Lagergemeinschaft ebnete. Der Autor beschreibt uns die Position der Slowenen gegenüber der jugoslawischen Lagergemeinschaft zu der sich die Slowenen bekannten in freundschaftlichen Verhältnis zu den anderen jugoslawischen Nationen. Wir erfahren Einzelheiten über das Verhalten der Slowenen gegenüber einen Teil der Serben, die als Anhänger der antikommunistischen Tschetniki Bewegung in das Lager eingewiesen wurden.

Ausführlich berichtet die Abhandlung über den Schicksal des ersten grossen Transports der Slowenen (251 Mann) im August 1941, der aus der slowenischen Steiermark eintraff. Es sind angeführt Einzelheiten über den Überlebungskampf seiner Mitglieder, auch über die einzigartige Gäste des Malers Jože Polajko, der unter Lebensgefahr Motive aus den Lagerleben skizzierte und die Skizzen bei seiner Entlassung aus den Lager in März 1942 heraus schmugelte. Dazu eine sehr interessante Information: in Juni und Juli 1944 erschienen bei den slowenischen Partisanen zwei Broschüren über Mauthausen! In der Abhandlung reihen sich noch Angaben über die Erschiessung slowenischer Geiseln aus Krainburg im Jahre 1942 im Lager, weiter ist geschildert die Tragik des grössten Transports der Slowenen (990 Mann), der in Oktober 1943 aus den italienischen Konzentrationslager Cairo Montenotte kamm und in Gusen sein Ende findet. In der Historiographie sind das erste Mal erwähnt die Bemühungen der Angehörigen in Mauthausen inhaftierten Slowenen sie herauszubekommen. Am Abschluss der Abhandlung erfahren wir noch einige Grundinformationen über die Position der Slowenen im Lager, von Ihren Solydaritetsbemühungen in den Jahren 1941 und 1942 bis zum Aufbau einer Widerstandsorganisation gemeinsam mit anderen Nationen in den Jahren 1944 und 1945.

— — —

Die Abhandlung wurde an der internationalen wissenschaftlichen Konferenz, die die Österreichische Gesellschaft für Zeitgeschichte und das Institut für Zeitgeschichte der Universität Wien in der Zeit von 30. November bis 3. Dezember 1995 organisierten, vorgetragen.

PETDESET LET VRTA SPOMINOV IN TOVARIŠTVA

Anton Vratuša*

UDK 712.23(497.12 Petanjci):940.53

VRATUŠA Anton: Petdeset let vrta spominov in tovarištva. (Fünzigjähriges Bestehen des Gartens der Erinnerungen und Kameradschaft.) Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 67=32(1996)1, str. 85–93.

Izvirnik v slov., povzetek v nem., izvleček v slov. in angl.

Študija predstavlja in razčlenjuje uspešno urešničevanje zamisli prof. Vaneka Šiftarja, da na Petanjcih razvije svojevrsten naravni in kulturni park v spomin na zmago nad fašizmom v II. svetovni vojni

UDC 712.23(497.12 Petanjci):940.53

VRATUŠA Anton: Fifty years of the »Garden of memories and comradeship«. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 67=32(1996)1, p. 85–93.

Orig. in Slovene, summary in German, synopsis in Slovene and Engl.

The study depicts in general and in detail the successful implementation of the idea of professor Vanek Šiftar, to develop a unique natural and cultural park at Petanjci, commemorating the victory over Fascism in World War II.

Lepega jesenskega dopoldneva 24. novembra 1995 je bilo živahno v Vrto spominov in tovarištva na Šiftarjevi domačiji na Petanjcih št. 19 na levem bregu Mure. Zagorela je bakla iz varjenega železa, ki po pravilu zažari vsako leto 9. maja, v spomin na zmago proti fašizmu. Na ploščadi pred nekdanjo družinsko hišo Šiftarjevih so se zbirali sosede, sorodniki, prijatelji, znanci. Prišli so, da bi se udeležili slovesnosti izročitve spominke partizanske medalje Zveze združenj borcev in udeležencev NOB Slovenije ob petdesetletnici Vrta spominov in prijateljstva – »v zahvalo za ohranjanje spomina na grozote in žrtve druge svetovne vojne, posebej v koncentracijskih taboriščih«. Berejo in komentirajo napis na marmorni plošči ob pragu nekdanje Šiftarjeve domačije, ki seznanja obiskovalca s prostorom, v katerega vstopa.

Potem pa prisluhnejo pripovedi ustanovitelja Vrta in njegovega neutrudljivega negovalca – zaslužnega profesorja Univerze v Mariboru dr. Vaneka Šiftarja. Nekaterim je to šele prvi obisk Vrta, ki se je v petdesetih letih razvil v svojevrstni naravni in kulturni spomenik. Drugi so bili tu že večkrat. Z zanimanjem sledijo tehtnim in prepričljivim besedam o nastanku in smotru Vrta. Še bi poslušali in radi bi si tudi od blizu ogledali posamezna drevesa, skulpture, spomenike, predmete, prinesene iz raznih krajev sveta in skrbno razporejene na površini 1,5 ha. Ne moti jih ostra novembrska sapa, ki veje s soboške strani, in tudi ne slana, ki je bila davi pobelila negovano travo in vrtnine. Toda dogovorjen urnik priganja in ni časa

* dr. Anton Vratuša, akademik, Ljubljana



Marmorna plošča ob pragu nekdanje Šiftarjeve domačije

za nadaljnje zadrževanje. V sosednjih Murskih Črncih je že pripravljen kulturni program.

Ljubeznivi domačini pri Furštovih so se trudili, da bi goste posedli v dveh prostornih gostinskih sobah. Kljub temu so nekateri morali ostati v predsobi in stoje spremljati kulturni spored, posvečen Vrtnu spominov in tovarištva. Udeleženci so iskreno pozdravili napoved ravnateljice osnovne šole na Tišini, da bo Vrt tudi v bodoče za njihove učence kotiček »učne ure v naravi«. Enako tudi pozdravne besede Alojza Flegarja, župana nove občine Cankova-Tišina, v kateri je Vrt spominov in tovarištva, ter napoved dr. Ota Lutharja, ravnatelja Znanstveno-raziskovalnega centra (ZRC) Slovenske akademije znanosti in umetnosti, da bo dosedanje moralno varuštvo ZRC kmalu dobilo tudi materialno podlago – ustanovitev fundacije.

1. Materini vrbi žalujki, spodbuda za sinov podvig.

Leto 1945 je stopilo v svojo sklepno četrtino. Druga svetovna vojna se je že pred meseci končala. Tisoči preživelih borcev, internirancev, zapornikov, izgnanih so se že vrnili na svoje domove. Neštete družine so se ponovno zbrale pod lastno streho, le Šiftarjeva sinova Franci in Jožef Kastelski se nista vrnila in njuna grobova sta neznanca. Ko je sleherno upanje skopnelo, je njuna mati Apolonija sklenila, da jima ob vhodnih vratih v domačijo v trajen spomin zasadi vrbi žalujki, za vsakega po eno. Če pa se vendarle kdaj vrneta, si je rekla, ju bosta zalivala in negovala, da bosta bolje rastle.

Vrbi sta zrasli visoko in njune veje so segale do tal. Z leti sta se postarali. Zdaj je na straži le še ena in tudi ta je že suha. Vendar pa še vedno nudi domovanje in prijetno sožitje mnogim pticam. Poskrbeti bo treba za podmladek.

Na prostranem vrtu raste številno rastlinje in izbrane drevnine. Prinašene so z vseh koncev našega planeta. Dr. Aleksander (Šanji) Šiftar iz Murske Sobote, izkušeni strokovnjak in svetovalec Vrta, je ugotovil, da je v Vrtnu okrog 300 drevnin; do-

bra polovica med njima pa spada med »zanimivosti iz dendrološkega vidika«. Zato smatra, da vrt »lahko prištevamo med naše najbogatejše parke«. To potrjujeta karta Vrta ter seznam rastlinja in drevnin z znanstvenimi in domačimi imeni v brošuri »Petanjci – Vrt spominov« (1985).

Obiskovalec že z vzhodne ploščadi ob negovanem ostanku zidu nekdanje domačije opazi v oddaljenosti le nekaj korakov desno na trati zimzelena bršljan, simbol zvestobe, darilo nekdanjega generalnega sekretarja OZN U Tanta. Rastlina se čvrsto ovija okrog kovinskega opornika s tablico in podatki o njenem poreklu – prinesli so ga z vrta ob vhodu v 32-nadstropno palačo Organizacije združenih narodov na Prvi aveniji v New Yorku.

Ob skulpturi Žene, delu Milana Kristana, nedaleč od bršljana raste vrtnica MIR. To je potomka tistih vrtnic, ki so jih pripeljali v ZDA iz Francije in podarili po en cvet vsakemu delegatu na ustanovnem zasedanju OZN.

Med drevninami iz Auschwitza, Mauthausena, Ljubelja raste breza iz bližine mesta, kjer so Bruno Gerdovič in sodelavci v Mauthausenu rešili Prežihovega Vrancana. Vse je »v družbi« dreves iz Rašice in Jasenovca, smreke z Žlebnikove domačije, kjer je februarja 1944 padel Karel Destovnik-Kajuh, in vrtnice iz čeških Lidic, ki jih je vsadil nekdanji slovenski partizan dr. Jordan František iz Brna. Globlje v vrtu se družijo z drugimi žalujkami drevesa z listjem raznih barv, ki so vzniknili najpogosteje na bojiščih, ob moriščih in grobiščih, na raznih poldnevnikih in vzporednikih našega planeta.

Posebno mesto v razkošni družbi rastlinja in drevnin pa zavzema Pančičeva omorika, simbol vztrajnosti in upanja, darilo J. B. Tita. Odlikujeta jo temnozelena barva in mogočna postava. Njene pritlične veje so se vsesale in zakoreninile v plodni obmurski prsti, kot da hočejo na ta način dvakratno zaščititi velikanko tudi pred najsilnejšimi viharji. Bujni vrh pa se meri z drugimi visokimi drevesi v Vrtu.

Rastline in drevnine v Vrtu pa niso le bogata živa naravna zakladnica. So predvsem žive priče boja proti nasilju vsake vrste, priče gorja in trpljenja in boja za človekovo dostojanstvo, zlasti pa boja slovenskega naroda za lastno osvoboditev ter lepšo bodočnost in sožitje z drugimi narodi.

Naj navedem le nekaj najbolj znanih imen iz Slovenije, iz drugih krajev na jugoslovanskem bojišču in iz raznih predelov Evrope iz časa druge svetovne vojne, ki so predstavljena v Vrtu:

– Rašica; Razdrto; Tomaj; Baza 20 v Kočevskem Rogu, Goreljak – Pokljuka; Jelenov žleb; Pohorje; Snežnik; Nanos – vasica Lipa; Vodniška planina na Jelovici; Bolnica Franja; Bolnica Pavla; Gonars; Rab; Ljubelj; Begunje – Draga; Maribor – zapori gestapa; Murska Sobota – grad; Strehovske gorice; Gospa sveta – vojvodski kamen; Čebine; Trbovlje – spopad z Orjuno.

– Kadinjača pri Užicah; Sutjeska – grobnica 3301 padlih borcev v V. okupatorjevi ofenzivi; Kozara – Mrakovica; Grmeč; Koričnica; Igman; Jajce – Bileća, začasno prebivališče vrhovnega komandata l. 1943; Drvar; Crveni krst – Kladanj (Niš); Jajinci – strelišče Beograd; Petrova gora; Plješivica blizu Samobora; Žabljak – Durmitor; Perister – Makedonija; Batina skela, kjer je Rdeča armada prekoračila Donavo in pomagala narodnoosvobodilni vojski pri izganjanju okupatorja z Balkana in iz naše domovine.

– Češke Lidice; Orlandet, Norveška; Bergen – Belsen; Buchenwald; Dachau; Mauthausen; Ravensbruck; Sachsenhausen; Leningrad.

V bogastvu rastlinja in v senci dreves so razporejene umetnine iz varjenega železa, lesa ali kamna. Pričajo o strahotah vojne, nasilju in trpljenju (Milan Kristan – Žena – mati in žrtve), o množičnih pobojih in streljanju talcev, žena, otrok in starcev, nedolžnih ljudi (Miloš Vastić, prvo množično streljanje v Srbiji). Druge pa govorijo o uporu proti nasilju, o boju za novo življenje, o graditvi mirnega sožitja

med ljudmi in narodi. Taka je Kranjčeva skulptura – bakla, ki naznanja: Bohor je vstal, Bohor žari. Malo dalje je upodobljena umetnikova pripoved o pretvarjanju orožja in vsega, kar služi ubijanju, vključno s čelado vojaka Wehrmacta, v orodje, ki naj služi človeku v sožitju z naravo. Pouk in poziv, geslo: »Skozi trpljenje v lepše življenje! Tujca pregnali, novo brazdo zorali! Tujega nočemo, svojega ne damo!« V ozračju take simfonije pa Kajuhovi verzi: »Bosa pojdiva osorej...« To je himna Vrta spominov in tovarštva.

Enako pretresljivo je pričevanje mrtve narave: kamnov, opeke in drugih predmetov, ki spominjajo obiskovalca na usode ljudi s prostorov največjih krvavih spopadov, koncentracijskih taborišč, kaznilnic, fašističnih krematorijev, kamnolomov in rudnikov, kjer so politični obsojenci in jetniki umirali v nečloveških razmerah. Tako krvava zemlja iz Mamaja kuragan, (Volgograd) spominja na stalingrajsko bitko. Tu se je v peklju ognja in železja v surovi zimi januarja 1943 končno zaustavil fašistični stroj in začelo se je preganjanje napadalca na zahod, nazaj v njegov brlog. Osmojeni kapnik iz Postojnske jame spominja na drzno akcijo borcev narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov Slovenije, ki so zažgali skladišče vojnega materiala Hitlerjeve vojske, potem ko so se po skrivnih podzemskih poteh kraškega sveta prikradli za hrbet do zob oborožene okupatorjeve straže pred glavnim vhodom v jamo. Kamen s krvave poti iz bližine mesta Bod nad polarnim krogom Norveške priča o Golgoti zapornikov tudi iz Jugoslavije – ki so gradili ceste za potrebe okupatorjev; Žlindra iz krematorija Crveni krst pri Nišu o zverstvih na Balkanu; del oltarja iz razrušene cerkve v Oradur-sur Glane pa o zločinu, ko so 10. 6. 1944 fašisti pobili 634 prebivalcev in vas uničili. Enako tudi del stene krematorija v Rižarni in kamen iz uničevalnega italijanskega koncentracijskega taborišča na Rabu. O strašni kazni, ki je doletela Hirošimo na Japonskem, pa priča ožgana strešna opeka s tega množičnega pogorišča.

2. Sizifovi napor in družbeno priznanje.

Zbiranje naravnega in kulturnega bogastva, ki ga danes občudujemo v Vrtu spominov in tovarštva na Petanjcih, je zahtevalo izreden napor. Še vedno terja tudi vztrajno in trajno skrb in nego. To je zmogel le človek z dovolj zaupanja vase ter dovolj čvrste volje, da podvig, katerega se je lotil, tudi izpelje. In tudi dovolj hrabrosti in kljubovalnosti, da ni pokleknil zavoljo nerazumevanja nekaterih vodstev krajevne oblasti ter drugih nadlog, ki so ga spremljale pri tem delu. Moči za ta pionirski podvig, ki je bil na trenutke zelo podoben Sizifovim mukam, ko se neuspešno napenja, da bi premaknil skalo navkreber po strmini, je graditelj črpal zlasti iz lastnega prepričanja, da gre za zadevo družbenega pomena, in ob pogledu na vrbi žaljki, ki sta ostali kot trajni, živi vzgled in klic materinske ljubezni.

Šele po več kot dvajsetih letih truda je prišlo prvo družbeno priznanje, ko je Skupščina občine Murska Sobota – tja so takrat Petanjci spadali – na slovesni seji 13. 10. 1968 s posebnim odlokom zaščitila Vrt na temelju zakona o varstvu kulturnih spomenikov in naravnih znamenitosti. Iz tretjega člena odloka zvmemo, da se sme »urejanje, gradnja objektov, komunalno opremljanje, sprememba kulture in podobno opraviti samo z dovoljenjem pristojnega organa in s predhodnim soglasjem zavoda pristojnega za varstvo narave«. V petem členu pa beremo, da »stroške v zvezi z varovanjem in vzdrževanjem memorialnega parka trpi lastnik parka«.

Da bi Vrtu zagotovil trajnejšo materialno podlago, je ustanovitelj v ta namen naložil svojo dediščino po očetu v mariborski banki. Sicer pa so k razvoju Vrta prispevali predvsem posamezniki, v prvi vrsti s prinašanjem rastlin in sadik, med organizacijami in podjetji pa zlasti Vrtnarstvo Murska Sobota in Radenska.

Vrt je privabljal vse številnejše obiskovalce iz domačih in tujih krajev, tudi zunaj Evrope. Zlasti pogosti so bili gostje iz Radenske, bivši udeleženci narodnoosvobodilne vojne in šolski otroci. Le-ti in deloma nekatera sredstva javnega informiranja so raznesli »glas« o Vrtu v svet. Precej prostora mu je posvetil krajevni leksikon.

1986. leta, to je dobrih 40 let po začetku graditve Vrta, ga je Znanstveno-raziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti prevzel v svojo moralno zaščito. V naslednjih letih sta bili odmevni zlasti oddaji RTV Ljubljana (1987) in RTV Zagreb (1988). Spomnili so se ga tudi posamezni turistični vodiči, krajevni tisk pa le bore malo.

V tišini Vrta pa so se polnile strani debele knjige – Vtisi. Avtorji so šolski otroci in njihovi vzgojitelji, študenti, profesorji, ekologi, zgodovinarji, novinarji. Iz njihovih zapisov veje odločna obsodba vojnih grozot in nasilja vsake vrste, ljubezen do domovine in miru, globok humanizem in iskrena želja, naj bo človek človeku človek. Mnogi izražajo navdušenje nad Vrtom in bodrijo profesorja Šiftarja, naj nadaljuje. Nekateri se sprašujejo, kaj bi bilo treba storiti, da bi javnost vedela več o Vrtu, ter priporočajo šolam, naj ga uporabljajo kot mesto za »pouk v naravi«.

Preberimo samo nekatere:

– Moritz Löge iz Norveške in Željko Takač, novinar iz Zagreba, sta posadila smreko iz taborišča Örlendet, Norveška (28. 7. 1967) in sporočila: »Sa stablima neka raste i prijateljstvo naroda svijeta!«

– Borci narodnoosvobodilne vojske iz Prekmurja (brez datuma) so zapisali: »Vsadili smo gaber, ki je bil skopan v Strehovskih goricah« (kjer se je formirala Prekmurska četa, aprila 1945).

– Vinko Šimek (brez datuma) je nagovoril žrtve, katerim je posvečen Vrt: »Med nami niste vi umrli,

med nami še živite,
le trudni ste postali in spite...«

– Otroci Osnovne šole Tišina so zapisali (12. 10. 1968): »Srečni smo, da živimo v času, ko so mimo nas grozote vojne.«

– Dr. Bratko Kreft in Lev Kreft (26. 7. 1969): »... Nimam ta hip besede, ki bi izrazile občudovanje tega kraja, čigar slovenska zgodovina sega nazaj do protestantske dobe.«

– Krašovec Marija-Spes (14. 9. 1969) je vzhicena: »Ko sem zapustila ta svet, zdelo se mi je, da zapuščam največje svetišče.«

– Drago Simončič iz mlajše generacije se obrača graditelju (21. 5. 1970): »Tov. Vaneku bomo vsi mladi, ki nismo čutili vseh strahot vojne in nasilja osvajalcev, zelo hvaležni, če bo še naprej dopolnjeval začetno delo in še poznim rodovom tudi z Vrtom in predmeti v njem kazal, proti čemu se moramo boriti.«

– Drago Kocjančič, novinar RTV Ljubljana, izjavlja (21. 5. 1970): »Kot reporter, ki išče zanimivosti po vsej Sloveniji, lahko z gotovostjo rečem, da je Vrt spomina edinstven v Sloveniji, ideja pa zasluži vso pozornost in priznanje.«

– Jožeta Udoviča, pesnika, je Vrt navdahnil, da je (30. 9. 1979) takole zapisal:
»Preteklosti krvave

tu rasto pomniki,
krvi in žrtev
živi spomeniki.«

– Metka Šišernik-Volčič (5. 10. 1979): »Ponos preteklosti in optimizem bodočnosti izžareva ta svojstven spominski vrt.«

– John Blatnik iz Minesote, sin slovenskih izseljencev, član Kongresa ZDA (5. 10. 1979), piše v angleščini, da je to bil »presunljiv in zelo informativen sprehod skozi izreden arboretum«, v slovenščini pa dodaja: »Pro lepo se zahvalem.«

– Edvard Kocbek (10. 10. 1979) vzklika: »Šele danes sem doživel milost zemlje; prevzela me je skrivnost nesmrtnosti in njenega ljubimca.«

– Jože Koren, obiskovalec iz Trsta (18. 10. 1981), ima podobno sporočilo: »Vane, iz Tvojega vrta smrti vstaja življenje in na nas je, da ga uredimo lepega, vrednega tega, kar hoče povedati tvoje delo!«

– Drago Košmrlj, kulturni delavec iz Ljubljane, (19. 10. 1981) priznava: »Odkar sem ga spoznal, se vedno rad vračam v ta izvorni Vrt spominov, ki je najhujša obsodba nasilja in najlepši izraz spoštovanja žrtev nasilja.«

– Bi ji Long, Kitajec, generalni podsekretar OZN, vzklika (8. 10. 1984): »To je vrt resnične ljubezni in velikih idej. To je vrt, ki daje ljudem vizijo in navdih. To je vrt, ki naznanja razvoj in mir med ljudmi!«

– Rudi Poredoš, Los Angeles (brez datuma), izjavlja: »Od Moravec do Kalifornije sem videl veliko, toda Vaš park je naredil name velik vtis. Vem, da bo služil svetu kot velika šola, da bo enkrat mir – ljubezen in svet miru zavladal na tej naši mali zemlji.«

– Ivan Dolničar, predsednik Zveze združenj borcev in udeležencev v narodno-osvobodilni vojni, (9. oktobra 1991) pravi: »Nadvse plemenita ideja, ki je z veliko truda tudi uresničena. Vprašanje je, kako to sedaj ohraniti. Bila bi neprecenljiva škoda, da razvoj Vrta zastane. Dolžnost je vseh nas, ki smo s svojo preteklostjo vezani za to idejo in njeno uresničitev, da naredimo vse, da se ohrani za bodoče rodove kot spomin in opomin.«

Da take besede niso le prazna obljuba, so dokazali tudi preživeli borci Rabske brigade, mednarodne enote NOV in POS, ki so jo po kapitulaciji Italije septembra leta 1943 ustanovili interniranci uničevalnega italijanskega koncentracijskega taborišča na Rabu. Za petdesetletnico so prinesli v Petanjce darilo občine mesta Rab v spomin na 4500 žrtev okupatorjevega terorja v tem taborišču. Vsega skupaj je šlo skozi to taborišče okrog 15.000 zapornikov. V prvi vrsti so to bili Slovenci in Hrvati, polovljeni na ozemlju takratne Ljubljanske in Reške province, ki sta bili s posebnim kraljevim dekretom pripojeni Italiji, ter okrog 2000 Židov, pripeljanih iz raznih krajev bivše Jugoslavije.

Med njihovimi darili sta tudi zimzeleni hrast »črnika« (Quercus ilex) in črni bor (Pinus nigra) iz zaliva Kampor, kjer je stalo zloglasno taborišče. Prinašalca sta bila oče Herman Janež in njegov sin Herman mlajši. Očeta so bili prignali na Rab kot

sedemletnega otroka julija 1942 in je med redkimi vrstniki njegove starosti, ki so imeli srečo, da so živi zapustili otok (Delo, sobotna priloga, 13. 1. 1996 Herman Janež, Otrok v koncentracijskem taborišču na Rabu).

3. Zakladnica naravne in kulturne dediščine ter kulturno-znanstveno oporišče.

Vrt spominov in tovarištva v Petanjcih leži ob starodavni prometni žili od juga na sever (Celje, Ptuj, Sombotel, Dunaj), na prostoru z bogato kulturno-politično zgodovino, pomembno geopolitično lego ter velikimi možnostmi družbenogospodarskega razvoja. Na področju Republike Slovenije je le malo podobnih.

Petanjce štejejo med najstarejše naselbine v Prekmurju. Doslej znani prvi zapis o naselju na tem mestu sega v leto 1229 (Petheneg). Od slovenskih vasi v Radgonskem kotu jih loči jarek Vidagmes, vzdolž katerega se je že sredi enajstega stoletja uveljavila razmejitev med Franki in Ogrji.

Dejstvo, da se je v objemu Murinih zavojev ob Radgonskem hribu že v zgodnjem srednjem veku razvila močna nemška obrambna postojanka proti Ogrom in kasneje proti Turkom (danes Bad Radkersburg), je vplivalo tudi na položaj Petančev in drugih krajev na levem bregu Mure ter njihovih prebivalcev. Praktično jim ni prizanesla nobena vojna, kar se jih je vojevalo v preteklih stoletjih v tem delu Evrope: od spopadov med Bavarci in Slovani ter Obri v šestem stoletju in bojov svobodnih Karantancev z Obri na vzhodu in Franki na zahodu v osmem stoletju, dokler se ni l. 745 tod ustalila frankovska oblast. Deveto in deseto stoletje označujejo ogrski vdori vse do njihovega poraza pri Augsburgu l. 955. V 13. stoletju se začne boj za oblast Habsburžanov nad Panonijo. Marca 1480. leta ogrska vojska ponovno zavzame Radgono. Mesto so razrušili in oropali, prebivalce pa »odvlekli v suženjstvo«, pravi Georg Kodolitsch (G. K., Radkersburg. Leykam Verlag. Graz 1974, str. 2). V 15., 16. in 17. stoletju ni miru pred turškimi vpadi. Šele po neuspešnem obleganju Dunaja l. 1683 so bili Turki končno pregnani daleč proti jugovzhodu. V začetku 18. stoletja (1704, 1706, 1707–1708) je zlasti slovenska okolica Radgone trpela zavoljo roparskih pohodov Krucev (Otto Grieb, Radkersburg. Ein Heimatbuch F. Semlitsch, 1953, str. 24, 25). L. 1805 in 1808 so v Radkersburgu in v okolici taborile Napoleonove čete, prvič ob pohodu na Vzhod, drugič pa ob umiku. Po končani prvi svetovni vojni pa do 1921. leta so bile tam izmenoma slovenska, SHS in angleška vojska. L. 1941 se je tudi iz Radkersburga, trdnjave nemštva na jugovzhodu Tretjega Rajha, zapodila Hitlerjeva vojska v osvajalni pohod na Balkan. V l. 1945 pa so sodelovale pri zlomu nemške obrambe pred Radgono slovenska, jugoslovanska, sovjetska in bolgarska vojska. Po petih tednih krvavih bojov spomladi 1945 je bil Radkersburg ponovno razrušen. Ti dogodki in vse, kar je bilo pred njimi za časa druge svetovne vojne, so se močno zarežali v spomin tudi prebivalcem Petančev, saj so bili med pettedensko fronto izseljeni, vas pa je bila precej požgana. Kot trajen spomin na grozote vojne še danes stoji na površini Vrta spominška kapela na prvo svetovno vojno.

V zgodovinskih dogodkih in družbenih premikih v preteklosti so imeli Petanjci pomembno vlogo zlasti v času reformacije. V letih protireformacije na Slovenskem pa je sekovski škof Martin Brenner decembra 1599 izgnal protestante in njihova premoženja zaplenil. Od tega udarca se do tedaj cvetoče luteransko mesto dolgo ni opomoglo. Otto Grieb (ibid) pravi: »Mesto se je sicer pokatoličnilo, toda za kakšno ceno! Obubožalo je.« V tej stiski so mnogi preganjani pridigarji in verniki evangeličanske veroizpovedi našli zatočišče na posestvu protestanta Tomaža Nadasyja, lastnika enonadstropnega gradu na Petanjcih. Njegovo zemljišče – Ka-

stelsko – je deloma zajemalo tudi prostor današnjega Vrta spominov. Leta 1598 se je semkaj za nekaj časa zatekel tudi profesor graške univerze, zvezdoslovec Johannes Kepler. Pred odhodom na Petanjce je zapisal: »Jaz ne menjam svojega prepričanja kot drugi suknje!« Od nekdanjega gradu Nadasdyjevih ni ostalo nič. Njegov poslednji gospodar, Ferenc Nadasdy, ki je sodeloval v zrinjsko-frankopanski zaroti, je bil obglavljen 30. 4. 1671 na Dunaju, imetje konfiscirano, grad pa zravnán z zemljo. Aktivno delovanje evangeličanov pa se je nadaljevalo tudi na širšem področju Prekmurja.

Protestantska književnost v prekmurščini je bila zlasti v osemnajstem stoletju pomemben dejavnik ohranitve narodne identitete Slovencev onstran Mure (Štefan Küzmič, Nouvi zakon ali Testamentom, Halle, 1771 in drugi).

V sorazmerno kratkih obdobjih miru na teh prostorih so prebivalci Petanjcev in drugih slovenskih krajev na levem bregu Mure razvijali in negovali zveze in sodelovanje s Slovenci v Radgonskem kotu. Tudi gospodarski in kulturni stiki z »nemško« Radgono so bili živi. Toda pravega sožitja zlasti zavoljo asimilacijske politike vodečih nemških krogov ni bilo. Velika ovira je bila tudi avstro-ogrška, kasneje pa avstrijsko-jugoslovanska meja.

V času druge svetovne vojne je bilo Prekmurje ponovno odtrgano od Slovenije, ker ga je Hitler vrnil svojemu vazalu Horthiju. V tej novi zgodovinski preizkušnji pa so prav Petanjci zavoljo svoje obmejne lege na Muri imeli pomembno vlogo v povezovanju narodnoosvobodilnega gibanja na obeh bregovih Mure. Šiftarjevi so bili dvolastniki in so to okoliščino dobro izkoriščali. Na njihovi domačiji so našli zavetišče številni ilegalci (Kovač, Kardoš, Bagar). Tu so se shranjevala in posredovala poročila ter partizanski tisk. Tudi diplomirani pravnik Vanek je opravljal kurirske in druge posle, dokler je bil na svobodi.

Po l. 1945 so se ponovno spustile zavese vzdolž Mure in Kučnice. Sredi šestdesetih let so se odnosi sorazmerno normalizirali. Vendar paje bilo na meji dveh sistemov medsebojno nezaupanje pregloboko in dediščina preteklosti pretežka, da bi bilo mogoče postaviti odnose na trajnejše temelje.

Z osamosvojitvijo Slovenije 1991. leta so objektivno nastali ugodnejši pogoji za razvoj sožitja ob odprti meji na temelju dobrega sosedstva in medsebojnega zaupanja. Vrt spominov in tovarštva pa se je srečal s težavami nove vrste.

Nekoč živi obiski so skoraj povsem usahnili. Odprlo se je tudi vprašanje, ali Odlok občine Murska Sobota iz l. 1968 še velja, kajti 1991. je bil sprejet v Republiki Sloveniji nov Zakon o naravni in kulturni dediščini (Ur. l. RS, 13. 1. 1991). Na Vanekovo pobudo je IS SO Murska Sobota o tem razpravljal 26. 3. 1992 in sporočil: »Vrt ima javni pomen in zgodovinsko vrednost, zato ni nobene potrebe po spremembi odloka o zavarovanju«. Pri tem je v bistvu ostalo tudi po ponovni razpravi na IS 16. 4. 1992. Vrt je obiskal tudi tedanji predsednik Izvršnega sveta OS Murska Sobota. Opravljen je bil izčrpen pogovor, zgodilo pa se tudi po tem ni nič bistvenega, saj so se že začele razprave o spremembi lokalne samouprave. Sledilo je transformiranje velikih občin in tudi občine Murska Sobota. V okviru nove mestne občine Murska Sobota Petanjec ni več. Njihova nova občina je Cankova-Tišina.

Tako je status Vrta spominov in tovarštva na Petanjcih v bistvu še vedno nedorečen, čeprav je po petdesetih letih svojega razvoja postal priznana zakladnica naravne in kulturne dediščine. To danes ni le zanimiv memorialni park za obisk, ogled in kulturni užitek ali prikladno mesto za »šolsko uro v naravi«. Po svoji vsebini in kulturnozgodovinskem ozadju se razvija tudi v pomembno oporišče znanstvene in kulturne dejavnosti. Zlasti to velja za raziskovanje bogastva vrta samega ter njegovega ožjega in širšega okolja in zgodovine kraja vključno z njegovo novejšo preteklostjo.

Sorazmerno dobra ohranjenost nekaterih naravnih redkosti na prostoru ob Muri ter izredni pogoji za razvoj zdravstvenega turizma v Pomurju, bogatem s termalnimi vodami in drugimi naravnimi bogastvi, terjajo, da tudi problemi ekološkega ravnotežja in naravnega razvoja pokrajine in zaščita njene flore in favne postanejo predmet organiziranega raziskovanja in smotrnega gospodarjenja. Ob tem pa se Vrt lahko razvija tudi kot središče kulturnih srečanj ob tromeji, kjer že stoletja žive kot sosede Slovenci, Nemci in Ostri.

Zato zaslužijo vso podporo napori prijateljev Vrta spominov in tovarštva na Petanjcih, da se v skladu z novim Zakonom o ustanovah (Ur. l. RS št. 20/95) čim prej uresniči zamisel o ustanovi fundacije dr. Šiftarja, ki naj zagotovi Vrtu tudi trajne materialne temelje.

FÜNFZIGJÄHRIGES BESTEHEN DES GARTENS DER ERINNERUNGEN UND KAMERADSCHAFT

Zusammenfassung

Der Autor erörtert das Konzept, die Entstehung und die Fortentwicklung des Gartens der Erinnerungen und der Kameradschaft in Petanjci. Dank des unermüdligen Engagements von Professor Vanek Šiftar gedeiht der Garten zum Andenken der Verstorbenen und als Mahnung den Lebenden.

Im ersten Teil stellt der Autor hauptsächlich den Reichtum der Pflanzen, Gehölze und der historischen Gegenstände dar, die aus Orten der Kriegsgreueln und faschistischen Verbrechen aus allen Kontinenten hierher gebracht wurden. Ihre Aussagekraft wird durch Kunststücke aus Schmiedeeisen, Holz und Stein ergänzt.

Im zweiten Teil wird über den Inhalt des Gartens gesprochen. Als der Autor die Probleme und Schwierigkeiten als Begleiter der Verwirklichung der Idee analysiert, stellt er fest, daß die Anregung für die Errichtung des Gartens in erster Linie zahlreiche ehemalige Kämpfer gegen den Faschismus und Internierte aus der Heimat und dem Ausland unterstützten. Sie haben beim Sammeln der natürlichen Zeitzeugen mitgeholfen. Ebenso bekam er Unterstützung von den Besuchern durch ihre Worte der Ermunterung, niedergeschrieben im Buche der Eindrücke. Die Versammlung der Gemeinde Murska Sobota erklärte den Garten zu einem Natur- und Kulturdenkmal erst nach 22 Jahren harter Investierung des Eigentümers in den Garten.

Im dritten Teil analysiert der Autor den reichen kulturhistorischen Hintergrund und die interessante geopolitische Lage von Petanjci. Seine Feststellungen schließt er mit folgendem Gedanken ab: unter diesen Umständen kann der Garten der Erinnerungen nicht nur zu einer Schatzkammer des Natur- und Kulturerbes werden, sondern auch zum wichtigen Forschungsstützpunkt sowie zum »Mittelpunkt der kulturellen Treffen im Dreiländereck, wo schon jahrhundertlang als Nachbarn die Slowenen, die Deutschen und die Ungarn leben.« Laut Gesetz über Einrichtungen muß dem Garten auch eine dauerhafte materielle Grundlage gesichert werden.

FILIGRANSKI POGLED NA PREPLETANJE RELIGIOZNE IN PROFANE FUNKCIJE ROMANJA NA PRIMERU RUŠKEGA

Mojca Ramšak *

UDK 394.6:153.8(497.12 Ruše) (091)

RAMŠAK Mojca: Filigranski pogled na prepletanje religiozne in profane funkcije romanja na primeru Ruškega. (Filigransichtspunkt der Verflechtung der religiösen und profanen Funktion der Wallfahrt am Beispiel Ruško.) Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 67=32(1996)1, str. 94–103.

Izvirnik v slov., povzetek v nem., izvleček v slov. in angl.

V prispevku avtorica nakazuje stičišča med religioznim (romanje) in profanim (trgovanje, druženje) na primeru največjega verskega praznika v Rušah, ki se praznuje na soboto in nedeljo po Marijinem koledarskem godu v septembru in se imenuje ruško ali ruška nedelja.

UDC 394.6:248.153.8(497.12 Ruše) (091)

RAMŠAK Mojca: A filigree view of the interlinks between religious and profane functions of pilgrimages, with Ruše as an example. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 67=32(1996)1, p. 94–103.

Orig. in Slovene, summary in German, synopsis in Slovene in Engl.

The authoress points to the links between religious functions (pilgrimage) and profane ones (commerce, sociability), taking as example the greatest religious holiday in Ruše, which is celebrated on Saturday and Sunday after Our Lady's name-day. It is called 'Ruško' or Ruše Sunday.

V tekstu želim prikazati razmerje med religioznim in profanim, kakor se kaže v dogajanjih okoli ruškega.

Ruško je največji verski praznik v Rušah in se praznuje na soboto in nedeljo po Marijinem koledarskem godu v septembru. Splošni naziv za to dogajanje, ki obsega religiozni in sejmsko družabni del, je ruško.

Stičišče med »nebo in zemljo« zajemam v opisu praznika, katerega funkcija je značilna še za kak drug romarski kraj in bi lahko ustrezala sklenjenemu krogu, znotraj katerega se zadovoljujejo tako duhovne potrebe romarjev in Rušanov, do konca 40. let 20. stoletja pa tudi osnovne eksistencialne potrebe, torej nakupi hrane in oblačil za zimo, hkrati pa je ruško bilo in je še danes središče družabnega življenja.

Religiozni funkciji ruškega se je sčasoma pridružila še tržna menjava na preprostih stojnicah, ki so jih pred dežjem varovale ponjave. Stvari, ki so bile na prodaj, so bile na voljo tako revnim kot bogatim, ob stojnicah so se ljudje srečevali, se spoznavali, izmenjavali novice, se spogledovali, si tudi grozili in se topli, kradli in bili okradeni. Če je torej verski del potekal po nekem vnaprej načrtanem scenariju, pa je bil sejmski del »predstava brez režiserja«.

* Mojca Ramšak, etnologinja na Filozofski fakulteti v Ljubljani

V začetku 50. let 20. stoletja je ruško začelo izgubljati to trojno funkcijo, romanje je zelo oslabeledo, potreba po nakupovanju se je zmanjšala in ruško ni bilo več tista nakupovalna priložnost, ko so dolinci in Pohorci imeli enkratno priložnost na enem mestu kupiti vse potrebno in tudi tisto očem zanimivo. Kljub temu pa je prišlo do razraščanja stojnic, vendar je bila ponudba na njih vedno manj kvalitetna. Ljudi se je v povojnih letih sicer še vedno trlo, na ruško je center Ruš še vedno pokal po šivih od pisanega mravljišča ljudi, toda ruško je bilo iz leta v leto bolj vsebinsko izropano in je postajalo le še prazna oblika nekdanjega praznika, zato so se ga mnogi Rušani in tudi drugi izogibali. Pretežno kičasta ponudba, ki steguje svoje tipalke in iz leta v leto preplavlja Ruše v času ruškega, pa tudi drugih verskih dogodkov, npr. birme, ljudi pač ne zadovoljuje in ruško s svojimi stojnicami postaja vse bolj sinonim za nekaj umetnega, narejenega, osladno kičastega, kar Rušani na kratko označijo kot »ciganija«.

Duhovni magnetizem romarskih centrov, ki ga predstavljata bodisi podoba kekega svetnika in njegov grob bodisi čudež, zaradi katerega je bil zgrajen sakralni objekt, privlači romarje, ker v samem romanju vidijo možnost stika z božanskim bitjem, ki se pojavlja na določenih mestih.

Romarje, ki se odzovejo taki magnetni sili, žene želja, da bi se dotaknili objekta čaščenja, ki ozdravlja bolne, pomaga nemočnim, daje vero v življenje, ali pa si želijo biti čim bližje neznani energiji, saj si od nje obetajo pozitivnih sprememb. Romanje se vedno začena že doma, ko se romarji v duhu in telesu pripravljajo na pot.

V pričujočem tekstu me zanima le tisto dogajanje, ki je povezano s samim »vrhom« romarske poti, torej tisto dogajanje, ki se je odvijalo v samih Rušah.

Veliko romarjev obiskuje razne Marijine oltarje, kjer bodisi častijo Marijin kip ali pa pojavljanje Device Marije, ko je ta v vlogi prenašalke sporočila vernikom (Turner, 1987 : 328, 329). Na slovenskem etničnem ozemlju imamo okoli 60 Marijinih božjih poti, kar priča o priljubljenosti in razširjenosti Marijinih romanj (Hajnsšek, 1971 : 7-629).

Pojem romanja združuje potovanje v svete kraje in te kraje same po sebi. Nujnost nadaljnjih razlag izhaja iz odnosa do koncepta tako imenovanih prestižnih romarskih krajev, saj so obstajale in še obstajajo razlike v veljavi romarskega kraja. Geografsko poenostavljena hierarhija krščanskih romarskih centrov le-te označuje kot mednarodne (npr. romanje v Jeruzalem, Rim, Santiago de Compostelo), nacionalne (npr. Medugorje), regionalne (Köln) in lokalne (prim. Herwaarden, 1992 : 31-32).

Za slednje, kamor lahko uvrstimo tudi Ruše, je značilno, da romarji prihajajo iz bližnjih in ne preveč oddaljenih krajev in kratko trajanje samega dogajanja v vasi (petek, sobota, nedelja). O relativnosti oddaljenosti in trajanja bi lahko še premlevala, toda za filigranski pogled na ruško naj zadostuje navedeno.

Pri ustvarjanju metodologije raziskave sem upoštevala nujno prepletanje ritualnega in spektakularnega. Brez tega dopolnjevanja, na katerega nas napeljuje že sama kompleksna bit praznika ruško, bi bilo njegovo razumevanje in vrednotenje enostransko in neresnično. Ob primerjavi s še kakšnim drugim romarskim krajem bi verjetno lahko potrdila predpostavko, da je ritualni del manj spremenljiv kakor zunaji spektakel. Slednji je bolj podvržen kraju, času in družbenemu okolju, v katerega je inkorporiran, in bi mu z nekaj načrtnega dela lahko odvzeli negativni predznak, ki ga nosi danes.¹

Ruško skozi čas, romarji in procesije

Legenda o nastanku ruške cerkve se navezuje na »čudež«, ki ga je povzročila zaobljuba Mariji. O tem je v ruški kroniki pisal domačin Jožef Avgustin Marian,

ko je poučeval na ruški gimnaziji v letih 1730–1742. Zapisal je tudi zgodbo o nastanku cerkve.

Okoli leta 900 naj bi živela na Štajerskem Edmund in Irmengarda Weisslegg. Njun sicer srečni zakon je kalila le žalostna bolečina, da sta bila brez otrok in ni nič kazalo, da bi jih lahko imela. Edmundov brat, ki je bil duhovnik, jima je svetoval, naj se zaobljubita Mariji in njej na čast pozidata na mestu na pol podrte kapele v Rušah veličastno cerkev. Hitro sta bila uslišana. Irmengarda je v sedmih letih rodila tri sinove in dve hčeri. Po tako očitni božji pomoči sta se hvaležna zakonca lotila gradnje. Prvega junija leta 900 je bil položen temeljni kamen, pet let kasneje je bila podoba Matere Božje prenesena v novo cerkev in tako vsem postavljena na čaščenje. Po napisu nad cerkvenimi vrati Marija, kraljica kraljestva večnega, in letnici 1004 pa naj bi bila cerkev dogotovljena šele tistega leta (prim. Petrič, 1994 : 115; Vurcer, 1866 : 189; Seidl, 1835 : 28; Marianus, 1904 : 10).

Ruška mati božja, ki je v oltarju, je Marija, ki svojega otroka šele pričakuje, torej noseča Mati Božja in ima zato tudi na obleki napis IHS in nima deteta v naročju, kakor je to pri večini drugih upodobitev Matere Božje. Tudi legenda je pripomogla, da so se k njej zatekale zlasti ženske, ki so želele ali zanositi ali pa so že bile noseče in so želele prositi za srečen porod ali pa so se prišle za to zahvaliti.

Prvi shod pobožnega ljudstva v Rušah je bil 8. septembra leta 905, ko se je sešla velika množica pobožnih romarjev, ki so prišli počastit ruško Marijo. Od tedaj je število romarjev leto za letom naraščalo, kar dokazuje tudi vedno večje število duhovnih pomočnikov cerkve. Prvi duhovni oskrbnik ruške cerkve Janez pl. Vajsek si je privzel dva duhovna pomočnika, sedmi, Alfonz Marian, ki je nastopil svojo službo leta 1150, pa je imel že štiri. Ko je Filip Švajgar, ki je vodil ruško božjo pot od leta 1469 do 1485, priskrbel iz Rima odpustke, se je božja pot še bolj utrjevala in razširjala. Romanja niso bila le na praznik Marijinega imena v septembru, temveč so romarji prihajali posamezno in v procesijah skozi vse leto (Marianus, 1904 : 19).

Ruška Marija je posebno zaslovela v času turških vpadov. Ko so Turki leta 1683 oblegali Dunaj, so romarji tukaj klečali noč in dan in prosili Marijo za pomoč. V devetih tednih je prišlo sem čez 50 velikih procesij. Posebno so zaupali v ruško Marijo tisti, ki so padli v turško ujetništvo. Župnijska kronika pripoveduje o devetih, ki so se rešili in s seboj v zahvalo prinesli verige, v katere so bili vklenjeni (Petrič, 1994 : 116). Tudi ob drugih stiskah, kot so požari, vremenske nezgode, bolezni, kuga in podobno, so verniki klicali ruško Marijo na pomoč. Nekateri od tistih, ki so jim zahvalne procesije nudile tolažbo, so v cerkev prinašali dragocene darove, kot na primer srebrne ali pozlačene kelihe, monštrance, svetilnice in krone, zlate poročne prstane, poročne obleke, mašna oblačila. Romarji so prihajali ne samo iz Slovenskih goric, Savinjske doline in Dravskega polja, Koroške, ampak tudi iz Celovca, Gradca in Dunaja.

O tem, kako čislan je bil shod, priča, kot je že bilo omenjeno, število duhovnikov, ki so skrbeli za duhovne in duševne potrebe vernikov. Leta 1711 je namreč maševalo kar 20 župnikov in 17 drugih duhovnikov, res pa je, da je tega leta služil škofovsko sveto mašo Viljem grof Leslie. Na dan ruške nedelje je bilo tega leta obhajano 5000 ljudi, število vseh romarjev pa je neznano. Od leta 1645, ko so začeli zapisovati vsakoletne obhajance, pa do leta 1759 je bilo obhajano 2.886.686 ljudi, in sicer največ v letu 1726, namreč 42.510 (Marianus, 1904 : 23–26).

Velikega pomena za razvoj bogočastja in verskega življenja so bile **cerkvene bratovščine**. Teh organizacij je bilo v srednjem veku mnogo, ne le pri župnih cerkvah, temveč tudi pri podružnicah, na njih je večidel slonelo izvrševanje božje službe, olepševanje oltarjev in cerkva. Vsaka bratovščina je imela svojo kapelo ali oltar, imovitejše tudi svoje duhovnike. Dolžnost vseh v bratovščini je bila, skrbeti za opravo in razsvetljava kapele ali oltarja, za mašno obleko in svete posode, za prireditve slovesnih maš in drugih pobožnosti. Bratovski prazniki so se praznovali

s shodi in slovesnimi procesijami, katerim je sledil skupni obed. Za umrle člane so opravljali slovesne zadušnice. Bratovščine so ustanavljali v slavo svetnikov, v katere je imelo ljudstvo posebno zaupanje (Gruden, 1992 : 515).

Tudi v Rušah je krščansko življenje cvetelo, leta 1360 je vpeljal tedanji duhovnik loahim Ebner pobožnost sv. rožnega venca, ki so ga Rušani skupno molili ob predvečerih Marijinih praznikov. Leta 1650 je bila vpeljana bratovščina sv. rešnjega Telesa, leta 1675 bratovščina umirajočega zveličarja in leta 1682 bratovščina sv. Florjana. Leta 1700 se je začela obhajati devetdnevna pobožnost v čast sv. Frančišku Ksaveriju, leta 1705 so vpeljali bratovščino presvetega srca Jezusovega in leta 1716 žalostne Matere božje, ki je večkrat štela tudi po več tisoč članov (Marianus, 1904 : 26,27).

Ruška božja pot je začela bledeti konec 18. stoletja, romarji so prihajali v manjšem številu, v bolj oddaljenih krajih so se Ruše pozabljale. Ruška cerkev je v času Jožefa II. morala oddati mnogo dragocenosti in posesti, zato ni mogla več vzdrževati toliko duhovnikov.

V Kroniki ruške cerkve in župnije (od leta 1895 naprej) je za leto 1904 zapisano, da je bilo zelo pomembno, saj se je takrat obhajal dvojni jubilej, 50-letnica razglašanja verskega nauka o brezmadežnem spočetju deviške matere Marije in **900-letnica stavbe prvotne Marijine cerkve v Rušah**. Ta svečanost se je odvijala od 10. do 18. septembra. V tem času so bile procesije, obhajale so se slovesne božje službe. Na tisoče Marijinih častilcev in častilk je priromalo na božjo pot, okoli 2400 pa jih je bilo obhajano.

17. septembra zvečer so bile vse hiše praznično razsvetljene, skozi vas in okoli cerkve je korakal spreved s plamenicami in godbo, po kipu Device Marije iz glavnega oltarja je bila narejena njena živa podoba, ki je stala na trgu pred hišo občinskega predstojnika. Obdana je bila s kadilnicami, lilijami in palmovimi vejami, ob njenem vznožju pa so stali ali klečali otroci v narodnih nošah (Kronika, od 1895 naprej).

Narodno pripadnost in zavest so torej izrazili tudi z oblačilnim videzom, ki je še posebej v drugi polovici 19. stoletja na številnih taborih in shodih predstavljal nekakšno uniformo oziroma preobleko za določene priložnosti.

Na koncu te kronike je zataknjeno zahvalno pismo Marije Zlodnjak, ki ga je leta 1903 napisala najverjetneje duhovniku in v katerem podrobno in zelo obširno popisuje svojo srčno bolezen, za katero je trpela že od leta 1877. Bolezen se ji, odkar je obiskovala ruško, sicer ni čisto popravila, bolečine pa so se ji zmanjšale, kar je po njenem zaslugi božje matere.

V spomin devetstoletnice je Knezoškofijski lavantinski ordinariat dovolil tudi natis rokopisa A. C. Marianusa, Ruše, slavna božja pot, z namenom, da bi pri vernikih obudil spomin na staroslavno Marijino svetišče v Rušah in jih na novo vnel za pobožno čaščenje njenega imena (Marianus, 1904 : 4).

V 30. letih 20. stoletja so ljudje trumoma romali na ruško Marijino proščenje, ki so ga praznovali v soboto in nedeljo po 8. septembru. Največ so prihajali s Pohorja, Maribora, Dravskega polja, Lenarta, Gornje Radgone in Haloz. Večinoma so prišli peš, nekateri pa so se pripeljali tudi s kolesom, le redki z vlakom.

Prvi romarji so v Ruše prispeli že v petek, glavne skupine pa so prihajale v soboto. Na ta dan so se že dopoldne zvrstile tri procesije. Ponavadi je prva prišla v Ruše okoli desete, zadnja pa okoli dvanajste ure. Procesija je bila dolga približno 20–30 m, v njej pa je bilo od 60 do 70 ljudi. V Bezeni, ki je od Ruš oddaljena približno tri kilometre, so se ustavili, pokleknili in molili. Po pripovedovanju ljudi so nekateri romarji odšli naprej po kolenih, drugi pa so pešačili. Na začetku procesije so nosili križ. Procesije so naznanjali z zvonjenjem. Za to priložnost je v zvoniku vedno stal stražar, ki je gledal proti Mariboru. Takoj, ko je opazil prihajajoče romarje, so se Rušani napotili proti njim. Procesiji sta se srečali pri Bezovskem grabnu, križa romarjev in domačinov sta se dotaknila in Boga poljubila. Romarji in domačini so se

združili in skupaj odšli do cerkve. V vasi so Rušani z zvonjenjem naznanjali novo procesijo, vaščani pa so v špalirju pričakali romarje s pozdravi. Romarji so hodili bosi, čevlje so imeli obešene čez ramo. Obuli so jih šele, preden so stopili v cerkev. Vso soboto so se vrstile maše. Po večerni maši, v mraku, je bila rimska procesija okoli cerkve. Romarji so nosili sveče, dekleta pa kip Marije, ki je bil okrašen z venci. Oblečena so bila v orlovska oblačila. Imele so bele bluze z vezenino in modra krila, lase pa so imle navite in utrjene s sladkano vodo. Kip Marije so vedno nosila štiri dekleta v procesiji, na začetku le-te pa je bil križ. Ob tem so molili in prepevali. Vsi romarji so šli enkrat okoli cerkve, zraven je igrala tudi godba na pihala. Nato so imeli v cerkvi maše in večina romarjev je molila za svoje zdravje. Pripeljali so pohabljene, prihajali so invalidi na bergleh in prosili ruško Marijo, da jih usliši in da jim podari zdravje. Nekateri od uslišanih so ji prinašali darove. Romarji, ki so imeli v Rušah sorodnike, so prespali pri njih, nekateri so noč preživel v molitvi v cerkvi, mnogi pa so prenočili na skednjih in po sadovnjakih, tako da je po romanju marsikatero dekle zanosilo. Vsak romar je bil dobrodošel, kajti veljalo je, da moraš imeti za ruško romarja pri hiši, drugače bo nesreča.

Romali so večinoma iz verskih razlogov, seveda pa je bila to tudi priložnost, da so se srečali s sorodniki in znanci. S seboj so prinašali popotnice, vendar so bile za to priložnost celo noč odprte tudi gostilne, v katerih so se romarji lahko okrepcali.

V nedeljo so bile navadno tri maše. Prva je bila zjutraj, ta je bila namenjena romarjem. Po maši so se romarji zbrali v procesiji. Romanje so nadaljevali romarji iz Dravske doline. Navadno so se ti pripeljali z vlakom, odšli v cerkev in nato k znanec ali sorodnikom na kosilo. Druge in tretje maše so bile namenjene domačim romarjem, župniku pa so pri maševanju pomagali župniki iz sosednjih župnij.

Med vojno so romarji še vedno prihajali, vendar v manjšem številu. Prva leta po vojni je zanimanje za romanje zopt naraslo, okoli leta 1948 pa je število romarjev upadlo. Kljub temu romanja niso nikoli čisto usahnila.

Romarji, tudi današnji, prižigajo sveče v cerkvi Mariji v čast. S tem ko darujejo sveče, stopijo z njo v stik in jo naredijo za svojo dolžnico, pričakujejo ozdravljenje ipd. Prošnje, ki so namenjene Mariji, so največkrat telesne narave (prim. Bowman, 1993 : 113.114). Za nas etnologe je bil zelo poveden tudi sam preskok iz profanega v religiozni del, ko se je na ruškem v soboto ob večernem mraku procesija napotila v cerkev. Ljudje, ki so se še malo pred procesijo živahno pogovarjali, jedli in pili ob stojnicah s cenanim blagom in vrtiljaku, so v procesiji postali zbrani, mnogi tudi rahlo zamaknjeni. Kakor da so se v tistem trenutku odločili prezreti vpitje kramarjev in drugih prisotnih in se odtrgati od prazničnega večera, da bi ga lahko globlje doživljali. Ljudje v procesiji, večinoma ženske, so od Marije očitno nekaj pričakovali in s prepričanjem o njeni moči so stopali okoli cerkve. Čeprav je moč dokaj relativna stvar, pa je bilo videti, da večina pričakuje bolj odrešenje duše kakor zdravljenje telesa. Slednje bi se seveda izražalo na bolj dramatičen način, toda prvo ima za vernika močnejši pomen, dano mu je namreč v vedenje, da je deležen božje milosti, to pa mu daje upanje na še kakšno drugo obliko milosti.

Okraševanje cerkve, zvonjenje

Teden dni pred praznovanjem ruškega so že potekale priprave. Predvsem je bilo potrebno okrasiti cerkev, zato so ženske in dekleta nabirala zelenje (srobot, zimzelen), vsaka je tudi prispevala rože iz svojega vrta. Zvečer so se zbrale in pletle vence, zraven pa so si čas krajšale s petjem. Z venci so okrasile cerkev, kapelico in kip Marije, katerega so v procesiji nosili okrog cerkve.

Da bi bil praznik še bolj slovesen, so poskrbeli pritrkovalci. Pritrkovali ali »trjančili« so v soboto in nedeljo. Ponavadi so pritrkovali trije in z različnimi zvoki in ritmi spremljali ter napovedovali prihajajoče procesije.

Verske igre

Leta 1680, v obdobju župnikovanja Luke Jamnika, so se začele tudi **ruške verske igre**, v glavnem posvečene Mariji. Igrali so učenci latinske šole številnim romarjem, v glavnem na dan pred ruško nedeljo na prostoru med latinsko šolo in cerkvijo, najboljši učenci so ob tej priložnosti dobivali nagrade. Igre so se obdržale do leta 1722.

Igre so bile večinoma verske, pa tudi posvetne vsebine, med posvetnimi so prevladovale komedije (prim. Kretzenbacher, 1951). Med leti 1680–1722 so bile te igre še prav posebej razširjene in priljubljene med romarji, tako da so jih včasih uprizorjali tudi večkrat na dan, začele pa so se že v soboto (prim. rokopis Verske igre ruške gimnazije 1680–1722). V začetku 20. stoletja so jih še vedno igrali, vendar ne več tako pogosto.

Namenjene so bile predvsem romarjem, ki so prihajali takrat v Ruše v zelo velikem številu; kronika jih za nekatera leta navaja po več tisoč. Igralo se je zaradi tega povečini na tako imenovano ruško soboto ali ruško nedeljo, ko se je v Rušah, takrat znamenitem romarskem kraju, slovesno proslavljala cerkveni shod. Temu primerne so bile tudi igre: cerkveno poučne, zajete večinoma iz svetega pisma ali legend, vendar včasih tudi povezane s časovnimi dogodki, npr. s porazom Turkov pred Dunajem leta 1683. Za nas je danes zanimivo predvsem eno: da igre niso bile namenjene majhnemu, zaključenemu krogu poslušalcev, ampak ljudstvu v najširšem pomenu besede, prav množicam. Iz tega smemo tudi sklepati, da se je igralo vsaj deloma tudi v slovenskem jeziku; ogromna večina romarjev, ki so prihajali v Ruše, je znala samo slovensko, zato bi igre v drugem jeziku bile zanje brez pravega pomena (Glazer, 1993 : 990–991).

Sklepamo lahko, da se je kaj podobnega dogajalo tudi z drugimi prireditvami, saj sobili gledalci in poslušalci v pretežni večini ljudje, ki so obvladali samo en jezik. Igre pa gledalcem navsezadnje nekaj posredujejo, jih za nekaj pridobijo in zato je seveda nujno, da jih ljudje razumejo. Ne samo da gledajo, ne samo da iz dogajanja nekaj razbirajo kakor da bi gledali tiho pantomimo, pač pa tudi, da razumejo besedilo. Iz tega je moč sklepati, da je bila slovenščina zares v rabi. Sicer pa so bile latinske prireditve neke vrste preizkus za dijake in učence leta 1645 ustanovljene latinske šole v Rušah, da pokažejo, da so se naučili tudi nekaj latinščine. Seveda pa je bilo prvenstveno to, da so verske igre imele svojo versko vsebino, saj so bile namenjene vernikom, ki so prišli na ruško.

Trgovanje

Z ruškim je bilo povezano tudi **trgovanje**. Leta 1453 je cesar Friderik III. priznal šentpavelskemu samostanu pravico, da ima v Rušah letni sejem v septembru, na nedeljo po prazniku Marijinega imena – ruško nedeljo.

Šentpavelski opat Hieronim je v hišnem statutu benediktinske rezidence na Fali leta 1628 zapisal naslednje glede sejma v Rušah v paragrafu 20.

Slovesno žegnanje oziroma sejem v Rušah se obhaja na nedeljo po prazniku rojstva Blažene Device Marije ob veliki udeležbi. Prefekt s Fale naj si kot zastopnik šentpavelskega samostana, ki je patron te cerkve, prizadeva, da se bodo vsi ljudje

zjutraj v cerkvi udeležili bogoslužja. Na noben način naj ne dovoli, da bi trgovci in prodajalci pred koncem maše razstavili svojo robo. Pri tem sejmu naj prefekt s Fale poskrbi, da bo 14 dni pred tem izvešena roka pravice, da bo vladala poštenost, da bodo izvajali sodstvo in naj sam temu prisostvuje, s seboj naj ima sobrate in služabnike, pazi naj, da nebo sam ali kdo od sobratov javno pijančeval, s sobrati naj ostane v zasebni hiši blizu Albarija in samostanske stiskalnice (preše). Tam naj poskrbi za skromno gostijo in tudi sosede nanjo povabi. Zvesto naj zbere mitnino za samostan. Zaradi tatov naj postavi čuvaje² (Orožen, 1875 : 367–368).

Stojnice, prodaja

Ruško ni bilo le verski praznik, ampak tudi način združevanja ljudi. Kdor ni ostal v cerkvi in molil, se je zabaval v vasi. Gostilne so bile odprte vso noč. Tu so romarjem postregli s hrano in pijačo. Ponavadi je bila pri kakem kmetu tudi veselica z domačo godbo na pihala, ki je trajala do poznih jutranjih ur. Rušani so šli zvečer z družinami po vasi in se sprehajali med stojnicami, šli so v cerkev in tudi oni so se na vasi zadrževali prek noči. Tam je bilo veliko stojnic, ki so stale okoli cerkve in kapele ter vzdolž glavne ceste. Na stojnicah so prodajali svoje izdelke suknarji, sodarji, čevljarji, krošnjarji in torbarji. Prodajali so tudi tekstilne in lesene izdelke. Priložnost za nakup teh izdelkov je bila le na podobnih sejmih, zato so jih ljudje radi kupovali. Lončarji so ponujali lončene izdelke, to so razne posode in skledice, katere so starši kupovali svojim otrokom. Marsikdo se je na sejmih oskrbel z ozimnico. Tudi gostilničarji so imeli svoje stojnice, na katerih so romarjem nudili hrano (golaž, pečenko, kislo juho), domače žganje in vino. Kuhali so konjske klobase in zraven vpili: »Hajse klobase, zdaj so še vroče, kupite jih, kdor jih hoče!« Prodaja je bila največkrat zaupana ženskam. Te so bile verjetno bolj jezikave in odrezave kot moški, hkrati pa so bile tudi lepša reklama za izdelke. Gostilničarji, medičarji, suhorobarji, sodarji in prodajalci iger na srečo so bili moški. Tovrstna delitev dela na moško in žensko ima ekonomske razloge. Prodaja na ruškem je ženskam pomenila dodatni vir dohodka, moškimi, ki so se ukvarjali z gospodarskimi panogami, pa glavni vir.

Romarji so se krepčali z medicco, ki je na sejmu nikoli ni manjkalo. Radi so jo pili vsi, otroci in odrasli, saj brez medicine skoraj ni bilo mogoče iti z ruškega. Zraven so stale stojnice z lectom, ob njih so se zadrževali zaljubljeni pari in fantje so kupovali svojim dekletom okrašena lectova srca. Če je fant podaril to srce dekletu, naj bi to pomenilo znak ljubezni. Lectova srca so si dekleta obešala okoli vratu. Na srcih so bila ljubezenska posvetila, na nekaterih tudi ogledalca.

Družabno življenje

Pred 2. svetovno vojno so bile na ruški nedelji tudi cirkuške prireditve, ki so pritegnile veliko ljudi. Rušani se spominjajo, da je nekajkrat prišel v vas tudi velik silak, ki so ga klicali »Čika Sava«. Bil je temnolas in zelo močan, tako da je lahko dvigoval težke predmete. Ljudem se je zdel zanimiv, zato so ga radi gledali.

Na romanja so prihajali dekleta in fantje iz različnih krajev. Sklepala so se prijateljstva in znanstva, fantje in dekleta so se spogledovali in marsikdo je na ruškem spoznal bodočo ženo ali moža. Zaradi prisotnosti alkohola je večkrat prihajalo na dan prej zatajevano ljubosumje in se velikokrat končalo s pretepom. Vročekrvneži so včasih potegnili iz žepa tudi nož, vendar se pretepi po pripovedovanju niso tragično končali. Med romarji so se spretno sukali tudi žeparji in marsikdo je ostal brez denarja. Da je bilo žeparjev, ki so izkoristili priložnost, ki se jim je ponudila

le enkrat letno, ogromno, so potrdili tudi ljudje, ki so stanovali v bližini cerkve. Zjutraj po ruški nedelji so namreč gospodinje kar v predpasnike pobirale prazne denarnice, ki so jih spretni tatiči zmetali na bližnje vrtove.

Ruško je privabljal tudi tiste »romarje«, ki so v prazniku videli (zgolj) priložnost za zabavo in jih religiozni del niti ni kdove kako zanimal, saj je lokalno trodnevno svetišče zanje obstajalo le kot lokalno zabavišče. Marijini čudeži so bili ob tem drugotni, kaj šele znamenja možnosti odrešenja, ki bi jih nudila. Tudi pri obredu lahko govorimo o delitvi po spolu, moški delež pri procesiji je bil neprimerno manjši kot ženski, vzrok za to pa ni v tem, da ruška Marija prvenstveno pomaga slednjim, ampak v vzgoji žensk, ki s »socializacijsko drenažo« pridobijo pretežno močnejši odnos za disciplino religiozne pokorščine kakor moški.

Otroci, vrtiljak

Praznovanje ruškega je bilo v 30. letih posebno doživetje za otroke. Enkrat na leto so se lahko udeležili dogodka, kjer je vse vrvelo od pisanosti in hrupa. Za ta dan so se pripravljali že med letom, nabirali so maline, gobe in obirali hmelj. S tem so zaslužili nekaj denarja, da so si lahko na stojnicah kaj kupili. Če so bili pred tem praznikom še posebej pridni in ubogljivi in če so pravočasno opravili vsa dela, ki so jim jih naložili starši, so dobili kako darilo ali denar. Za dečke so bili posebej privlačni noži in stojnice, na katerih so bile tarče, kjer so se lahko pomerili v streljanju z zračno puško. Deklicam pa so bile najbolj všeč punčke iz celuloida, ogledalca, glavniki, verižice, zapestnice in prstani s kamenčki, ki so bili navadno speti s štirimi sponkami. Prstani so bili različnih oblik in barv. Poleg tega so otroci kupovali še sladoled, turški med, ki so ga rezali iz okroglih kolačev, lect, glinaste piščalke, frnikule, papirnate žogice jo-jo.

Prav posebno doživetje za otroke, mladino in nekatere odrasle pa so bili vrtiljaki. Teh je bilo več. Vrtiljaki so bili postavljeni na Čičekovem, Zidaričevem, Štefanclovem, Linglovem in Zajčevem dvorišču. Po vojni so jih postavljali le še na dvorišču Kmetijske zadruge. Poleg velikih so bili tudi manjši vrtiljaki s konjički za najmlajše. Postavljali so jih »ringšpilarji«, ki so ponavadi prihajali že teden dni prej, odhajali pa nekaj dni po ruški nedelji. Fantje so se še posebej veselili priložnosti, da so lahko poganjali vrtiljak. Poganjalo ga je šest fantov, ki so se lahko po štirikratnem poganjanju enkrat brezplačno peljali. Po drugi svetovni vojni so jih zamenjali vrtiljaki z električnim motorjem. Vrtiljaki so bili in so še vedno zelo priljubljeni tako pri mladih kot tudi pri odraslih.

Sklepne misli

Tripresna deteljica ruškega se nam kaže v religiozni (romarski), tržni in družabni funkciji. Simbolični sistem kot idealna oblika religioznega dela praznika večidel narekuje in upravičuje obnašanje udeležencev. Toda s poglobljanjem v pripovedi sedanjih in nekdanjih udeležencev ruškega se je dalo razbrati iste dogodke z različnih vidikov, nekako večglasno, in te pripovedi, dopolnjene z drugimi viri, so ukrojile »kameleonsko obleko« simboličnih sistemov praznika. Eni ga doživljajo tako, drugi drugače. Iz tega sledijo metodološke implikacije, ki se tičejo razvozlavanja ideoloških predstav, ki jih tvorijo v preteklost usmerjene vede in ki jih skujejo same sebi, da bi dognale dejansko stanje v času, prostoru in družbenem okolju. Rez med objektivnim in simboličnim določa ideološka norma, kar na primeru ruškega pomeni, da je trojnost (religija, trg, druženje) zaznamovana z vtisom o kon-

kretnosti, ki ga nudijo razpoložljivi viri. Bit ruškega kot lokalnega praznika je podobna več kot 60 drugim Marijinim božjim potem v Sloveniji, primerjava lokalnega z nacionalnim ali celo mednarodnim romarskim središčem pa bi pokazala (ali zavrгла) univerzalnost, predpostavke o izpostavljeni trojnosti.

Literatura in viri

1. Knjige in članki

- BOWMAN Glen, Krščansko romarstvo: strukture pobožnosti, strukture pokorščine. V: *Mediteran v Sloveniji. Časopis za kritiko znanosti* 21/1993, št. 158-159, 111-124.
- HAJNSEK P. Odilo, Marijine božje poti, Celovec 1971.
- HERWAARDEN Jan, *Pilgrimages and Social Prestige. Some Reflections on a theme. V: Wallfahrt und Alltag in Mittelalter und früher Neuzeit. Internationales Round-Table-Gespräch Krems and der Donau*, 8. oktober 1990. Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Dunaj 1992, 27-79.
- GRUDEN Josip, *Zgodovina slovenskega naroda*, 1. del. Reprint prvoizdaje, ki je izšla v 6 zvezkih v letih od 1910 do 1916. Celje 1992.
- GLAZER Janko, *Iz kulturne preteklosti Ruš. V: Janko Glazer, razprave - članki - ocene*. Maribor 1993, 990-996.
- KRETZENBACHER Leopold, *Barocke Wallfahrtsspiele zu Maria Rast in Untersteiermark. V: Österreichische Zeitschrift für Volkskunde*, Wien 1951, 103-123.
- KURET Niko, *Žegnanje, Sejem. V: Praznično leto Slovencev. Starosvetne šege in navede od pomladi do zime. 2. knjiga*. Ljubljana 1989, 143-167.
- MARIANUS A. C., *Ruše, slavna božja pot. V spomin devetstoletnice*. Maribor 1904.
- OROŽEN Ignacij, *Das Bisthum und die Diözese Lavant, I. Theil*. Maribor, 1875, 367-368.
- PETRIČ Franci, *Ruše. V: Duša le pojdi z mano. Božje poti na Slovenskem*, 1. knjiga, Ljubljana 1994, 115-117.
- SEIDL Johann Gabriel, *Maria Rast. Monographische Skizze. V: Steiermärkische Zeitschrift*, 1835, 23-40.
- TURNER Edith, *Pilgrimage: An Overview. V: The Encyclopedia of Religion. Volume 11*. Macmillan, New York 1987, 328-330.
- VURČER Mat., *Ruše, starodavna božja pot in nekdanja učenosti zibela. V: Slomščekove Drobtinice. 19/1865-1866*, Maribor, 185-211.

2. Neobjavljeni pisni viri

- Kronika ruške cerkve in župnije od leta 1895 naprej (rokopis)
- Verske igre ruške gimnazije 1680-1722 (rokopis napisan po l. 1943). Oba vira sta dostopna v ruškem župnišču.

3. Ustni viri

Podatke o devetih pripovedovalcih in transkribirane intervjuje z njimi je mogoče preveriti pri avtorici teksta.

FILIGRANGESICHTSPUNKT DER VERFLECHTUNG DER RELIGIÖSEN UND PROFANEN FUNKTION DER WALLFAHRT AM BEISPIEL RUŠKO

Zusammenfassung

In diesem Text weist die Autorin am Beispiel des größten Kirchenfeiertages in Ruše, den man am Samstag und Sonntag nach dem Kalenderanmenstag der hl. Maria im Monat September feiert und Ruško oder der Ruše - Sonntag genannt wird, auf die Berührungspunkte des Religiösen und des Profanen hin.

Der Wallfahrtsfeiertag Ruško manifestiert sich in der religiösen (Wallfahrts-), Markt- und Gesellschaftsfunktion. Das Symbolsystem als ideale Form des religiösen Teils des Feiertages diktiert und rechtfertigt größtenteils das Verhalten der Teilnehmer.

Die Merkmale dieses Feiertages und seine Funktion sind auch für einige andere Wallfahrtsorte in Slowenien charakteristisch (auf dem Gebiet Sloweniens gibt es etwa 60 Marienwallfahrtsorte) und sie könnten einem geschlossenen Kreis entsprechen, innerhalb dessen sowohl die geistigen Bedürfnisse der Pilger und der Bewohner von Ruše

zufriedengestellt werden, bis Ende der 40er Jahre des 20. Jahrhunderts aber auch den existentiellen Lebensbedarf, also Einkäufe von Nahrungsmittel und Winterbekleidung. Zugleich war und ist Ruško noch heute der Mittelpunkt des gesellschaftlichen Lebens.

Der religiösen Funktion gesellte sich mit der Zeit auch der Markttausch an einfachen Ständen. Die Gegenstände, die zum Verkauf geboten wurden, waren für alle zugänglich, für die Reichen und die Armen. Die Menschen trafen sich an den Ständen, redeten miteinander, tauschten Neuigkeiten aus, flirteten, sie drohten auch einander und schlugen sich, sie haben gestohlen und wurden bestohlen. Wenn der religiöse Teil nach einem schon im voraus bestimmten Szenario verlief, so war der Marktteil »eine Vorstellung ohne Regisseur«.

Anfang der 50-er Jahre des 20. Jahrhunderts begann Rusko seine dreifache Funktion zu verlieren, die Wallfahrt ging zurück, der Kaufbedarf verminderte sich, bzw. Ruško war nicht mehr jene Kaufgelegenheit, als die Talbewohner und die Bewohner von Pohorje eine einmalige Gelegenheit gehabt hatten, alles Notwendige und fürs Auge Interessante an einem Ort zu kaufen. Trotzdem kam es zum zahlenmäßigen Anwachsen der Stände, wobei die Qualität der angebotenen Waren immer schlechter wurde. In den Nachkriegsjahren drängten sich hier noch immer viele Menschen. Am Ruše-Sonntag ist das Zentrum von Ruše noch immer stark besucht, doch Ruško wurde von Jahr zu Jahr inhaltlich ärmer und wurde nur noch zu einer leeren Hülle des einstigen Feiertages, weshalb es von vielen Bewohnern von Ruše und anderswo gemieden wurde. Mit den Angeboten vorwiegend von Kitsch, die Jahr für Jahr Ruše in der Zeit von Ruško und auch bei anderen religiösen Anlässen, z.B. bei der Firmung, überschwemmen, können die Menschen nicht zufrieden sein und so wird Ruško immer mehr zum Synonym von etwas Gekünsteltem, Unechtem, schnulzig Kitschigem, das von den Bewohnern von Ruše als etwas »Zigeunerhaftes« bezeichnet wird.

Opombi

¹ Empirični podatki terenske narave so bili zbrani na Etnološki študentski raziskovalni delavnici v Rušah, med 11. in 16. julijem in času ruškega od 9. do 11. septembra 1994.

² Za prevod latinskega odstavka se zahvaljujem doc. Milošu Rýbaru s Filozofske fakultete v Ljubljani.

OSMRTNICE - VIR ZA ANALIZO DOJEMANJA SMRTI

Jerneja Hederih*

UDK 393:316.7(497.12):07

HEDERIH Jerneja: Osmrtnice - vir za analizo dojemanja smrti. (Todesanzeigen - Quelle für die Analyse des Begreifens des Todes.) Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 67=32(1996)1, str. 104-128

Izvirnik v slov., povzetek v nem., izvleček v alev. in angl.

Članek v prvem - teoretičnem delu obravnava smrt kot onoga izmed kulturnih olemontov. Na podlagi analize tanatološke literature govori o odnosu človeka do smrti, o spominjanju tega odnosa v različnih kulturnih okoljih, o odnesu med dojemanjem lastne smrti in smrti drugih ljudi. Uvede tudi osmrtnice kot dolžnega prehoda, analizira različne funkcije osmrtnic in jih definira kot etnološki problem. Empirični del je plod analize šestih vzorcev osmrtnic iz Vočera, Primorskih novice in Dola. Primorjava teh vzorcev z različnih vidikov ima namen preveriti enotnost oziroma nenotnost slovenskega prostora, kar se tiče objavljanja osmrtnic. Analizirano in primerjane so grafične značilnosti osmrtnic, njihova struktura pe namena objave, serodstvona povezava med objavljanci in pokojnim. Primerjati je bilo megoče tudi družbene in regionalno pripadnost pokojnih, najpogostejše objavjalce, analizirana so besedila in omanjene se drugačne osmrtnice.

UDC 393:316.7(497.12):07

HEDERIH Jerneja: Obituaries: A source for the analysis of the perception of death. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 67=32(1996)1, p. 104-128.

Orig. in Slovene, summary in German, synopsis in Slovene and Engl

The article deals, in the first, theoretical part, with death as a cultural element. On the basis of an analysis of thanatological literature, the stance of man towards death is considered, along with changes in this stance amongst different cultural environments, stressing the stance to the perception of one's own death and the death of others. Obituaries are considered as part of the rite de passage, analysing the various functions of obituaries and by its defining as an ethnological problem. The empirical part of the article results from the analysis of 6 samples of obituaries from the newspapers »Vočer«, »Primorske novice«, and »Delo«. The comparison of these samples is made with a view to assessing the unity or disunity of the Slovenian cultural space, as for obituaries. Graphic characteristics of the obituaries, their structure as to the intent of publication, kinship links between the deceased and those announcing the death are analysed. It is also possible to compare the social and regional affiliation of the deceased, the most often announcers, the wordings and various types of announcements are mentioned.

ZAMISEL, METODOLOGIJA Z METODIKO IN HIPOTEZE

Zamisel o analizi osmrtnic kot viru za dojemanje smrti, odnosov sorodnikov in drugih do pokojnika in podobnih problemskih sklopov ni čisto izvirna. Sposodila sem si jo iz besedila hrvaške etnologinje Dunje Rihtman-Auguštin Etnologija naše svakodnevice. Prebiranje tega besedila me je privedlo do spoznanja, da lahko etnolog tudi v navidez nepovednem pojavu, kakršen je osmrtnica, najde vir mnogih etnološko relevantnih podatkov.

Tako klasična kot sodobna etnologija, tako kulturna antropologija kot etnologija srednjeevropskega prostora so od nekdaj posvečale veliko pozornost (v etnolo-

* Jerneja Hederih, otnologinja in bibliotekarka, Univerzitetna knjižnica Maribor

giji tako imenovanim) šegam življenjskega ciklusa ali kar smrti kot eni od osnovnih determinant človeka.

Objavljanje osmrtnic razumem kot eno izmed šeg, ki spremljajo človekovo smrt. V šegah in navadah ob rojstvu, poroki, smrti, pa tudi ob drugih priložnostih v človekovem življenju pa se ponavadi nazorno kaže svetovni nazor pripadnikov določene družbene skupnosti, njihov odnos do življenja in smrti.¹

Kljub temu da sem povzela zamisel in deloma tudi model raziskovanja, pa je analiza izvirna, saj sem izbrala za razliko od Rihtman-Auguštinove, ki je analizirala osmrtnice zagrebškega in beograjskega dnevnika, osmrtnice iz treh slovenskih časnikov. To omogoča primerjavo med tremi relativno različnimi slovenskimi kulturnimi prostori.

Empirični del raziskave torej temelji na analizi treh vzorcev osmrtnic in interpretaciji rezultatov. V širši tematski okvir pa je umeščena z uvodnim delom, ki je posvečen razmišljanjem o smrti nasploh, o človekovem dojemanju smrti, o vzrokih za razlike v dojemanjih smrti. Zanimala me je primerjava dojemanja smrti v različnih časovnih in kulturnih okoljih.

Metoda, ki sem jo uporabljala za doseg cilja, je morda nekoliko drugačna od pogosto uporabljane etnološke metode, ki je nekoč etnologijo celo opredeljevala. Nisem namreč imela informatorjev, nikogar nisem spraševala, kako dojemata smrt. Gre seveda za prilagoditev metodike raziskovani temi.

Smrt je problem, o katerem je ljudi težko spraševati. Pa tudi če to počneš, je vprašanje, ali je dojemanje smrti sploh mogoče upovediti, in če že, ali ljudje sploh povedo to, kar resnično mislijo. Seveda nevarnost, da informatorjeve izjave ne bodo povedale tega, kar informator misli, obstaja zmeraj, kadar uporabljamo metodo takega ali drugačnega pogovora z informatorji. Pri intimni človeški temi, kakršna je smrt, pa je ta nevarnost še posebej velika. Zaradi podobnih nevarnosti je v etnologiji ponavadi priporočljivo uporabljati ne le ustne, ampak tudi drugovrstne vire (tiskane, materialne, slikovne . . .). Pri dojemanju smrti so ravno osmrtnice eden redkih tiskanih virov, na katere se je mogoče opreti.

Uporabila sem, pa ne čisto načrtno, tudi metodo opazovanja z udeležbo, čemur se pravzaprav sploh nisem mogla izogniti, saj sem proučevala pojav, ki sem mu priča v lastnem kulturnem okolju in ga neposredno opazujem že od rojstva. Pri tem se zavedam, da kljub »neobremenjenemu pogledu od zgoraj«, ki naj bi ga kot etnologinja zastopala, ob takem pisanju povem veliko ne le o dojemanju smrti nasploh, ampak tudi o sebi in svojem osebnem dojemanju teh pojavov. To dejstvo je spet neizogiben spremljevalec takega dela. Ni namreč etnologa (antropologa, . . .), ki ne bi pripadal nekemu kulturnemu okolju, niti takega, ki bi se predsodkom svojega kulturnega okolja lahko povsem odpovedal. Ali – kot je to povedala Mojca Ramšak – avtorstvo v etnologiji prinaša problem med rekonstrukcijo dejanskega in konstrukcijo tistega, kar se v času raziskave plete po etnologovi glavi.²

Pa še nekaj o metodi, ki je bila za analizo vzorca osmrtnic nujna, pa v etnologiji ni zelo pogosto uporabljana – kvantitativna metoda. Uporabljala sem jo zato, da bi iz pogostosti določenih pojavov lahko sklepala o njihovi splošni veljavnosti in da bi hkrati izločila tiste, ki se razlikujejo od ustaljenih, in jih opredelila kot dokaz za trditev, da pojav nikoli ni popolnoma enovit in da tega v splošni tendenci po posploševanju ne gre zanemarjati. Posebej ne, kadar raziskujemo na mikroravni. Razmerje med splošno uveljavljenim in posebnim, odstopanji od norm, se mi namreč zdi posebej pomembno.

Nasploh se strinjam z Á. Daunom, ki trdi³, da bi morale biti kvantitativne metode pogosteje dopolnilo etnoloških raziskav, saj zmanjšujejo nekatere slabosti, ki jih povzroča uporaba zgolj tradicionalne etnološke poti iskanja podatkov. Pravi, da tisto, kar označimo na podlagi kvalitativnih podatkov za najbolj običajno, za mo-

del v določeni kulturi, ni nujno tudi najpogosteje zastopano. Da bi ugotovili pravo pogostost določenega pojava, potrebujemo sistematično kvantifikacijo. Imeti moramo reprezentativni vzorec in uporabljati pravilne statistične postopke. S tem zmanjšamo slabosti, ki jih prinaša zgolj kvalitativna analiza:

– taka metoda sama po sebi ne pripelje do spoznanj o razširjenosti raziskovanih fenomenov

– večje je tveganje, da bo prišlo do velike subjektivizacije pri interpretaciji, podatke je namreč moč uporabiti selektivno, zavestno ali ne.

Preden sem pričela raziskovati, sem pričakovala, da bom s primerjavo rezultatov analize vzorcev osmrtnic iz treh slovenskih časnikov ugotovila nekatere razlike. Konstantnost teh razlik sem se odločila preveriti z uporabo vzorca za kontrolo iz nekega drugega leta. Pričakovala sem, da že kulturna okolja, ki so si geografsko tako blizu, historično pa niti ne, prinašajo različne modele reagiranja v določeni situaciji. Seveda pa sem pričakovala, da razlike ne bodo velike, da bo stičnih točk, podobnih fraz, podobnih načinov izražanja več kakor razhajanj.

Vse razlike verjetno niso zgolj posledica kulturnega okolja, tudi mnogi drugi dejavniki vplivajo na pojave, povezane z osmrtnicami. Včasih je vzrok razlik mogoče razvozlati, tu in tam pa ga je nemogoče zagotovo določiti. Lahko pa poskusim. L. V. Thomas pravi: Variante so različne, odvisne od kraja, časa, družbeno-kulturnega sistema, pa tudi od posameznika. Ujeti pa moramo enotnost človeka, kljub raznolikosti ljudi.⁴

SMRT

Ko govorim o dojemanju smrti, moram že uvodoma povedati, da pri tem mislim na dojetje smrti dela ljudi. Namreč tistih, ki trenutno niso neposredno povezani s smrtjo. Ne govorim pa o ljudeh, ki se zavedajo, da bodo kmalu umrli. Treba je vedeti, da je pogled na smrt s tega zornega kota prav gotovo precej drugačen od pogleda z »varne razdalje«. Čeprav smrt čaka vsakogar, vsi ne umiramo enako in vsi ne dojemamo smrti enako. Opazovalec in glavni junak dramo spremljata, si jo predstavljata in jo doživljata različno.⁵ Edini, ki bi lahko govorili o pogledu na smrt »od blizu«, so tisti, ki so že umrli. Torej je ta del problema tako rekoč nepojasnljiv, bolje rečeno nezapisljiv. Ali, spet po Thomasu – ni nemogoče doživeti svoje smrti, le drugim ne moremo sporočiti podatkov o tej izkušnji.⁶

Zatorej nekaj o pogledu na smrt z razdalje.

DOJEMANJE SMRTI

Človek se je od nekdaj zavedal, da je smrten, toda v različnih časih in kulturnih okoljih je zaradi vpliva religije, zaradi stopnje poznavanja in razumevanja sveta in narave in številnih drugih dejavnikov različno gledal na smrt. Spremljajoči pojavi, kot so šege ob smrti in pokopu, pokop, pokopališča, izražanje žalosti, obveščanje o smrti in navsezadnje tudi časopisne osmrtnice, so prilagojeni prevladujočemu pogledu na smrt v določeni kulturi. Kaže, da velja pravilo, ki ga navajajo vsi avtorji, da se je od nekdanjega občutka sprijaznenosti s smrtjo, ko se človek ni bal smrti ali se je z mislijo nanjo vsaj relativno lahko sprijaznil, preko pojava nekoliko večjega strahu pred smrtjo, razvila prava groza, ki jo prinaša misel na smrt ljudem sodobnega Zahoda.

Vsak bi najbrž pritrdil, da večini izmed nas misel na smrt ni le neprijetna, ampak se ji pogosto najraje izognemo. Veliko zanimanje za smrt in spremljajoče pojave pa je pravzaprav s tega vidika sprejeto kot nenavadno. O tem sem se prepričala tudi sama. Ko sem prijateljem in znancem mimogrede omenila, da pripravljam pričujoče besedilo, so se skoraj vsi čudili ali me celo pomilovali, ker se »moram« ukvarjati s tako neprijetnimi rečmi. Kupi knjig z besedo smrt v naslovu na moji pisalni mizi pa so pri mojih obiskovalcih povzročali tako negodovanje in začudenje, da sem jih končno umaknila na očem poprečnega obiskovalca nedostopno mesto.

Pa to ni nič nenavadnega. Gre za odsev pogledov na smrt danes pri nas. To potrjuje več ali manj tudi vsa tanataloška strokovna literatura.

Za človeka Zahoda je značilno zanikanje smrti.⁷ Zanikanje smrti, desocializacija in desakralizacija potiskajo strah pred smrtjo v stran, a ga s tem ne zmanjšujejo, še povečajo ga.⁸

O smrti se sploh ne govori, vsaj ne na glas in ne v javnosti. Preveliko izkazovanje žalosti ob smrti bližnjega ni zaželeno.⁹

Morda pa se nam zdijo osmrtnice ravno prava priložnost za izražanje žalosti in prizadetosti, ki nam je v javnosti ni dovoljeno razglašati na ves glas in tega verjetno niti ne bi znali storiti. Sicer pa o tem kasneje.

Izogibanje misli na smrt se kaže tudi v jeziku. Vilko Novak piše,¹⁰ da ljudje pri nas ne uporabljajo radi besede umrl. Da bi se izognili izgovarjanju te besede, uporabljajo razne druge: odšel, izdihnil, preminil. Podobno velja tudi za besedo smrt. Thomas ugotavlja, da uporaba parafraz v zvezi s smrtjo (enkrat vsakdo umre, smrt čaka vsakogar. . .) zbiya grozo s smrti na ta način, da običajni, brezosebni značaj parafraz daje kruto, a zbledelo sliko smrti.¹¹ Poleg izogibanja teme smrti na vseh področjih našega življenja, nezaželenosti javnega izražanja žalosti je značilnost dojemanja smrti danes tudi laganje na smrt bolnim o njihovem resničnem zdravstvenem stanju.

Ljudje danes večinoma umirajo v bolnišnicah, neposredni stik s smrtjo je zelo redek. Večina ljudi ne vidi umirati nikogar od bližnjih. Smrt je skratka neka »groza« tam nekje, daleč od nas. Nikoli je nismo videli od blizu, bojimo se je in neprijetno nam je o njej celo razmišljati, kaj šele, da bi se o njej pogovarjali. Pa vendar se z njo srečujemo vsak dan. Namreč na televiziji, v kinu, v knjigah je smrt zelo pogosto prisotna. Televizijska poročila prinašajo novice o nesrečah s smrtnim izidom, o žrtvah vojne, filmi se večkrat končajo s smrtjo glavnega junaka. Množične ali dramatične smrti postanejo slike tedna uglednih revij. Da o smrti v gledaliških tragedijah in komedijah niti ne govorimo. O taki smrti se pogovarjamo z znanci, jo komentiramo in obsojamo današnji kruti svet. Toda taka smrt je vedno daleč stran, pravzaprav se nas osebno nič kaj ne tiče, nam ni nikogar vzela. In temu primerno je tudi reagiranje na tako novico. Zgroženi sicer smo, toda v resnici učinkuje taka novica podobno kot novica o novem modelu avtomobila. Nekaj novega, trenutno zanimivega. In prav verjetno je, da nas take novice naredijo prej otopele in ravnodušne do smrti oddaljenih ljudi, kot pa da bi v nas vzbujale sočutje, ki smo ga navajeni, ko gre za smrt nekoga, ki smo ga поблиže poznali.

Ali z besedami L. V. Thomasa: pri ustvarjanju dojemanja smrti sodelujejo umetnost in sredstva javnega komuniciranja, ki nudijo potrošniku smrt kot prizor. Te prizore konzumiramo mirno, udobno. Smrt drugega (na malem ekranu ali drugje), vrh v tretji osebi je abstraktna, anonimna, predmet kot vsak drug, predstavlja vrhunec netragične objektivnosti. Izgubljena v obilici drugih sporočil smrt izgubi ogromno svoje moči.¹²

Za model, po katerem dojemata smrt človek iz našega okolja (z najrazličnejšimi izjemami, seveda), je značilno, da vsebuje izrazito zanikanje smrti, nesposobnost soočanja z njo, kar pripelje tako daleč, da o smrti sploh ne želimo govoriti in razmiš-

ljati, če pa to že počnemo, uporabljamo parafraze in metafore. Edina smrt, ki jo prenesemo brez šoka, je smrt neznanih ljudi, približana prek medijev ali umetniških del vseh zvrsti.¹³

Da bi bolje razumeli naš model dožemanja smrti, da bi dokazali, da ni edini mogoč, in da bi prišli tudi do morebitnih vzrokov za prevladujoče dožemanje smrti ter da bi navsezadnje našli tudi skupne točke človeka nasploh, je koristno primerjati naš model z drugimi, drugačnimi.

Tanatološka antropologija raziskuje enotnost človeka v razlikah, gradi splošno, začenši pri razlikah. V ta namen so primerjave neogibne. Primerjamo lahko urbano okolje z ruralnim, preteklost s sedanostjo, današnje arhaične skupnosti z našo. Skratka poiskati je potrebno razlike, da bi lahko določili konstanto.¹⁴

Ko pišem o tem, me spremlja ovira. Sama namreč drugih skupnosti, drugih kultur iz izkušnje ne poznam, zato mi preostane le, da se strinjam z ugotovitvami drugih in da sama primerjam njihove ugotovitve med seboj. Med drugimi avtorji imam v prvi vrsti v mislih doslej najbolj pogosto citiranega L. V. Thomasa, ki gradi svojo antropologijo smrti na primerjavi »Zahoda« in afriških črnih plemen. Pri tem je nekoliko nerodno to, da Thomas analizira afriške črnce kot enovito skupino. Pri tem pripisuje kult prednikov vsem afriškim črncem, čeprav naj bi ga poznala le poljedelska afriška plemena.¹⁵ Pretiranega strahu pred smrtjo, izogibanja te teme in šokov ob smrti, kakršne poznamo mi, afriški črnci ne poznajo. Ne le da se smrti ne boje, tudi izogibajo se ji ne. Upodabljajo jo naprimer v obredih.¹⁶

Vzrok za tako različno dožemanje smrti v črni Afriki in v t. i. zahodnih kulturah je tudi v tem, da pomeni v slednjih smrt konec življenjskega ciklusa rojstvo—odraslost (poroka)—smrt, pri afriških črnih pa je drugače. Njihov življenjski cikel obsega otroštvo—odraslost (inicijacijski obredi)—starost—status prednika.¹⁷ Pri tem pomembnost človeka narašča od prvega obdobja proti zadnjemu. Toke družbe imenuje Thomas družbe s progresivnim bogatenjem osebnosti. Če je prednik najbolj zaželeno in občudovano »stanje« človeka, ni nobenega razloga, da bi se član te družbe pretirano bal smrti. Nasprotno, veseli se je lahko, saj mu omogoča, da preide v najbolj občudovani del svojega bivanja.

Mi razumemo smrt kot dogodek, analizirani črnici pa kot prehod v novo obliko bivanja.¹⁸ Šege ob smrti so torej šege prehoda. Gre pa tudi za občutek nenadomestljivosti in nadomestljivosti. V Afriki pokojni niso čisto nenadomestljivi, saj poznajo ustaljene oblike nadomeščanja (levirat, sororat).

V sodobni družbi, kjer je uveljavljena nuklearna oblika družine, je pokojnik skoraj nenadomestljiv, zato je strah pred njegovo izgubo in šok ob smrti toliko večji.

Toda v predindustrijskih družbah je bilo drugače. Demografsko stanje je bilo izrazito drugačno od današnjega. Družine so bile mnogoštevilne, drugačne so bile tudi zdravstvene in higienske razmere. Veliko otrok, pa tudi odraslih je zgodaj umrlo. James C. Davis navaja, ko opisuje družino Žužkovih s Krasa skozi čas, da sta ženi Tomaža Žužka in njegovega sina Matije rodili triindvajset otrok. Le sedem jih je dopolnilo starost dvajset let. Gre za čas v prvi polovici 19. stoletja.¹⁹

Ob takšni smrtnosti je bilo dožemanje smrti verjetno precej drugačno od naše. Človek, ki je dočakal starost, je doživel smrt precejšnjega števila svojih bratov in sestra, staršev, starih staršev (če so ti seveda dočakali starost) in nekaterih med svojimi otroki. In ponavadi je bil celo zraven, ko je kdo od bližnjih umrl. Mi danes ponavadi doživimo le smrt staršev in starih staršev. Pa še za te smrti običajno le izvemo. Človek danes pač pretežno umira v bolnišnici, brez svojih bližnjih. Ali ni torej popolnoma razumljivo, da je človek pred dvesto leti gledal na smrt drugače kot danes. Bil je nekako navajen nanjo, če ni to prekrut izraz (tu pride do izraza, da sem član kulture, v kateri je uveljavljeno mnenje, da je »navajen na smrt« pre-

krut izraz, in da se ne morem izogniti vsaj kančku vrednotenja, lastnega moji kulturi).

Podobno je tudi v nekaterih današnjih skupnostih, kjer obstaja zelo velika nevarnost, da bo človek izgubil življenje.

Pri zasledovanju in lovu se Eskimi nenehno soočajo s smrtjo in se ji izpostavljajo in tako se nauče, da ima življenje majhno vrednost.²⁰ Če ima življenje majhno vrednost, pa tudi smrt ne povzroča emotivnega šoka.

Dojemanje smrti je torej različno pri nekaterih afriških plemenih, ki jim smrt ne predstavlja zaključka njihovega ciklusa, ampak enega izmed členov, razlikuje se spet od dojemanja smrti ljudi, ki živijo v okoliščinah, ki nenehno ogrožajo njihovo življenje. Drugače kot mi so gledali na smrt ljudje predindustrijskih družb, ker jih je smrt kot zelo pogost dogodek spremljala mnogo pogosteje kot nas. Dokaz za to so srednjeveška pokopališča, ki niso bila izrinjena na obrobja mest kot današnja, ampak so bila sredi mesta, običajno ob cerkvi. V ruralnem okolju so to središčno mesto ohranila do danes tudi pri nas. J. Delueau ugotavlja, da nam dajo tudi šege in navade slutiti, da je nekoč tudi v Evropi vladala domačnost s smrtjo. Šlo je za ravnodušnost do vsakdanje realnosti.²¹

David Camnadine je eden redkih avtorjev, ki v literaturi trdi drugače. Pravi, da je podoba smrti v 19. stoletju precej romantizirana in da ne drži, da smrt takrat ni izzvala groze in strahu.²² Čisto verjetno je, da to drži, a pogostost smrti je morala vplivati na prevladujoči odnos do nje.

OSMRTNICE

Smrt vedno izzove reakcije pri žalujočih. Posledica tega so številne šege in navade, povezane s smrtjo in pokopom, ki so postale eden izmed kulturnih elementov posamezne kulture. Ta jih je sprejela za svoje in jih do neke mere poenotila. Tako obstaja v posamezni kulturi splet »predpisanih«²³ šeg in navad ob smrti, ki se jih večina drži in od katerih določen del ljudi odstopa. Seveda z določenim vzrokom ali namenom.

Osmrtnice so del ustaljenih navad ob smrti v sodobnosti pri nas, predvsem v mestnem okolju. Kot take so kulturni pojav, ki se mi zdi vsekakor etnološko relevanten. Če bi jih morala uvrstiti v etnološko sistematiko, bi jih uvrstila med sodobne šege in navade ob smrti.

Osmrtnice v časopisih so relativno mlad pojav. V naših časopisih so se pojavile v drugi polovici prejšnjega stoletja. K nam so prišle iz drugih okolij. Prvi taki oglasi so nastali po zgledu osmrtnic v avstro-ogrskih in nemških časopisih, kjer so se pojavile okrog leta 1800. Stalne rubrike kratkih strnjenih osmrtnic so se v naših časopisih pojavile v tridesetih letih 20. stoletja.²³

Že na prvi pogled je očitno, da so tisti, ki osmrtnice najpogosteje objavljajo, ponavadi pokojnikovi najožji sorodniki.

Zorica Rajković-Orepić, ki je analizirala obeležja, postavljena ob cestah ljudem, ki so umrli v prometnih nesrečah, je ugotovila, da taka obeležja najpogosteje postavljajo člani pokojnikove družine.²⁴ Gre za skupino žalujočih, ki jo je Emile Durkheim prepoznal tudi pri analizi smrti v primitivnih družbah.²⁵ Odkril je, da se družina ob smrti svojega člana čuti zmanjšano. Na to zmanjšanje reagira tako, da se ostali člani zberejo. Ob smrti bližnjega se prebudi občutek kolektivne pripadnosti. Pa tudi družbena skupnost zahteva od take skupine žalujočih najbližjih, da uskladijo svoje občutke s situacijo.

Mislim, da to velja tudi za osmrtnice. Po eni strani gre za potrebo izkazovanja žalosti, po drugi pa za podrejanje družbenim normam in družbeno priznanim vzorcem reagiranja.

Tudi Ivan Čolović bi se strinjal s povedanim, saj sam pravi,²⁶ da ni družbe, kjer ne bi obstajala obveza javnega izražanja užalostčenosti. Še več, odnos posameznika in skupine je po njegovem mnenju reguliran s pravili in šegami, tako da se užalostčeni pri vsem, kar store in govorijo ob smrti bližnjih, držijo določenih pisanih ali nepisanih norm in modelov.

Tudi pri objokovanju mrtvih v časopisu žalujoči niso toliko obrnjeni vase in k svojim občutkom kot k skupnosti, njenim normam in zahtevam.²⁷

Dokaz za utemeljenost take trditve bi morda lahko bila tudi stereotipnost osmrtnic. Če se ljudje ne bi prilagajali splošno uveljavljenim pravilom, ampak bi pisali osmrtnice zgolj glede na svoje občutke, bi bila taka stereotipnost dobesedno nemogoča. To bi, v šali povedano, namreč pomenilo, da ljudje občutijo smrt bližnjih na približno dvajset različnih načinov.

Skratka velika stereotipnost, ki je pri osmrtnicah opazna na prvi pogled (pri tem seveda mislim na vsebino besedila, ne na grafično podobo) je očitno posledica velikega podleganja družbeno priznanim normam. Odstopanja od takih modelov, kakršne so kratke osmrtnice z nekaj besedami, nenavadna besedila in druga odstopanja, nosijo v sebi komunikacijsko vrednost. Žalujoči hoče povedati, da je to smrt dojel drugače, morda močneje. Neredko taka drugačna osmrtnica kaže na določeno generacijsko, poklicno ali drugačno pripadnost žalujočega, pokojnega ali pa kar obeh. Včasih se drugačne osmrtnice, ko se pričnejo pogosteje pojavljati, sprevržejo v nov stereotip, značilen za neko manjšo skupino družbene skupnosti. V mislih imam tiste kratke osmrtnice, ki prinašajo le podatke o pokojniku in užalostčenem. Pogosto ne povedo niti tega, v kakšnem razmerju sta bila.

Zanimiv pojav, povezan z osmrtnicami, je tudi upoštevanje pravila *De mortuis nihil nisi bene!* Čolović pravi, da je hvaljenje pokojnika v funkciji šege prehoda.²⁸ Spet drugič piše,²⁹ da ljudje pokojnikove osebnosti ne »retuširajo« zato, ker bi iznenada popolnoma spremenili podobo pokojnega v svoji glavi, ampak zato, ker je to tako rekoč »obvezno«. Gre pač za enega od elementov šege prehoda, ki se je tisti, ki jo izvršujejo, drže, ne da bi se spraševali, zakaj je takšna, kot je. Analiza epitafov je pokazala celo to, da pisci teh besedil, ko opisujejo pokojne, uporabljajo pridevnike, kot so svetel, vedno nasmejan, vesel, šaljiv . . . nikoli pa recimo črn, temen, . . . To namreč preveč spominja na temnost, . . . smrti.³⁰

Thomas pa trdi,³¹ da je tako hvaljenje še posebej značilno za pomembnega člana skupnosti, katerega se ta skupnost ne čuti vredna in mu zato pripiše vse vrline, tudi tiste, ki mu jih za časa življenja ni priznavala, čeprav se zdi, da želijo z osmrtnico člani družine le obvestiti znance in prijatelje, da je nekdo umrl, je to le ena izmed funkcij, ki jih ima ta časopisni oglas.

Najprej torej o najbolj očitni funkciji osmrtnic. V ruralnem okolju, kjer se vsi poznajo med seboj, tudi vsi vedo za težke bolnike v svojem okolju. Ko zvon- navček-naznani njegovo smrt, so vsi obveščeni, pa tudi sicer se vest o smrti naglo razširi. Na pogreb pa gredo sorodnike in znance vabit kar domači ali pa vabovci. Tako je način obveščanja o smrti na Slovenskem opisal Novak v Slovenski ljudski kulturi.³²

V Afriki se obvešča z glasniki ali z udarjanjem na boben.³³

Mi damo objaviti osmrtnico v časopis.

Namen je v vseh primerih enak – obvestiti znance in prijatelje, ljudi, ki so s pokojnikom ali žalujočim kakorkoli povezani, da je nekdo umrl. Poleg tega je nava- janje kraja in časa pokopa povabilo na pogreb. Gre torej za pisno komunikacijo, prek javnega občila, ki ima to lastnost, da lahko prenese sporočilo velikemu številu ljudi, in ima torej praktično funkcijo. Žalujočim olajša obveščanje, ki bi bilo v današnjem urbanem okolju izredno težavno, večkrat pa celo nemogoče zaradi velikega števila tistih, ki jih je potrebno obvestiti, ali pa zaradi njihove oddaljenosti.

Navzoča pa je tudi neka druga komunikacijska funkcija osmrtnice. Sporoča užaloščenost pokojnikovih bližnjih. Osmrtnica namreč ne pravi le »ta in ta je umrl!«, pravi tudi »mi smo zaradi tega žalostni!«. Sporoča torej užaloščenost najbližjih članov pokojnikove družine, ki najpogosteje objavljajo osmrtnice, pa tudi žalost drugih – prijateljev, poklicnih skupnosti, širšega sorodstva. Slednje lahko razumemo celo kot neko vrsto sožalja članom ožje pokojnikove družine.

Hotentoti in nekatera indijanska plemena poznajo šega odsekavanja članka na prstu, da izrazijo užaloščenost zaradi smrti bližnjega.³⁴ Mislim, da ima ta šega pravzaprav enako funkcijo kot objavljanje osmrtnic – le da ima slednja še nekaj drugih namenov.

Podobno funkcijo pripisuje Morin³⁵ pogrebu. S pogrebom žalujoči med drugim pokažejo, da jih je smrt bližnjega prizadela.

Tudi raziskava obeležij ob cestah je pokazala, da imajo obeležja več funkcij, med drugimi tudi to, da zadoste človekovi potrebi, da na viden način pokaže svoj odnos do tragičnega dogodka. Pri tem gre tako za verbalno komunikacijo, ki jo predstavljajo besedila na spominskih obeležjih, kakor tudi za neverbalno, ki temelji na različnih simbolnih znamenjih, ki so pogosto sestavni del obeležja.³⁶

Očitno je torej, da človek ob izgubi bližnjega čuti potrebo, da žalost, ki jo občuti ob tem dogodku, na nek način pokaže tudi navzven. Zato je uveljavil različne načine izražanja užaloščenosti, eden izmed njih je osmrtnica. Ta način je prilagojen nepisanemu pravilu, da žalosti ni primerno izkazovati preveč neposredno in očitno.

Navsezadnje pa imajo osmrtnice tudi funkcijo priznavanja vrednot in pravil skupnosti, ki sem jo že omenila.

Osmrtnica skratka izpolnjuje več funkcij, ki jih imajo v drugih kulturnih okolišjih različne druge šege, navade in načini vedenja. Je torej način komunikacije, ki

- obvešča o smrti
- sporoča užaloščenost bližnjih
- kaže ujetost v splošno uveljavljene norme obnašanja in njihovo priznavanje.

ANALIZA OSMRTNIC

IZBRANI VZOREC

Analizirala sem vse objave, povezane s smrtjo, ki so v časopisu objavljene na neki skupni strani oziroma v enotni rubriki. Te objave se delijo na osmrtnice, zahvale in spomine. Spomini se nanašajo na smrt človeka pred nekim določenim časovnim obdobjem.

Izbrala sem šest vzorcev. Po dva iz Večera, Dela in Primorskih novic:

- Delo, 20.–25. 11. 1989
- Delo, 17.–22. 11. 1980
- Večer, 20.–25. 11. 1989
- Večer, 17.–22. 11. 1980
- Primorske novice 15. 9.–3. 10. 1989
- Primorske novice 11. 11.–28. 11. 1980

Primorske novice izhajajo samo ob torkih in petkih, zato sem pač za vzorec izbrala objave v enakem številu dni kot pri Večeru in Delu – to je šest dni. Iz Dela in Večera sem analizirala objave od ponedeljka do petka v izbranem tednu. Razlogov za ta izbor je več. Delo, Večer in Primorske novice sem izbrala zato, ker izhajajo na različnih koncih Slovenije. Če se bo ob analizi pokazalo, da obstajajo v rezultatih večje razlike, bo mogoče trditi, da v Sloveniji obstajajo relativno različni modeli dožemanja smrti, ki jih je mogoče izslediti z analizo osmrtnic v časopisih posameznega kulturnega prostora. Lahko pa, da bo analiza pokazala, da pomembnejših razlik ni.

V tem primeru bo potrebno sklepati, da je slovenski prostor glede tega razmeroma enoten.

Pri izbiri vzorcev sem upoštevala dejstvo, da sta Večer in Primorske novice časopisa, ki sta brana na določenem območju Slovenije – zato predstavljata Štajersko in Primorsko. Delo je dnevnik drugačnega značaja, saj gre za časopis, ki ga berejo po vsej Sloveniji, toda upam, da mu nekaj lokalne opredeljenosti le lahko pripišem, vsaj kar se tiče objavljanja osmrtnic. Za analize statističnega značaja sem upoštevala le objave iz šestih naštetih vzorcev. Za analizo besedil sem uporabila tudi osmrtnice, ki niso zajete v tem vzorcu, a so vsebinsko zanimive.

Objave iz dveh približno devet let oddaljenih časovnih izsekov sem izbrala pač zato, da bi bila drug drugemu v kontrolo, da bi lahko govorila o morebitni kontinuiteti in razlikah, ki bi se v tem časovnem razmiku lahko pojavile. Celoten vzorec šteje 492 objavljenih enot.

GRAFIČNE ZNAČILNOSTI

Na prvi pogled so si vse osmrtnice³⁷ grafično zelo podobne. Gre za besedilo na beli podlagi s črnim robom. V Večeru in Primorskih novicah so pogost sestavni del osmrtnice fotografije, v Delu jih skorajda ni. Pojavljajo se izjemoma.

Komunikacijsko vrednost ima zagotovo velikost osmrtnic. Večina objav si je po velikosti podobna. Prav zato večje osmrtnice izstopajo. Razumemo jih kot znak kakršnekoli pomembnosti pokojnika. Pojavljajo se tudi izrazito majhne objave, ki jih ne gre po analogiji razlagati kot prikaz pokojnikove nepomembnosti. Gre za izražanje posebnosti vezi med pokojnikom in objavljalcem osmrtnice. Ponavadi se pod take osmrtnice podpisujejo vnuki ali prijatelji pokojnika, včasih otroci zgodaj umrlih staršev. Velikost osmrtnic torej vizualno nekaj sporoča.

STRUKTURA OSMRTNIC

Vseh objav iz šestih vzorcev je 492. V nekaterih je združeno obvestilo o več pokojnikih, zato se nekatere številke pri analizi navidezno ne bodo ujemale. Med vsemi objavami je 335 osmrtnic, 137 zahval in 20 spominov. Po posameznih vzorcih je struktura takšna:

Tabela 1: struktura objav po posameznih vzorcih

	OSMRTNICE	ZAHVALE	SPOMINI	SKUPAJ
V80	36	11	3	50
V89	64	12	4	80
D80	96	34	4	134
D89	99	17	3	119
PM80	1	45	0	46
PM89	39	18	6	63

Posebnost vzorca PM 80 je, da so skoraj vse objave zahvale. Res gre za objave tistega tipa, ki jim v Delu in Večeru pravimo zahvala. Objavljene so po pogrebu, v njih se zahvaljujejo za različne oblike pomoči in storitev ob smrti in pogrebu. Besedila so ponavadi dolga, objavljajo pa jih izključno pokojnikovi domači. Take objave nimajo funkcije povabila na pogreb in hitrega obveščanja o smrti, kar sem omenila kot eno izmed funkcij osmrtnic. To je zahvala v pravem pomenu besede. Pri tem mo-

ram opozoriti, da velja podobno tudi za objave v Primorskih novicah leta 1989, le da te objave ne nosijo več vse po vrsti nadnapisa zahvala. Kljub temu pa ne obveščajo o pogrebu, ker so objavljene po njem. Prav tako so namenjene zahvaljevanju kakor tiste izpred devetih let. Pri analizi sem pač upoštevala napis na vrhu objave in sem objavo uvrstila med zahvale le, če je bilo to na njej označeno.

Zakaj je prišlo v devetih letih do te spremembe? Morda gre pač za drug način objavljanja, ki so ga določili v uredništvu časopisa, ali pa so ljudje pričeli povzemati model iz drugih slovenskih časopisov, kjer so objave razdeljene na osmrtnice, zahvale in spomine. Vsebina objav se, kakorkoli že, ni spremenila.

Ljudje na Primorskem se o času pogreba očitno ne obveščajo z objavo v časopisu, kot je to v navadi drugod. Očitno uporabljajo kak drug način obveščanja. Njihove objave, povezane s smrtjo, imajo le funkcijo zahvale svojcem, ki so prišli na pogreb, duhovnikom, pevcem, zdravnikom, ki so bili povezani s pokojnikovo morebitno boleznijo, in drugim, ki so svojcem pokojnika kakorkoli pomagali.

Razmerja objav v Delu in Večeru so zelo podobna. Najpogosteje so objavljene osmrtnice, ki povedo, da je nekdo umrl, obveščajo o pogrebu in o žalujočih, včasih prinašajo še fotografijo pokojnika in verze. Take osmrtnice imajo vse tiste funkcije, ki sem jih že opisala.

Po številu sledijo zahvale. To so objave, podobne tistim, ki v Primorskih novicah prevladujejo.

Najmanj je zmeraj spominov. To so objave, v katerih se izključno pokojnikovi najbližji po določenem časovnem obdobju (ponavadi na obletnice smrti) spominjo pokojnika. Ponavadi želijo sporočiti, da ga še zmeraj niso pozabili in da ga še zmeraj pogršajo.

KDO OBJAVLJA OSMRTNICE

Glede na to, kdo je osmrtnico objavil, torej kdo je podpisan med žalujočimi, sem upoštevala tri možnosti. To so lahko storili pokojnikovi ožji sorodniki, njegovi prijatelji ali pa člani formalnih in neformalnih skupin, ki jim je pokojnik za časa življenja pripadal. Slednji so lahko kolegi iz službe, člani društev ali drugih skupin.

Tabela 2: kdo objavlja osmrtnice

	DRUŽINA	%	SKUPINE ^{3a}	%	PRIJATELJI	%	SKUPAJ
V 80	41	82	9	18	0	0	50
V 89	58	72	17	21	3	4	80
D 80	99	74	35	26	0	0	134
D 89	71	60	48	40	1	1	119
PN 80	45	98	1	2	0	0	46
PN 89	60	95	3	5	0	0	63

Številke iz tabele 2 potrjujejo pričakovanje, da osmrtnice najpogosteje objavljajo člani pokojnikove družine. Sledijo jim kolegi, prijatelji pa objavijo osmrtnico najredkeje (seveda gledano statistično – tudi sorodniki in kolegi so velikokrat hkrati pokojnikovi prijatelji).

V najintimnejših trenutkih svojega življenja (oz. prenehanja življenja) človek torej ostaja najpomembnejši ravno svojim najožjim sorodnikom oz. članom svoje družine. To bi razen analize osmrtnic, ki ponazarjajo razmerja ob smrti, pokazale tudi analize drugih virov, povezanih z rojstvom, poroko in drugimi prehodi iz enega življenjskega obdobja v drugo.

Pokojnikova družina prva, večkrat pa tudi edina objavi, da je umrl njen član, da žalujejo za njim, da vabijo na pogreb vse, ki so njihovega bližnjega tako ali drugače poznali. Res je sicer, da domači objavijo osmrtnico v večini primerov zato, ker velja neko nepisano pravilo, da domači to store, sodelavcem, prijateljem in drugim pa po tem istem nepisanem pravilu tega ni potrebno storiti. Toda, kako nastajajo taka nepisana pravila, šege, navade? Gotovo obstaja razlog za njihov nastanek. In ne vidim razloga, da nastanka navade objavljanja osmrtnice ob smrti družinskega člana ne pripišem prav dejstvu, da se prav domači ob izgubi enega izmed njih počutijo najbolj osiromašeni, užaloščeni. V drugih skupnostih je človek namreč relativno bolj nadomestljiv kakor v družini.

Verjetno pa je potrebno pomisliti še na drug razlog, zaradi katerega je med podpisanimi v osmrtnicah bistveno več pokojnikovih družinskih članov kot njegovih sodelavcev. Večina ljudi umre, ko so stari. Takrat je večina ljudi že upokojena in zato manj povezana z nekdanjimi sodelavci.

Je pa dokaj nenavadno, da osmrtnice razmeroma redko objavljajo prijatelji. Osmrtnice prijateljev so nasploh relativno mlad pojav, saj nobeden izmed vzorcev iz leta 1980 ne vsebuje niti ene same take objave. Pričakovati bi bilo, da je človek nenadomestljiv tudi svojim prijateljem in da bodo zato tudi ti pogosto objavljali osmrtnice. Verjetno se razlog za nasprotno skriva v dejstvu, da ima osmrtnica pretežno obveščevalno funkcijo, do te pa imajo seveda nekaj privilegij domači.

Tiste osmrtnice prijateljev, ki se vendarle pojavijo, imajo namen sporočiti, da so prijatelji užaloščeni, in morda tudi, da sočustvujejo s pokojnikovo družino! Vizualno se te osmrtnice ponavadi razlikujejo od drugih. Vsebujejo malo podatkov, skoraj nič besedila, žalujoči se pogosto podpiše samo z imenom. Take osmrtnice so značilne ob tragičnih smrtih mladih.

Tabela 3 je osnova za primerjavo razporejenosti glede na vrsto objave.

Tabela 3: vrste objav ob smrti in njihovi avtorji

OSMRTNICE

	DRUŽINA	%	SKUPINE ³⁸	%	PRIJATELJI	%	SKUPAJ
V 80	27	75	9	25			36
V 89	43	67	17	27	3	3	64
D 80	61	64	35	36			96
D 89	50	50	48	49	1	1	99
PN 80			1	100			1
PN 89	36	92	3	8			39

ZAHVALE

V 80	11	100					11
V 89	12	100					12
D 80	34	100					34
D 89	17	100					17
PN 80	45	100					45
PN 89	18	100					18

SPOMINI

V 80	3	100					3
V 89	4	100					4
D 80	4	100					4
D 89	3	100					3
PN 80							
PN 89	6	100					6

Očitno je, da zahvale in spomine objavljajo izključno pokojnikovi domači. Za zahvale je to popolnoma razumljivo, če vemo, da pogreb pač pripravijo prav oni, v zahvali se potem zahvalijo za prisotnost in pomoč pri pripravi pogreba.

To pomaga razložiti dejstvo, da je v Primorskih novicah 1989 daleč največ objav zasluga pokojnikovih najbližjih. Res, da tudi drugod najpogosteje objavljajo osmrtnice domači, toda omenjeni vzorec po tem izstopa. Ker pa so te osmrtnice pravzaprav to, kar so drugod zahvale, je dejstvo pojasnjeno samo po sebi.

Ne zdi pa se mi ravno samo po sebi umevno, da vedno in povsod objavljajo spomine samo pokojnikovi domači. Pokojnika se verjetno po nekem časovnem obdobju spominja še kdo drug. Tudi kake posebne obveščevalne funkcije spomin nima. Gre spet za nepisano, a uveljavljeno pravilo.

Zanimiv je tudi podatek, da je v vzorcu D 89 skoraj enako število osmrtnic, ki so jih objavili svojci, in tistih, pod katere so se podpisali pokojnikovi sodelavci oz. člani skupin, ki so jim skupaj pripadali. Toda tudi to je ob nekoliko bolj natančnem pregledu vzorca razložljivo. Kar veliko število osmrtnic društev, sodelavcev in različnih organizacij je namenjeno nekemu zelo znanemu slovenskemu akademiku, sicer bi bilo razmerje približno enako kot pri drugih vzorcih. Sprva sem hotela osmrtnice tega akademika nekako izločiti iz vzorca, jih analizirati ločeno, pa se je izkazalo, da bi bilo to nesmiselno. Prav to je namreč primer posebnosti, ki se včasih pojavi. Ob kvantitativni analizi je torej vedno potrebna tudi kvalitativna, sicer so lahko sklepi zelo hitro napačni ali prirejeni predhodno postavljeni hipotezi, ki je vzorec sicer ne potrjuje.

Je pa res, da so tudi v starejšem Delovnem vzorcu nekaj več osmrtnic kot drugod objavili pokojnikovi sodelavci.

Razporeditev je torej takale: največ osmrtnic objavljajo skupine v Delu, verjetno zato, ker je to najbolj »vseslovenski« časopis in je kot tak skupinam najbolj primeren za njihovo objavljanje. Sledi Večer. Po tem kriteriju so Primorske novice na zadnjem mestu. Toda položaj je tu specifičen, ker so te objave pravzaprav zahvale.

Zanimalo me je tudi, ali velja kako pravilo glede tistih osmrtnic, ki jih objavijo skupine, ko gre za spol pokojnika.

Tabela 4: komu, glede na spol, so posvečene osmrtnice, ki so jih objavile skupine

	SKUPAJ	ŽENSKI	MOŠKEMU
V 80	9	0	9
V 89	17	1	16
D 80	33	7	26
D 89	48	12	36
PN 80	1	0	1
PN 89	3	0	3

Rezultati so prepričljivi. Osmrtnice skupin so vedno v večjem številu posvečene moškim kakor ženskam.

Literatura take rezultate praviloma razlaga kot posledico zapostavljenosti žensk, sama sem se potrudila poiskati še kako demografsko utemeljeno razlago.

Moški delajo dlje, umirajo pa mlajši, torej so pogosteje še zaposleni, ko umrejo. Sodelavcem so tako ob smrti nekako bliže kot njihove upokojene kolegice. Drži tudi, da je manj žensk sploh zaposlenih. To vsekakor pomaga razložiti zgornje številke. Gotovo pa to ni edini razlog. Prav verjetno ta tabela dokazuje tudi dejstvo, da so ženske v delovnih kolektivih, organizacijah, društvih manj cenjene kot moški.

KOMU SO POSVEČENE GLEDE NA SPOL

Pravkar ugotovljeno odpira širše vprašanje: komu so osmrtnice glede na spol pogostejše posvečene. Moram priznati, da sem se nadejala določenih zakonitosti, ker je njihovo veljavnost potrdila analiza Dunje Rihtman-Auguštinove. Moja domneva se je potrdila. Auguštinova je namreč ugotovila, da je več objav posvečenih moškim. Enako zakonitost je potrdila tudi moja analiza. In razmerje med objavami za pokojnice in pokojnike je pri vseh vzorcih kar neverjetno podobno.

Tabela 5: komu, glede na spol, so posvečene objave

	SKUPAJ	MOŠKEMU	%	ŽENSKI	%
V 80	50	28	56	22	44
V 89	80	51	64	29	36
D 80	134	89	65	47	35
D 89	119	71	60	48	40
PN 80	46	29	64	17	36
PN 89	63	36	57	27	43

Če se mi je pri objavah sodelavcev še zdelo razložljivo, da ti ženske nekoliko manj pogrešajo kot moške, se mi zdi kar neverjetna trditev, da domači manj pogrešajo matere, žene, sestre kot može, očete, brate! Kažejo ti podatki na podrejeno vlogo žensk? Ali moški celo v osmrtnicah hočejo pokazati, da so pomembnejši, močnejši?

Nekoliko k takemu razmerju seveda pripomorejo ravno tiste »moške« osmrtnice, ki jih objavijo sodelavci.

Za natančen odgovor bi bila potrebna nova etnološka analiza samo tega segmenta. Potreben bi bil drugačen metodični pristop. Verjetno bi bilo potrebno raziskovati na eni ali več mikroravnih.

Brez trdnih dokazov pa so mogoča tudi taka razmišljanja: znano je, da ženske poprečno živijo dlje kakor moški. Thomas pravi,³⁹ da je neenakost pred smrtjo očitno »odlika« človeka. Več kot polovica ljudi živi dlje kot sedemdeset let, več kakor pol žensk pa živi preko petinsedemdeset let. V kateremkoli življenjskem obdobju imajo moški večje možnosti, da umrejo, kot ženske. Bolj ko gremo v konico življenjske piramide, več je vdov v primerjavi z vdovci, čeprav se zmeraj rodi več dečkov kot deklic.⁴⁰

Če upoštevam te podatke in hkrati vem, da se velikokrat zgodi, da osmrtnico objavi pokojnikov zakonec, imam spet razlog več, da trdim, da je razmerje med osmrtnicami, posvečenimi obema spoloma, tudi posledica demografskih značilnosti človeštva.

Moje vztrajno iskanje razlag, ki niso enostransko povezane s človekovo vpetostjo v kulturno okolje, temelji na tem, da sem v literaturi zelo pogosto naletela na izrazito enostranske razlage pojavov. Pri tem moram Thomasa vsekakor odločno izvzeti – prav on je namreč mojster upoštevanja različnih dejavnikov. Nikakor ne želim zanikati, da je človek odvisen od kulturnega okolja, da pravila vedenja vplivajo na vsakogar, da smo ljudje obremenjeni z različnimi predsodki in stereotipi. Nasprotno, prepričana sem, da to drži, in mislim, da je to izredno zanimiv in raziskovanja vreden pojav. Po drugi strani pa sem tudi prepričana, da so enostranske razlage, ki ne upoštevajo demografskih in drugih dejstev, pomanjkljive. Spominjajo me na analize pesmi, pri katerih človek nehoti podvoji, da je pesnik dejansko hotel povedati to, kar je v njegovih pesmih razbral kritik oz. razlagalec. Ta pojav pa me je jezil, odkar sem postala šoloobvezna.

SORODNIKI V OSMRTNICAH

S tem mislim na sorodnike, ki se pojavljajo podpisani kot žalujoči. Ponavadi stoji zraven navedbe sorodstvene vezi s pokojnikom še ime žalujočega. Zanimalo me je predvsem, kateri med sorodniki se med žalujočimi pojavljajo in kako pogosto.

Če upoštevamo celoten vzorec, je rezultat takle:

- 257 sorodstvo, drugo sorodstvo, vsi njegovi, njeni . . .
- 132 hči
- 130 sin
- 104 žena
- 70 sestra
- 63 brat
- 42 vnuki, vnuk, vnukinja
- 30 mož
- 22 mama
- 19 otroci
- 13 nečak, nečakinja
- 13 pravnuki
- 7 svakinja
- 5 oče
- 4 snaha
- 4 zet
- 3 babica
- 3 tašča
- 2 dedek
- 2 teta
- 1 polbrat
- 1 posinovljenec
- 1 starši
- 1 sestrična

Poleg teh sorodstvenih oznak se je enkrat pojavil še zaročenec, šestnajstkrat pa ime brez navedbe povezanosti s pokojnikom.

Izraz sorodstvo se pojavlja včasih sam, ponavadi pa je dodan ob koncu naštevavanja, zato ni čudno, da se pojavlja tako pogosto.

V pogostosti pojavljanja sledijo hči, sin, žena, sestra, brat – torej člani nuklearne družine, kar je povsem pričakovano. Manjka le mož. Sledijo vnuki, mož, mama, otroci, nečaki, oče, pravnuki, . . .

Precej pričakovana razvrstitev, zanimiva je le ena podrobnost. Kaj je spet z moškimi! Mož caplja daleč za ženo. Brat je nekoliko za sestro, oče daleč za mamo, dedek nekoliko za babico. Le zakaj moški del žalujočih vztraja pri tem, da se redkeje pojavlja v osmrtnicah za svojimi pokojniki? Za moža je to spet delno razložljivo z dobro staro demografsko razlago – s Thomasovo odliko človeštva.

Toda zakaj prav vsi moški sorodniki zaostajajo za ženskami? Morda je to povezano s tisto funkcijo osmrtnic, ki pravi, da ljudje z osmrtnico želijo sporočiti, da so žalostni in prizadeti. Moškim pa kulturno okolje narekuje, da morajo svoja čustva bolj prizadevno skrivati kot ženske. To gotovo velja za vedenje moških v javnosti, morda pa tudi za pojavljanje med žalujočimi v osmrtnicah.

Tabela, ki prikazuje pogostost pojavljanja sorodnikov po posameznih vzorcih, pravzaprav ne pove nič novega. Vsi vzorci potrjujejo splošno tendenco, so precej enotni.

Slovenci smo očitno zelo enotni glede tega, kdo za kom žaluje v časopisnih osmrtnicah.

Tabela 6: žalujoči sorodniki po posameznih vzorcih

	V 80	V 89	D 80	D 89	PN 80	PN 89
sorodstvo	34	25	80	50	28	40
hči	13	22	32	21	17	27
sin	12	21	31	22	24	20
žena	8	17	31	18	13	17
sestra	6	6	26	14	10	8
brat	5	9	27	9	7	6
vnuki	5	15	13	3	3	6
mož	7	3	6	6	4	4
mama			12	6	2	2
otroci	3	3	5	4	1	3
nečak	4	2	4	2	1	
oče			3	2		
pravnuki	2	5	3		1	2
svakinja	2	1	1		2	1
snaha	2		1		1	
zet	2		2			
babica			2	1		
tašča				1	1	1
dedek			2			
polbrat			1			
posinovljenec		1				
starši				1		
sestrična		1				
tete		2				

FOTOGRAFIJE V OSMRTNICAH

Fotografije se pogosto pojavljajo v osmrtnicah v Večeru in v Primorskih novicah, v Delu pa sploh ne oziroma jih lahko zasledimo izjemoma. Pokojniki so na fotografijah pogosto znatno mlajši, kot so bili ob smrti, a to opazijo le tisti, ki so pokojnika poznali. Sicer pa je ta značilnost etnologu preverljiva le v primerih, ko je navedena tudi pokojnikova starost.

Popularnost objavljanja fotografij je v Večeru v devetih letih očitno močno narasla, še zmeraj pa je znatno nižja kot v Primorskih novicah, kjer je s fotografijo opremljena velika večina objav.

Tabela 7: fotografije v osmrtnicah

	SKUPAJ	S FOTOGRAFIJO	%
V 80	50	6	12
V 89	80	27	34
PN 80	46	37	80
PN 89	63	49	78

IDENTITETA POKOJNIKOV, KOT JO VIDIJO ŽALUJOČI

Pod imenom pokojnika je mnogokrat pripis, ki pokojnega bolj natančno opredeljuje. Pri ženskah je pogosto naveden dekliški priimek, včasih je pripisan pokojnikov poklic ali kaka druga funkcija, ki jo je opravljal za življenja. Včasih je naveden kraj prebivanja (mesto, vas ali ulica in včasih hišna številka). Poleg imena in

priimka prinaša osmrtnica včasih še pokojnikov vzdevek. Včasih gre za ime, pod katerim je bil bolj znan, s katerim so ga klicali domači ali prijatelji, ljubkovalno ime ali pomanjševalnico pokojnikovega pravega imena. Pogosto pripisujejo vzdeveke v osmrtnicah prijatelji, včasih tudi domači. Vzdevek je bil v izbranem vzorcu tudi pokojnikovo partizansko ime. Te dodatne navedbe so zanimive zato, ker povedo, s katero izmed svojih vlog v življenju se človek konec koncev identificira oziroma, bolje povedano, kaj mislijo o tem njegovi bližnji, ki objavijo osmrtnico.

Bližnji svojega pokojnika najpogosteje natančneje opredeljujejo s poklicem, ki ga je za življenja opravljal, ali z mestom, kjer je živel, sodelavci s tem, kje je služboval, prijatelji ga prepoznavajo z vzdevkom, ženske so očitno opredeljene tudi z dekliškim priimkom, ki jih povezuje s sorodniki.

Tabela 8: pripisi pod pokojnikovim imenom

	SKUPAJ	DEK. PRIIM.	%	VZDEVEK	%	POKLIC	%	KRAJ	%
V 80	50	9	18			16	32	14	28
V 89	80	7	9	4	5	26	32	33	41
D 80	134	22	16	5	4	51	38	3	2
D 89	119	20	17	4	3	46	39	11	9
PN 80	46	3	7	1	2	1	2	3	7
PN 89	63	6	9	2	3	1	2	3	5

Primerjava pokaže nekaj očitnejših razlik. Dekliški priimek navajajo približno enako pogosto v Večeru, Delu in Primorskih novicah. Vzdeveke pripisujejo dokaj redko, kar je razumljivo, ker vsi ljudje takega drugega imena niti nimamo ali pa nas le redko kličejo z njim.

Večje razlike se pokažejo pri navajanju poklica in kraja bivanja. Poklic ali kako drugo pokojnikovo funkcijo navajajo v Delu in v Večeru približno enako pogosto. V Primorskih novicah ga navajajo zelo redko. Zanimivo je tudi, da ljudje v Večeru veliko bolj pogosto navajajo kraj, kjer je pokojnik prebival, kot to počno v drugih dveh časopisih.

Za analizo so posebej zanimive navedbe poklicnih ali drugih funkcij pokojnikov, zato jih navajam (brez ponavljanj):

Primorske novice

- dipl. biolog
- upokojenec TOZD GM »CGM«

Večer

- namestnik predsednika Občinske konference ZKS Maribor-Tezno
- progovni delavec
- upokojeni inkasant tokovine
- ključavničar v pokoju
- učitelj v pokoju
- monter elektromotorjev in črpalk v TOZD Proizvodnja elektromotorjev, agregatov in livarne
- strojnik
- upokojenka
- Maistrov borec, gozdar in lovec
- učiteljica v pokoju
- pekovski mojster v pokoju
- borec NOV in upokojeni dežurni v TAM-u

- železniški upokojenec
- strojevodja v pokoju
- strojnik vodnih turbin
- stikalničar
- upokojenec TOZD-a Agrokemija
- dipl. inž. elektrotehnike, vodja investicij
- dipl. inž.
- kompresorist
- upokojenec TOZD-a NEKOVINE
- docent Teološke fakultete in duhovni pomočnik v Šentjanžu na Dravskem polju - Starše
- upokojenec TVT Boris Kidrič
- vodovodni inštalater
- upokojeni vrtnar
- kmet
- posestnik
- šofer
- zborovodja v pokoju
- bivši upokojenec
- upokojena železničarska uslužbenka
- šivilja

Delo

- upokojenka
- interniranka Auschiwtza
- poslovodja v TOZD Agrotehnika-trgovina
- preizkuševalc v pokoju, Program HEO
- arhivar
- upokojeni delavec Republiškega sekretariata za notranje zadeve, nosilec partizanske spomenice
- delavec PE Žagarstvo
- dipl. ing.
- slovenski slikar, udeleženec NOB in 2. zasedanja AVNOJ, akademik, rektor, profesor Akademije za likovno umetnost, član sveta republike, nosilec številnih državnih odlikovanj in prejemnik družbenih priznanj
- naš častni občan, častni član Dolenjskega kulturnega festivala ter častni krajan Kostanjevice
- maturant idrijske realke in naš častni član
- upokojenec
- samostojni projektant
- šofer
- upokojenec PPE Zmaj
- dipl. ing., vodja projektive za področje avtomatizacije
- nosilec partizanske spomenice 1941 in drugih odlikovanj ter priznanj
- pionir karateja na Slovenskem in dolgoletni športni delavec v Zvezi karate organizacij Slovenije
- učenec 6. razreda
- servisni tehnik
- telefonist
- ustanoviteljica vrtca pred šestdesetimi leti, dolgoletna vzgojiteljica in prva ravnateljica VVO Litija
- poenterka v orodjarni

- saldokontist v finančni službi
- babica v pokoju
- profesor glasbe in skladatelj
- profesor stenografije
- obrtnik
- finomehanik v pokoju
- dipl. ing. kemije
- dipl. ing. elektrotehnik
- dipl. ing. fizike
- upokojeni šolski upravitelj
- šivilja v pokoju
- upokojena učiteljica
- komercialni svetnik v pokoju
- šef predstavništva Unikomerc–Ljubljana
- medicinska sestra
- slovenski slikar
- akademik
- slovenski slikar in ilustrator
- referent v sektorju za naložbe v tekoče poslovanje
- strojevodja v pokoju
- mesar iz Dolnic
- strokovni svetnik
- kinooperater
- interniranka Ravensbrucka
- carinski inšpektor
- mesar
- krojaški mojster v pokoju
- filmski igralec
- čevljarski mojster v pokoju
- referent v TOZD TV Ljubljana
- frizerski mojster v pokoju
- dijak 3. letnika Gimnazije v Novem Mestu
- računovodkinja v pokoju
- dipl. ing. v pokoju
- žel. upokojenec, vojni ujetnik 1941-194
- koroški borec
- vdova po notarju
- tesar
- papirničar v pokoju
- diplomirani ekonomist
- šofer
- pomočnik direktorja TOZD Kontinentalna špedicija
- dolgoletni ugledni družbenopolitični in društveni delavec ter zaslužni občan
- računovodja
- strokovni svetovalec v pokoju
- skladiščnik v pokoju TOZD Prodaja
- PTT uslužbenec
- uslužbenec Grand hotela Union v pokoju
- borec XIV. divizije
- nekdanji trgovec
- pismonoša v pokoju

Ker je pripis o družbenem položaju pokojnika v Primorskih novicah tako poredko prisoten, ta vzorec v tem pogledu ni primerljiv z ostalima dvema. Je pa na prvi pogled opazno, da je v Delovih osmrtnicah zastopana veliko bolj pisana družčina kot v Večerovih. Ljudje v osmrtnicah osrednjega slovenskega časnika so iz znatno višjih družbenih slojev kot tisti iz osmrtnic Večera. Morda ljudje iz višjih družbenih slojev objavljajo osmrtnice pogosteje v Delu kot pa v lokalnem časopisu, kakršen je Večer.

Najbrž pa bo držalo tudi to, da na tako strukturo vpliva tudi poprečno višji družbeni in izobrazbeni nivo na območju Ljubljane kot v »sivem delavskem« Mari-boru.

ANALIZA BESEDIL

Ne preostane mi drugega, kakor da tudi jaz, tako kot Auguštinova, razdelim osmrtnice tekstovno na štiri dele:

- uvod v osmrtnico
- pokojnikovo ime s pripisi
- tekstovni del
- žalujoči

Preden se lotim obravnave posameznih delov osmrtnic, bom opozorila na pojav, ki ga bom pozneje opažala vedno znova. Gre namreč za zelo veliko stereotipnost. Nekatere osmrtnice sicer odstopajo od stereotipa, a tudi te sčasoma postanejo del nekega drugega stereotipa. Zares nenavadnih osmrtnic je zelo malo. O podobni tematiki in o podobnih stereotipih v objokovanju smrti, vendar v epitafih na pokopališčih, je zelo zanimivo pisal Ivan Čolović.⁴¹

UVOD V OSMRTNICO

Gre za nekakšno najavo, sporočilo o smrti, mnogokrat navaja tudi vzrok smrti – odkrito ali prikrito. Iz nekaterih uvodov so razvidne tudi vloge pokojnika v družini. So zelo stereotipni, pa vendar nekaj povedo. Povedna je njihova dolžina, ekspresivna moč. Neredko imajo podobno funkcijo kot navajanje žalujočih ob koncu osmrtnice. S tem da žalujoči navedejo pokojnikove vloge v družini, hkrati namreč povedo, kdo so tisti, ki žalujejo. Včasih stoji ob uvodu verz ali pa verz uvod kar nadomešča (in s tem med drugim sporoča, da je žalost tako velika in globoka, da domači ne najdejo besed, da bi jo opisali).

Nekaj primerov uvodov:

»Tiha in skromna je bila tvoja življenjska pot in ravno tako tiho si v 87. letu starosti odšla od nas, naša zlata mama, tašča, babica in teta«

»Tiha in skromna je bila tvoja življenjska pot in ravno tako tiho si v 57. letu odšel od nas, naš dragi mož, oče in dedek«

Oba uvoda sta si zelo podobna, predstavljata pa daljši način uvoda in kar precej sporočata. Poleg starosti in družinskih vezi obe osmrtnici omenjata tihost in skromnost kot pokojnikovi odliki. To je način, ki smo ga iz osmrtnic sicer vajeni, a vendar je nekoliko nenavaden, saj za življenje tihost in skromnost nista ravno vrlini, s katerima bi ljudje pridobivali naklonjenost. Ko je človek pokojnik, se stvar očitno spremeni. Vprašanje je, zakaj se je tak stereotip razvil.

Očitno pa je, da ljudje osmrtnice včasih dobesedno prepisujejo ali pa znajo besedilo na pamet iz osmrtnic, ki so jih prej prebrali.

Zanimiva je uporaba besed, ki nadomeščajo besedo »umrl«, ki bi natančno, a neprizadeto opisala dejansko stanje. Toda zdi se, da je ta beseda pregraba za užaloščene sorodnike. Uporablja se zelo redko. To se ujema z ugotovitvijo v uvodu, da se ljudje izogibajo pogovoru o smrti, če pa o njej že govorijo, jo imenujejo z izrazi, ki so čim manj podobni besedama »smrt« in »umreti«:

»Tiho nas je zapustil . . .«

»Sorodnikom in znancem sporočamo, da nas je zapustil . . .«

»Sporočamo žalostno vest, da je preminil . . .«

»Prenehalo je biti plemenito srce dragemu svaku, botru in stricu . . .«

»Dokončal je svojo življenjsko pot naš predragi mož in oče . . .«

»Gospodar življenja je poklical svojega zvestega . . .«

»Izteklo se je življenje našega dragega očeta . . .«

»Izgubili smo našega dragega moža, očeta, dedka . . .«

»V 61. letu je odšel od nas dragi mož, oče, dedek, brat . . .«

»Po hudi bolezni je dotrpela naša najdražja žena, mamica in hčerka . . .«

»V 92. letu starosti je končala svojo življenjsko pot najina mati in sestra . . .«

»V 90. letu starosti je tiho zaspala . . .«

»Ugasnilo je življenje naše dobre in neopazne mame in none . . .«

»Kruta usoda nam je vzela našega najdražjega . . .«

Vsi ti uvodi se spretno izognejo besedi »umrl« in jo nadomestijo z drugo, manj neposredno, ali uporabljajo čisto drugačen način sporočanja, da se izognejo besedam »smrt« in »umrl«. Zdi se, da se v Delu beseda »umrl« pojavlja pogosteje kot v Večeru, v Primorskih novicah pa so uvodi drugačni, ker imajo pomen zahval:

»Ob boleči izgubi našega dragega moža, očeta, nonota in pranota . . .«

»Ob izgubi naše mame . . .«

Skoraj vsi uvodi v Primorskih novicah so taki ali podobni. Če primerjam te z energijo nabite, izredno ekspresivne uvode sorodnikov, ki naj bi sporočali globoko užaloščenost, se mi zdijo uvodi, ki jih zapišejo kolektivni, pravo nasprotje:

»Sporočamo žalostno vest, da je umrla naša delavka . . .«

»Umrl je naš dolgoletni sodelavec . . .«

Tak stil prevladuje v osmrtnicah sodelavcev in kaže na manjšo osebno prizadetost sestavljalca sporočila.

Kadar gre za smrt v prometni nesreči ali drugačno tragično smrt, to uvod ponavadi nakaže:

»Vse prezgodaj nas je tragično zapustil . . .«

»Smrtno se je ponesrečil naš sodelavec . . .«

POKOJNIKOVO IME S PRIPISI

Ta del osmrtnice je razmeroma nespremenljiv. Vedno prinaša ime in priimek pokojnika, včasih vzdevek. Dopisi povedo, od kod je bil pokojnik, kdaj pa kdaj je naveden pokojničin deklinški priimek, večkrat navajajo poklic oziroma funkcijo pokojnega v družbi. Včasih je pod imenom zapisan tudi datum rojstva in smrti. O vsem tem sem nekaj zapisala že prej.

TEKSTOVNI DEL

Poglavitna sporočilnost tega dela osmrtnice se nanaša na kraj in čas pogreba. Tudi ta del se pogosto zapisuje v stereotipni obliki:

»Od njega se bomo poslovili . . .«

»Pogreb bo . . .«

Večkrat, predvsem kadar gre za osmrtnice sodelavcev, vsebuje tekstovni del še tale pripis:

»Ohranili ga bomo v trajnem spominu!«

ŽALUJOČI

Tudi o tem delu osmrtnice sem že pisala. Kadar gre za sorodnike, so ti navadno navedeni za besedico:

»Žalujoči...«

Sledijo družinske vezi z imenom ali samo imena sorodnikov.

Včasih, da bi se izognili naštevanju, sorodniki napišejo:

»Vsi njegovi«, »Sorodstvo«, »V imenu vsega sorodstva«

Pri osmrtnicah sodelavcev gre v tem delu ponavadi za ime podjetja, društva ali organizacije, ponavadi brez besedice, ki bi omenjala žalovanje. Kadar objavijo osmrtnico prijatelji, najpogosteje navedejo samo imena, včasih priimek družine.

Očitno je najbolj raznolik, najbolj ekspresivno močan del, hkrati pa tisti, ki omogoča največjo ustvarjalnost zapisovalca osmrtnic – uvod. Kljub stereotipnosti ima največ variant.

DRUGAČNE OSMRTNICE

Drugačne sicer ni najbolj posrečen izraz, ker predpostavlja nekaj, kar je ustaljeno (s konotacijo – pravilno), ostalo pa označi za drugačno (s konotacijo manj pravilno, nepravilno). Pa vendar, nekatere osmrtnice odstopajo od opisanega modela, polnega stereotipov in jasno določenega. Ponavadi so te izstopajoče osmrtnice krajše, tu in tam se pojavi kaka strašno dolga osmrtnica. O tistih krajših sem že pisala. Pojavile so se pred nekaj leti. Ščasoma so postale precej pogoste, posebno ob smrti mladih ljudi. Objavljali so jih njihovi prijatelji. Kasneje so jih pričeli objavljati tudi drugi, tako da so postale nekakšen nov stereotip. So zelo kratke, ne drže se prej opisane sheme, uporabljajo zelo malo besed, pa še te so brez velikega emocionalnega naboja in so pravi simbol neformalnosti skupin, katerim so pripadali pokojni in njihovi prijatelji – žalujoči.

Njihova pglavitna funkcija je sporočanje užaloščenosti, saj ne omenjajo pogreba (to ostaja privilegij ožjih sorodnikov) niti nimajo namena sporočiti, da je nekdo umrl, saj tudi to stori družina.

Take osmrtnice izgledajo približno takole:

»Dobremu človeku in prijatelju

v slovo

Janez, Majda, Tone, Ana, Janko«

»Najine babice

Katke

ni več

Tejka in Stanka«

»Mami v slovo

tvoja Pupa«

Toda, kot rečeno, tudi te osmrtnice ostajajo, kljub stereotipnosti, ki jim jo že lahko pripišemo, nekakšen znak neformalnosti žalujočih in njihove tesne poveza-

nosti s pokojnikom. Zato jih radi objavljajo tudi starši v imenu svojih majhnih otrok, ki žalujejo za starimi starši.

Tu in tam pa naletimo na osmrtnico, ki ne pripada ne temu ne onemu stereotipu, ki je zares plod izvirnosti objavjalca:

»

Samo jaz vem, kaj sem ti obljubila«

»Frenki
kje so vse tvoje trave
Mi z Bleda«

Občutek imam, da so od vseh objavljenih osmrtnic ravno take najbolj iskreno posvečene pokojnemu, saj jim je kako drugo funkcijo težko pripisati. Povedo pa tudi nekaj o tistem, ki je osmrtnico objavil. Očitno gre za človeka, ki ne pristaja na stereotipe in ima povrhu nekaj poguma.

V tej analizi besedil v osmrtnicah sem se posvetila samo tistemu delu objav, ki ga sestavljajo prave osmrtnice. Zahvale in spomini so tekstovno podobni osmrtnicam. Polni so stereotipov in emocionalne nabitosti, besedilo pa je seveda v skladu z namenom objave. V zahvalah gre za zahvaljevanje, v spominih pa je v ospredju ponavljanje še zmeraj prisotne bolečine, govori se o večnem spominu na pokojnika. Tudi te objave imajo določljivo strukturo, a se jim tukaj ne bom natančneje posvečala, ker menim, da bi bili rezultati zelo podobni kot pri analizi osmrtnic v ožjem pomenu besede.

ZAKLJUČEK

Zadala sem si nalogo, da bom z analizo osmrtnic poskušala ugotoviti splošne tendence in razlike, ki jih je s tako analizo moč razbrati.

Govorim lahko o zelo veliki enotnosti tako grafičnih kot vsebinskih sporočil, ki jih prinašajo objave, povezane s smrtjo. Največja posebnost je primorski fenomen objavljanja osmrtnic po pogrebu, zaradi česar dobi taka objava pomen zahvale. Ta fenomen povzroča celo vrsto odstopanj vzorca Primorskih novic od drugih dveh vzorcev.

Ugotovitev, da je človek ob smrti najbliže članom svoje družine oziroma da ga ti najbolj pogrešajo, ko ga ni več, je moč izpeljati ne le iz življenjskih izkušenj, temveč tudi iz dejstva, da največ osmrtnic objavijo pokojnikov najbližji sorodniki. Za slovenske razmere je značilno žalovanje v krogu nuklearne družine, drugi sorodniki se žalovanju, ki je obeleženo v osmrtnici, redkeje pridružujejo. Povsem drugačne rezultate je dala analiza osmrtnic iz hrvaških, predvsem pa iz srbskih dnevnikov, ki jo je opravila Dunja Rihtman-Auguštin. Razlika v pogledu na smrt ženske in moškega je prav tako fenomen, ki ga je moč zaslediti z analizo osmrtnic. Ugotovila sem, da je nasploh več osmrtnic posvečenih moškim, predvsem pa to velja za tiste osmrtnice, ki jih objavijo pokojnikov sodelavci. Nasprotno pa so moški mnogo redkeje podpisani med užaloščenimi. Razlogov je najbrž več. Ob v literaturi najpogosteje zastopni razlagi, ki temelji na zapostavljenosti žensk, sem sama razmišljala tudi o demografskih dejavnikih.

Večina primerjav je pokazala, da gre ob izgubi bližnjega v osmrtnici za način sporočanja tega dejstva, ubesedovanje užaloščenosti in vabljenje na pogreb. Pojav je v osnovnih potezah povsod enak.

Potrdile so se nekatere moje hipoteze in ugotovitve, ki sem jih zasledila v literaturi. V vseh vzorcih je namreč moč opaziti tendence izogibanja poimenovanja smrti in spremljajočih pojavov, občutek nelagodnosti ob tej temi, ki se kaže v veliki stereotipnosti objav in v besedah, ki nekako beže od realnosti. Ljudje izbirajo bolj poetične in manj neposredne načine sporočanja dejstev. Razlike, ki se pri tem pojavljajo, so posledica različnega kulturnega okolja in individualnih posebnosti objavljalec osmrtnic.

Ker so osmrtnice del navad ob smrti, ki so danes pri nas uveljavljene in priznane, je mogoče iz njih razbrati nekaj odtenkov pogledov na smrt in na dožemanje smrti.

Analiza različnih vzorcev osmrtnic seveda omogoča primerjavo teh dožemanj. Smrt pa je samo trenutek v življenju človeka, tako prepletenem s šegami, navadami, normami, vrednotami, ki so na prvi pogled samoumevne in nič kaj zgovorne, pa vendar lahko analizirane veliko povedo o človekovi kulturi.

LITERATURA

- ARIÈS, Philippe: Eseji o istoriji smrti na Zapadu, Beograd 1989
 BALIKCI, Asen: The Netsilik Eskimo, New York 1970
 COLOVIĆ, Ivan: Divlja književnost, Beograd 1985
 COLOVIĆ, Ivan: Književnost na groblju, Beograd 1983
 COLOVIĆ, Ivan: Uvod u analizu novinskih tužbalica. Kultura XXIV, 1974, str. 168–178
 COLOVIĆ, Ivan: Značenje novinskih tužbalica. Etnološke svezke V, 1984
 DAUN, Åke: Studying National Culture by Means of Quantitative Methods. Ethnologia Europea, XIX, 1/1989, str. 25–31
 DAVIS, James C.: Vzpon z dna, Ljubljana 1989
 DELOMEAU, Jean: Greh i strah 1,2, Novi Sad 1986
 DOBZHANSKY, Theodosius: Evolucija čovečanstva, Beograd 1982
 KREMENŠEK, Slavko: Obča etnologija, Ljubljana 1973
 LEACH, Edmund: Kultura i komunikacija, Beograd 1983
 MIDFORD, Jessica: The American Way of Death, 1963
 MIRRORS of Mortality. Ed. by Joachim Whaley, London 1981
 MORIN, Edgar: Čovek i smrt, Beograd 1981
 NOVAK, Vilko: Slovenska ljudska kultura, Ljubljana 1960
 NOWINA-Sroczyńska, Ewa: To Die in the City. Etnološka stičišča I, Ljubljana 1988, str. 99–108
 RAJKOVIĆ-Orepić, Zorica: Znamenje smrti, Rijeka, Zagreb 1988
 RAMŠAK, Mojca: Na lovu za spominom, Glasnik SED 3–4, 1993, str. 63–69
 RIHTMAN, Augustin, Dunja: Etnologija naše svakodnevice, Zagreb 1988
 STATISTIČNI koledar Jugoslavije 1989, Beograd 1989
 ŠKERLJ, Božo: Ljudstva brez kovin, Ljubljana 1962
 ŠMITEK, Zmago: Predavanja Neevropska etnologija – Afrika
 THOMAS, Luis-Vincent: Antropologija smrti 1,2, Beograd 1980
 TRSTENJAK, Anton: Problemi psihologije, Ljubljana 1976

TODESANZEIGEN – QUELLE FÜR DIE ANALYSE DES BEGREIFENS DES TODES

Zusammenfassung

Die Todesanzeige, ein Zeitungsinserat, wenn auch kurzgefaßt, kann dem Ethnologen viel über das Begreifen des Todes sagen und ist einer der gegenwärtigen Bräuche anläßlich des Todes.

Eine ähnliche Forschung, die ich selber für den slowenischen Raum durchgeführt habe, machte für Kroatien und Serbien die kroatische Ethnologin Dunja Rihtman-Augustin.

Einen breiteren Analysenrahmen der Todesanzeigen stellt die Analyse der Thanatologie-Literatur dar. Es handelt sich vor allem um die Analyse »fremden Todes«, das Begreifen des »eigenen Todes« ist anders, und vor allem ist es schwer zu analysieren.

Die Anschauungen bezüglich des Todes sind bei verschiedenen Kulturen unterschiedlich. Heutzutage herrscht in unserer Kultur eine allgemeine Angst vor dem Tode

und man weicht dieser Thematik in allen Bereichen aus – die Friedhöfe liegen außerhalb der Stadtmitte, direkt vom Tode spricht man ungern. Es ist auch nicht erwünscht eine allzugroße Trauer anlässlich des Todes in der Öffentlichkeit zu zeigen. Die Menschen sterben entfernt von ihren engsten Angehörigen, so daß es keinen direkten Kontakt zwischen den Sterbenden und ihren Nächsten gibt.

In den vorindustriellen Gesellschaften war es anders. Damals war der Tod ein häufiger Begleiter, die Verbundenheit zwischen den Sterbenden und den Angehörigen war stärker, die Angst vor dem Tode geringer. Dasselbe gilt für einige gegenwärtige Kulturen, zum Beispiel für einige afrikanische, wo der Status des Vorfahrens am meisten geehrt wird, und so der Tod ein kleineres Übel ist. Die Kulturgenossen, bei denen das Leben oft gefährdet ist, betrachten auch dementsprechend den Tod.

Doch der Tod ruft unter den Trauernden immer Reaktionen hervor. In unserer Kultur sind die Todesanzeigen einer der eingebürgerten Bräuche, die den Tod begleiten. In unseren Zeitungen erschienen sie in der zweiten Hälfte des vorigen Jahrhunderts.

Am häufigsten geben die engsten Verwandten des Verstorbenen die Todesanzeigen auf. Charakteristisch für die Todesanzeigen sind stark stereotype Texte und das Betonen der positiven Eigenschaften des Verstorbenen. Der eigentliche Zweck der Bekanntgebung über den Tod ist die Mitteilung an die Verwandten, Bekannten und Freunde, daß jemand gestorben ist. Außerdem hat die Todesanzeige auch die Funktion der Mitteilung über die Trauer derer, die sie aufgegeben haben und spricht von der Einhaltung der allgemein geltenden Normen jener, die als Trauernde in der Todesanzeige angeführt sind.

Der empirische Teil der Forschung bildet die Analyse aller Bekanntgebungen im Zusammenhang mit dem Tode, veröffentlicht zu demselben Zeitpunkt in den Zeitungen Delo, Večer und Primorske novice in den Jahren 1989 und 1990.

Den graphischen Merkmalen nach sind sich die Bekanntgebungen sehr ähnlich, auffallend sind nur sehr große und kleinere Todesanzeigen. Die meisten Bekanntgebungen sind natürlich die klassischen Todesanzeigen, in einer kleineren Anzahl handelt es sich um Danksagungen – veröffentlicht meist noch dem Begräbnis oder als Totengedenken nach Ablauf einer bestimmten Zeit nach dem Tode. Vor allem geben sie die engsten Verwandten in der Zeitung auf, denn es ist verständlich, daß es die heimische Umgebung ist, die den Verstorbenen am meisten vermißt, für die er unersetzbar ist und der dieser Umgebung fest angehört. Einige Bekanntgebungen unterzeichnen Mitarbeiter, Schulfreunde, Genossen der unformellen oder formellen Gruppen, denen der Verstorbene gehörte, andere wiederum die Freunde des Verstorbenen. Die erste Funktion der Todesanzeige, also die Funktion der Mitteilung, wird durch die engsten Angehörigen erfüllt, die den Tag und den Ort der Beisetzung bekanntgeben.

Interessant ist die Tatsache, daß eine immer größere Anzahl der Todesanzeigen den Männern gewidmet ist. Dafür gibt es mehrere Erklärungen. Es kann sein, daß es sich um Diskriminierung der Frauen handelt, wie es meist in der Literatur erläutert wird, dieses Verhältnis kann aber auch durch die demographische Tatsache, nämlich, daß die Frauen länger leben, beeinflusst werden. Unter den Angehörigen, die am häufigsten unter den Bekanntgebungen angeführt sind, finden wir den Sammelnamen Verwandtschaft, Tochter, Soh, Ehegattin, Schwester, Bruder, ... – also die engsten Familienmitglieder. Und wiederum häufiger Frauen als Männer.

Die Identität der Verstorbenen, wie sie die Trauernden sehen, kann aus den Zuschreibungen unter dem Namen des Verstorbenen ersehen werden. Bei Frauen können das die Mädchennamen sein, außerdem Berufszugehörigkeit, der Wohnort zu Lebzeiten und verschiedene Spitznamen.

Für die Analyse sind die Texte der Todesanzeigen sehr interessant. Sie können wie folgt gegliedert werden: Einleitung, der Name des Verstorbenen mit Zuschreibungen, der Textteil und die Angaben der Trauernden. In der Einleitung sind einige wichtige Angaben des Verstorbenen angeführt, die oft seine Eigenschaften beschreiben. Charakteristisch ist, daß sie sehr stereotyp sind. Die Eigenschaften der Verstorbenen sind äußerst positiv, wobei der Grund oder die Ursache des Todes sehr negativ sind. Die übrigen Teile der Bekanntgebung sind kurzer gefaßt und weniger mit Emotionen versehen.

Einige Todesanzeigen unterscheiden sich stark von der allgemein gebräuchlichen Form und zeugen so von dem »Anderssein« desjenigen, der sie aufgegeben hat, möglicherweise auch von dem des Verstorbenen. Manchmal werden solche Todesanzeigen zu einem neuen Stereotyp.

Der Vergleich der drei geographisch und kulturell relativ am weitesten entfernten Räume in Slowenien zeigte nur ausnahmsweise Differenzen, ansonsten kann aber das Begreifen des Todes, wie man es aus den Bekanntgebungen anlässlich des Todes sieht, innerhalb des slowenischen Raumes als einheitlich bezeichnet werden.

Opombe

- ¹ S. Kremenšek, Obča etnologija, str. 218
- ² M. Ramšak, No lovn zo spomnom. Glasnik SED 33, 3-4/1993, str. 65
- ³ A. Down, Studying Notional Culture by Means of Quantitative Methods. Ethnologia Europea 19, 1/1989, str. 25-27
- ⁴ L. V. Thomas, Antropologija smrti 1, str. 276
- ⁵ Nav. delo, str. 252
- ⁶ Nav. delo, str. 197
- ⁷ L. V. Thomas, Antropologija smrti 2, str. 190
- ⁸ Nav. delo, str. 192
- ⁹ Glej P. Ariès, Eseji o istoriji smrti na zapadu, str. 70
- ¹⁰ V. Novak, Slovenska ljudska kultura, str. 187
- ¹¹ L. V. Thomas, Antropologija smrti 2, str. 184
- ¹² L. V. Thomas, Antropologija smrti 1, str. 221-223
- ¹³ Vse navedeno je seveda le podano in ne vključuje nikakršnega vrednotenja, ne pozitivnega, ne negativnega.
- ¹⁴ L. V. Thomas, Antropologija smrti 1, str. 28, 29
- ¹⁵ Zapiski s predavanj Zmago Šmitka Neevropska etnologija - Afriko
- ¹⁶ L. V. Thomas, Antropologija smrti 1, str. 25
- ¹⁷ Nav. delo, str. 212
- ¹⁸ Nav. delo, str. 253
- ¹⁹ J. C. Davis, Vzpon z dna, str. 46
- ²⁰ A. Balikci, The Netsilik Eskimo
- ²¹ J. Delumeau, Greh i strah 1, str. 56
- ²² D. Camnadin, War and Death, ... Mirrors of Mortality, str. 187
- ²³ I. Čolović, Divlja književnost, str. 96-97
- ²⁴ Z. Rajković-Orepić, Znamenja smrti, str. 39
- ²⁵ D. Rihtman-Auguštin, Etnologija naše svakodnevice, str. 118
- ²⁶ I. Čolović, Divlja književnost, str. 123
- ²⁷ Nav. delo, str. 123
- ²⁸ I. Čolović, Značenje novinskih tužbolic. Etnološke svezke 5, 1984
- ²⁹ I. Čolović, Književnost na groblju, str. 85
- ³⁰ Prav tam
- ³¹ L. V. Thomas, Antropologija smrti 1, str. 330
- ³² V. Novak, Slovensko ljudsko kulturo, str. 188
- ³³ L. V. Thomas, Antropologija smrti 2, str. 241
- ³⁴ B. Škerlj, Ljudstva brez kovin, str. 66
- ³⁵ E. Morin, Čovek i smrt, str. 29
- ³⁶ Z. Rajković-Orepić, Znamenja smrti, str. 61
- ³⁷ Termin osmrtnica v takem kontekstu združuje pomene osmrtnica, zahvala in spomin
- ³⁸ Pod tem terminom združujem tako pokojnikove sodelavce kot pripadnike formalnih ali neformalnih skupnosti, katerih član je bil pokojni.
- ³⁹ L. V. Thomas, Antropologija smrti 1, str. 203
- ⁴⁰ Nav. delo, str. 201
- ⁴¹ I. Čolović, Književnost na groblju

OCENE IN POROČILA - REVIEWS AND REPORTS

Gradivo za zgodovino Maribora, 20/1995, izdal Pokrajinski arhiv Maribor

Pokrajinski arhiv je oktobra 1995 izdal 20. zvezek Gradiva za zgodovino Maribora in s tem opozoril na 20-letnico izhajanja tega temeljnega vira za zgodovino mesta. Avtor vseh teh zvezkov, brez katerega jih enostavno ne bi bilo, je akademik dr. Jože Mlinarič, ki je z njimi ustvaril temeljni pogoj za proučevanje mestne zgodovine, kakršnega ne premore nobeno drugo slovensko mesto razen deloma Ljubljana. Stvar bodočih raziskovalcev je le, da jih bodo znali s pridom uporabiti in ponujene podatke izkoristiti za svoje potrebe. V 20. zvezku so enako kot v 19. zbrani dokumenti iz let 1531–1747, ki jih hrani Štajerski deželni arhiv v Gradcu. Kot že doslej v svojem poročilu opozarjam predvsem na podatke, ki tako ali drugače zadevajo urbano in gradbeno zgodovino mesta. Takšnih podatkov pa je kar nekaj. Čeprav sem jih deloma že sam upošteval pri sestavi Virov za gradbeno zgodovino Maribora do l. 1850, ki so izšli l. 1985, se mi zdi potrebno, da ponovno opozorim nanje.

– Okoli l. 1565 se večkrat omenja znamenita gostilna Strauss na Plaču, l. 1568 pa se mesto zahvaljuje oskrbniku Zgornjega Maribora Erazmu Stadlerju, ker mu je dal na voljo debla (sohe), potrebna za postavitev novega mostu preko Drave, ne da bi zaradi velike potrebe mesta čakal na takojšnje plačilo.

– Iz popisa vojaške opreme iz l. 1592, pri kateri sta sodelovala tudi mestna zidarska mojstra Mihael Vožič in Blaž Söckl, je razvidno, da so jo hranili v stolpu pri Napajalnih vratih (ali pri starem kopališču) na koncu Splavarske ulice, v stolpu pri (minoritskem) samostanu, v bastiji pri Koroških vratih, v stolpu sv. Jurija na severozahodnem ogalu mesta, v Mučilnem ali Natezalnem (danes Gambrinovem) stolpu nad Slovensko ul. 34, v naslednjem stolpu nad Slovensko ul. 26, v stolpu Ulrikovih mestnih vrat pri gradu, v stolpu pri vicedomskem vodnjaku blizu hiše Benedikta Klemenčiča na Vetrinjski 10, v kleti in pritličju rotovža ter v veliki skrinji pri križu sredi župne cerkve. Od teh lokacij bi predvsem opozoril na Mučilni (Torturturn) ali Natezalni (Reckhturn) stolp, ki sedaj stoji osamel sredi blokov med Slovensko in Gregorčičevo ulico, a bi si zaradi svoje zgodovinske vloge zaslužil boljšo usodo, kot jo trenutno preživlja. V njem bi namreč lahko uredili muzej mestnega sodstva z rekonstruiranim prikazom takratnega zasliševalnega postopka, kar bi gotovo obogatilo turistično ponudbo mesta.

– Sledi obrambni red mesta iz okoli l. 1593, od katerega je ohranjen le del, ki zadeva 1. in 4. mestno četrt (južni in vzhodni del mesta). Red razporeja branilce po obzidnih odsekih in posameznih utrjenih točkah ter nam tako nudi vpogled v organizacijo južnega in vzhodnega sektorja mestne obrambe. Tega so sestavljali: odsek od Vodnega stolpa do vrata na začetku dravskega mostu, nova bastija pri spodnji utrdbi, štokasto utrjen pomol, dostopen z Židovske ulice nad mostnimi in mestnimi vrati (prva so bila na koncu mostu, druga na začetku Dravske ulice), stolp pri

Ulrikovih vratih, odsek med obema dvoroma (Vetrinjskim in Meljskim) ter Reschevo hišo (verjetno na koncu Židovske ulice, kjer so še l. 1657 obstajala preprosta Židovska vrata, ki pa so jih verjetno že okoli 1664 zazidali) ter odsek med okroglim (minoritskim) stolpom in »mačko« (bastijo pri Koroških mestnih vratih).

– Tudi seznam lastnikov nepremičnin iz ok. 1590 ponuja vrsto uporabnih podatkov. Za njegovo okvirno datacijo nam služi dejstvo, da je prvi znani mariborski lekarnar Ricci iz 1. četrti na začetku l. 1593 umrl, zdravnik dr. Janez Homelius Secundus iz 4. četrti pa se je l. 1588 priselil iz Ptuja v Maribor. Med takratnimi lastniki nepremičnin se omenjajo zidarji: Blaž Säckhl, Benedikt Maurer, Nikolaj Khüt, Peter Prumb, Mihael Vožič in Jakob, ki pa je bil brez hiše. Med svobodnimi hišami so našteje: v 1. četrti Žički dvor, minoritski samostan, Admontski dvor, v 2. četrti Sichtergerjev dvor in hiša Zusemskega beneficija, v 3. četrti hiše Magdaleninega, Rupertovega, Katarininega, Mihaelovega, Florjanovega ter beneficijev Naše gospe in Apostolov, v 4. četrti pa Vetrinjski, Meljski in Salzburški dvor ter hiši proštov iz Stainza in beneficija Vseh svetnikov.

– Iz sklepov mestnega sveta iz okoli 1593 je zaznati skrb zaradi slabega stanja utrdbe na Taboru (mostišču na južnem bregu Drave) in željo, da bi vse tržne presežke žitaric spravili v posebno skladišče (Khassten) za rezervne potrebe mesta.

– Popis opreme iz l. 1600 navaja 4 zaboje vojaške opreme, ki so jo pred 8 leti shranili v rotovžu, a so jo deloma uničile miši.

– Seznam hrambe vojaške opreme in municije iz l. 1593 našteva že znane lokacije v stolpu pri Koroških vratih, v stolpu sv. Jurija, v Mučilnem stolpu in njegovem sosedu, v stolpu pri hiši Benedikta Klemenčiča, v stolpu pri starem kopališču in v stolpu pri (minoritskem) samostanu.

– Seznam iz l. 1647 ne našteva mariborskih meščanov, kot pomotoma trdi regist, ampak vojake Piccolominijevega polka, ki so bili pri njih 80 dni nastanjeni. Stroški so znašali 79 rajnišev 45 krajcarjev, saj je šlo za 124 vojakov, 13 žena, 8 otrok, 6 hlapcev, 6 dekel in 15 konj.

– Leta 1719 je kneginja Marija Šarlota Eggenberg ponovno želela dobiti privo-litev gosposčine in mesta Maribora, gosposčine Cmurek in gosposčine Weinburg za postavitev novega mostu preko Mure pri Špilju.

– Leta 1721, ko so Mariborčani iz svojega gozda na Pohorju vozili les za popravilo cest v mestni okolici, jih vetrinjski podložniki iz Radvanja na ukaz deželnega glavarja grofa Karla Breunerja niso smeli ovirati.

– Na koncu poročila naj mi bo dovoljena še majhna tehnična opomba, daljši teksti bi morali imeti poleg splošne še svojo foliacijo, saj bi to preprečilo mešanje njihovih listov.

Jože Curk

Ptuj

(Najlepši pa je zame Ptuj...)

Leta 1995 se je Ptuj obogatil z novo fotomonografijo. Gre za razkošno izdajo Umetniškega kabineta Primoža Premzla, katere avtorja sta Marjeta Ciglencečki (besedilo) in Stojan Kerbler (fotografije), njen oblikovalec pa je Franc Mesarič. Ker gre za strokovno oceno teksta in ne knjige, se omejujem predvsem nanj. Njegova avtorica je strokovno neoporečno predstavila Ptuj. Razumljivo napisano besedilo je smiselno razčlenila na poglavja o mestnih upodobitvah, utrdbah, fevdalnih stavbah, cerkvah, samostanih, javnih spomenikih in meščanski arhitekturi, pri če-

mer se je zgledovala pri podobno urejeni Vrišerjevi monografiji Maribora iz leta 1993.

V prvem poglavju nas avtorica seznanj z dolgo vrsto mestnih upodobitev, ki jih na pripoveden način poveže v prikaz večstoletnega razvoja mestne podobe. V poglavju o utrdbah sta pri letnici rušenja minoritske bastije zamenjani številki, saj se pravilno glasi 1932. V poglavju o fevdalnih stavbah so novi izsledki spremenili naše vedenje o Zgornjem dvoru, vulgo Malem gradu, ki se prvič omenja leta 1376, lokacijsko pa sega vsaj v 13. stoletje, vendar ni identičen z Malim gradom, prvič omenjenim leta 1231 na Grajskem griču. Pri poglavju o cerkvah bi opozoril, da Konradovi župni cerkvi ni bila v 2. pol. 12. stol. prizidana lopa, ampak predladja (pronaos) skoraj enake velikosti kot ladja sama. Pri poglavju o samostanih je pri dominikanskem opozoriti, da v njegovem vzhodnem traktu ni bila kapela, ampak kapiteljska dvorana, opremljena z oltarjem, in da je francoski dolgi kor že po 20 letih nadomestil prvoten italijanski kvadratasti kor iz okoli leta 1235, ker so menihi ugotovili, da je ta postal za nove liturgične potrebe premajhen. Med meščanskimi hišami je datacija one na Prešernovi 4 problematična, saj po velikosti in konceptu ne govori za 13. stoletje. Zato je upravičena domneva, da gre v njenem primeru bodisi za prvotni dvor, ali pa da je nastala šele v pozni gotiki iz dveh starejših, čelno obrnjenih hiš, od katerih je bila vzhodna iz konca 13. stoletja.

Glede mestnega stolpa menim, da ni nastal takoj po letu 1556, ko je Antonio de Piva (dejansko de Riva, ki ni bil vrhovni deželni inženir-superintendent ampak mojster-polir, to je vodja gradbene skupine) podrl neki stolp, ampak šele po letu 1570, ko so že zgradili južno ploščad na gradu in s tem meščanom otežili (ne pa še prekinili!) dostop do mestne opazovalnice s kapelo sv. Pankracija na grebenu grajskega griča vzhodno od te ploščadi. V nadomestilo zanjo je deželni knez pomagal mestu postaviti na kraju stare stolpaste stavbe s kapelo Janeza Krstnika v pritličju sedanji stolp, ki je bil dokončan šele na začetku 17. stoletja. Pomembno je, da so meščani iz spoštovanja do prastare tradicije te kapele v pritličju novega stolpa ponovno uredili kapelo istega svetnika, ki je služila svojemu namenu vse do požara leta 1705.

Jože Curk

Slovenj Gradec in Mislinjska dolina I.

Jeseni leta 1995 je mestna občina Slovenj Gradec izdala dolgo pričakovani zbornik »Slovenj Gradec in Mislinjska dolina«, ki z oznako I. obljublja, da se bo proučevanje koroškega dela Slovenije nadaljevalo in da bodo prvemu sledili še drugi zborniki. S tem se tudi ta del Slovenije pridružuje krajem oziroma okoljem, ki že vrsto let skrbe, da tudi na raziskovalen način predstavijo svoje zgodovinske, kulturne, gospodarske in vsakršne druge vrednote, ki se jim zde dovolj pomembne, da obogate predstavno podobo naše mlade države. Jasno namreč je, da imajo le tovrstne publikacije trajnejšo veljavo, saj vse druge ponavadi komaj presegajo potrebe turistično uglašene ponudbe. Ne gre namreč za to, da svojo deželo predstavimo (tujim) obiskovalcem, ampak da jo najprej sami spoznamo in strokovno ocenimo njene vrednote, ki so – če to hočemo ali ne – del našega vsakdana, ki ga preživljamo z njimi in sredi njih.

Zbornik, ki obsega 352 strani, je po materialni in tehnični plati soliden knjigoveški izdelek, ki ga bogatita pregledna zemljevida 33 cerkvenih in 14 fevdalnih objektov na notranji strani platnic. Vendar pa mu promocijsko vrednost zmanjšuje

dejstvo, da so prispevki brez tujejezičnih povzetkov. Ta manjko je ob tako solidni izdaji in avtorjih, ki so obdelali razna področja iz zgodovinske zakladnice Mislinjske doline, nerazumljiv in po svoje neopravičljiv.

Uvodni članek, ki obravnava geološki nastanek Slovenjegraške kotline in opisuje ledenodobno würmsko mislinjsko jezero, je prispeval Ivan Gams. Avtor predvsem opozarja na vplive tega jezera in takratne klime na sedanjo podobo pokrajine in s tem posredno tudi na njeno poseljenost. Ta se je v zgodovini zgostila predvsem na kvartarnih ravninah v dolini Mislinje, med katerimi prednjači seveda Slovenjegraška kotlina s svojim mestno izoblikovanim središčem.

Sledita prispevka arheologov Mire Strmcnik Gulič in Stanka Pahiča, prva razgrinja arheološko podobo slovenjegraškega okoliša, drugi pa interpretira keltska in rimska imena, kolikor jih je mogoče zbrati z ohranjenih epitafov. Avtorica nam na osnovi najdb razlaga arheološki razvoj doline med neolitikom in zgodnjim srednjim vekom. Med mnogimi starodobnimi najdbami so važnejše halštatske na Legnu in Gradišču iz obdobja 750–600 pred n. š. ter na Grajskem hribu in v Puščavi nad Starim trgom, ki so časovno neopredeljene, vendar nekaj mlajše. Številnejše in pomembnejše so seveda rimske najdbe, zlasti one v Starem trgu, ki se lokacijsko ujemajo s Colatijem, in one v Zg. Dovžah, ki predstavljajo ostanke vile rustike. Iz staroslovanskega obdobja je omembe vredno grobišče v Puščavi nad Starim trgom iz 10. in 11. stoletja in najnovejša najdba zgodnj srednjeveške cerkve na Legnu iz 9. ali 10. stoletja. Pahičeva razprava je poskus, na osnovi imen opredeliti narodnostna razmerja v Mislinjski dolini v času Rimljanov. Srečamo se z značilno tipiko vzhodnoalpskega prostora: ob peščici priseljenih Rimljanov živi domačinska večina s statusom svobodnjakov, vendar brez državljanstva. Pri tem pa seveda niso upoštevani sužnji in osvobojeni, ki so ostajali brez nagrobnikov in zato tudi brez historičnega spomina.

Zgodovinske sestavke so prispevali Jože Mlinarič, Jože Koropec in Peter Pavel Klasinc. Razprava prvega govori o zgodovini župnije sv. Pankracija v Starem trgu pri Slovenj Gradcu do njene priključitve k ljubljanski škofiji leta 1533. Ugotavlja, da je bila ustanovljena proti koncu 11. stoletja pri lastniški cerkvi Ažvinov na Gradu in leta 1106 dodeljena takrat ustanovljeni proštiji v Doberli vasi, a je že nekaj desetletij pozneje prešla v posest benediktije v Belinji pri Ogleju. Za njeno posest so se med samostanom in lastniki slovenjegraškega gospostva Traungavi in za njimi Andechs vodili spori, ki niso jenjali vse do časov patriarha Bertolda (1218–51). Starotrška župnija je veljala za bogato, zato so se zanjo tudi pozneje potegovali tako patriarhi kot od leta 1362 dalje deželni knezi, ki so naposled dosegli, da je bila leta 1533 inkorporirana k ljubljanski škofiji. Avtor s priznano eksaktnostjo na osnovi virov podaja podrobno zgodovino te imenitne župnije, menim pa, da župniji v Šentilju pod Turjakom in na Razboru v srednjem veku nista bili samostojni, saj prva še leta 1631 ni presegala stopnje vikariatne župnije (ki jo je dosegla že v 15. stoletju), druga pa je takrat veljala še za podružno cerkev, ki je šele leta 1714 postala sedež (trajnega) vikariata. To dokazuje tako vizitacijski zapisnik R. Scarlichija iz leta 1631 kot originalna spominska plošča iz leta 1714 v zakristiji ž. cerkve na Razborju, ki govori o takratni ustanovitvi vikariata pri njej. Stari pokopališči s karnerjem pri obeh cerkvah govorita sicer za njuno veliko starost (13. stoletje), vendar se je le prva, ki je bila leta 1296 zaradi zemljiške posesti zavezana plačevanju papeške desetine in bila leta 1304 sedež stalne duhovnije (v njej je takrat živel »župnik« Eberhard), lahko v 14. stoletju občasno izmuznila iz rok starotrškega župnika, za drugo pa tega ne bi mogli trditi, saj je šlo le za podružno cerkev, opremljeno s pokopališčem. Tudi inkorporacija starotrške župnije iz leta 1106 je kljub drugačni cesarski trditvi iz leta 1490 lahko nekoliko vprašljiva, saj sta bila patriarh Ulrik in grof Veriant kot cesarska pristaša medsebojna zaveznika, zato je dvomljivo, da bi pa-

triarh odvezel grofu patronat in župnijo predal dobrovaški proštiji. Verjetneje je, da je to napravil s svojo župnijo v bližnjem Šmartnem, ki je bila tudi označena kot župnija v Gradcu. Jože Koropec je prispeval dva članka. V prvem obravnava davčni popis iz leta 1527, v drugem najstarejši starotrški matični knjigi iz let 1597–1635. Iz davčnega popisa je razvidno, da so poleg gospostev v Bukovju, Legnu in Zavlarju ter velikovškega špitala imele svoje podložne družine tudi cerkve: župni v Šmartnem (36) in Starem Trgu (74), vikariatni v Slovenj Gradcu (15) in Šentilju (5) ter beneficij sv. Andreja v Slovenj Gradcu (5). Popis zajema 224 družin s 710 člani, starejšimi od 12 let. Med moškimi so prednjačila imena: Jurij, Gregor, Martin, Matija, Peter, Miha, Ahac, Matej, Rupert in Simon, med ženskami Neža, Urša, Marjeta, Helena, Liza, Jera, Dora, Barbara in Kuna. Matični knjigi obsegata krstne podatke za leta 1597–1609 in 1625–35 ter poročne za leta 1600–1635. Avtor našteva imena vpisanih krščencev, njihovih staršev, botrov, poročnih parov, prič itd. Tako nastajajo dolgi sezname imen, ki sicer ponujajo precej statističnih podatkov, vendar pa so za bralce manj zanimivi. Pri procesu osamosvajanja župnij iz starotrške prazupnije, drži, da sta cerkvi v Šmiklavžu pri Vodrižu in Šentilju pod Turjakom že v 2. pol. 15. stoletja dosegli stopnjo vikariatnih župnij ter ona v Slovenj Gradcu leta 1624, kar pa ne drži za Razbor, ki je to postal šele leta 1714.

Prispevek Petra Pavla Klasinca lahko smatramo kot napotilo raziskovalcem, ki se bodo lotili študija te ali one teme iz zgodovine Mislinjske doline, da bodo lažje prišli do arhivskih virov, kijih hrani Pokrajinski arhiv v Mariboru kot matični arhiv za to ozemlje. S predstavitvijo seznamov listinskega in spisnega gradiva je potencialnim uporabnikom prihranjeno zamudno iskanje.

Zadnji sklop prispevkov je umetnostnozgodovinski. Gre za članke Ivana Stoparja, Jožeta Curka, Marka Košana, Sergeja Vrišerja in Marjetice Simoniti, ki nam prikazujejo delež Mislinjske doline tudi na tem področju. Ivan Stopar je predstavil pregled grajskih stavb v Mislinjski dolini. Gre za dopolnjen povzetek njegovih dveh topografskih pregledov fevdalne arhitekture, ki sta izšla v letih 1982 in 1993. Avtor uvodoma izpostavlja vse tri najpomembnejše srednjeveške gradove oziroma njihove razvaline: Grad nad Starim trgom, Valdek in Vodriž ter edinega novoveškega – Rotenturna v Slovenj Gradcu. Pri opisu Gradu nad Starim trgom avtor ponavlja staro napako: Veriant ni bil iz rodu Weimar-Orlamünde, ampak iz rodu Heminih sorodnikov Ažvinov, in ni bil gradnik (kastelan), ampak lastnik gradu. V bojih s Spanheimi v letih 1105–06 je sicer zgubil Dravsko dolino in Vuzejniško Pohorje, obdržal pa je slovenjegraško gospostvo do svoje smrti med leti 1130 in 1141. Kot lastniki so mu sledili Spanheimi do 1147, Traungavi do okoli 1173, Andechsi do 1251, patriarhi do 1362 in nato deželni knezi. Kot se iz prispevka vidi, Mislinjska dolina glede fevdalne arhitekture nima sreče: srednjeveški gradovi so vsi v razvalinah, novoveški pa so večinoma propadli med zadnjo vojno in po njej. Ostali so le močno predelani dvorci: Gradišče, Hajnžiče in Zavlar ter edini dostojno obnovljeni Rotenturn v Slovenj Gradcu.

Jože Curk prikazuje razvoj Mislinjske doline v smislu kulturne pokrajine. Tak razvoj je omogočila prometno ugodna lega doline, pospešilo pa dejstvo, da je v poznem srednjem veku predstavljala posebno upravno enoto, ki je bila dobro stoletje v patriarški lasti. Zaradi tega je v njej nastalo manj fevdalnih objektov, precej več pa cerkva, med njimi 2 prazupni, 9 župnih in 22 podružnih. Med prazupnima še vedno ni dokončno rešena dilema, ali je bila leta 1106 priključena k dobrovaški proštiji šmartinska ali starotrška župnija, vsekakor pa je bila slednja za časa patriarha Peregrina (1131–61) dodeljena belinjski benediktiji, a se je ta morala zanjo neprestano boriti vse do leta 1186 in še čez. Izmed cerkva, ki so nasstale na njenem ozemlju, je ona v Slovenj Gradcu pred letom 1342 postala sedež vikariata, tista v Šentilju pod Turjakom pa že pred letom 1304 sedež duhovnije (Eberhard, nekdanji

starotrški župni upravitelj, je označen kot plebanus), ki se leta 1323 ne omenja med župnijami, vendar pa se je pozneje občasno osamosvojila izpod starotrške župnije.

Marko Košan predstavlja naslikan pasijonski cikel iz špitalske cerkve v Slovenj Gradcu. Gre za avtorjevo diplomsko delo iz let 1986–87, v katerem na analitičen način obdela freskantско stvaritev bavarskega slikarja Andreja iz Ottinga, ki jo je opravil po naročilu neznanega naročnika (morda Bernarda, sina Janeza iz Loke ali pa Burkharda Ekerla, podpornika izgradnje prezbiterija) med leti 1450 in 1459. Gre za 27 prizorov iz Pasijona in donatorsko kompozicijo, ki ne zanikajo južnonemškega porekla.

Sergej Vrišer razglablja ob glavnem oltarju J. J. Schoyja v mestni župni cerkvi o pomenu in vlogi tega velikega baročnega kiparja (1686–1733), ki je v zadnjih 5 letih svojega relativno kratkega življenja ustvaril 3 velike oltarje: v Rušah, graški stolnici in v Slovenj Gradcu ter z njimi dosegel vrhunec svoje dejavnosti. Ta ni ostala brez odmevov v štajerskem baročnem kiparstvu, zlasti pa v delih celovškega kiparja Kristofa Rudolfa in konjiškega mojstra Franca Zamljaka.

Strokovno neoporečen je tudi zgodovinski pregled zlatarske in pasarske dejavnosti na slovenjegraškem ozemlju, ki ga je prispevala Marjetica Simoniti. Gre za prepis njenega članka s podobnim naslovom v Zborniku za umetnostno zgodovino NV 14- 15/1978–79, ki je nastal v zvezi z razstavo sakralnega zlatarstva s tega ozemlja leta 1978 v Slovenj Gradcu. Avtorica začenja s kovnico denarja sredi 13. stoletja, končuje pa s pasarskimi mojstri 19. stoletja, med katerimi so prednjačili Untersingerja oče in sin, Jurij Nechl in Hieronim Januška. Dejstvo, da so po letu 1860 opravljali tovrstna zahtevnejša dela tuji mojstri, nas navaja k sklepu, da je pasarska obrt v zadnji tretjini 19. stoletja v Slovenj Gradcu zamrla.

Jože Curk

Hannes Stekl, Marija Wakounig: Windisch-Graetz. Ein Fürstenhaus im 19. und 20. Jahrhundert. Böhlau Verlag Wien, Köln, Weimar, 1992, 384 str.

Knjiga z zgornjim naslovom prikazuje rodovino Windischgraetzov, staroavstrijskega najvišjega plemstva na način, ki ni ravno pogost, v obdobju od 1848 do Hitlerjeve zasedbe Avstrije. Pri delu ne gre za biografijo posameznikov ter rodovine, četudi za marsikako biografsko podrobnost nismo prikrajšani, temveč za prikaz življenjskih faz družinskih članov od preprostega učenja stanu primernih pravil obnašanja, spoznavanja simbolnih vrednot v otroštvu, od tesnih emocionalnih vezi pa tudi napetosti med starši, otroki in služabniki.

V poglavju o vzgoji je obravnavan zasebni pouk in spolno specifično izobraževanje z domačimi učitelji in guvernantami. Mladostnike so usmerjali, da so si v internatih, v kadetnici, na univerzi ali tudi kot avtodidakti pridobili čim širše znanje, da bi bili dorasli novim izobrazbenim zahtevam in konkurenci meščanskih izobražencev. Pri sklepanju zakonskih zvez lahko vidimo navzkrižja med razumom in strastjo, stanu neprimerne poroke (mezalianse) in ločitve kot tudi srečne zakone.

Za to rodovino bila je zemljiška veleposest dolgo podlaga njenega statusa. V delu je prikazana njena uprava in gospodarske razmere kot tudi razmere v družinah, kariere v armadi, diplomaciji, v dvornih službah, v politiki ter v lastnem podjetništvu. Vse življenje tako izpostavljenih predstavnikov visokega plemstva je bilo tako rekoč javno, celo umiranje najpomembnejših članov je bil javni dogodek.

V našem prikazu pa bo težišče na mlajši veji Windischgraetzov, ki so bili med največjimi, če ne sploh največji zemljiški gospodje oz. veleposestniki pri nas do l. 1945, in njihovi gospodarski dejavnosti.

Windischgraetzi so gornjebavarski plemiški rod. Kot ministeriali Andeških grofov so prišli na Štajersko in se tod l. 1218 prvič omenjajo. Prvi, ki je bil znan pod tem imenom oz. je privzel ime po Slovenj Gradcu, je bil Ulrich (1242). Nato so znani predvsem iz Dolnje Avstrije. Ruprecht von W. je 1468 z nakupom pridobil grad Waldstein. L. 1551 je bil rod povzdignjen v državne barone s predikatom »zu Waldstein und im Thal.« 1557 sta postala brata Erazem in Pongrac državna grofa, kar pa niti ta dva niti naslednji potomci niso uveljavljali. L. 1565 je bilo rodu Windischgraetz kot seniorat podeljeno mesto dednega deželnega konjušnika na Štajerskem. 1658 je baron Gottlieb, Erazmov pravnik, ponovno postal državni grof, kar je bilo l. 1682 razširjeno na ves rod; l. 1684 je bil Gottlieb kot personalist sprejet v kolegij frankovskih državnih grofov. Pozneje je rod z nakupom od grofov Traunov pridobil državno neposredno gospostvo Egglofs z gosposčino Siggen, ki je imela mesto in glas v švabskem kolegiju državnih grofov. L. 1804 sta bili ti dve enoti povzdignjeni v državno kneževino Windischgraetz. Hkrati je postal njihov lastnik grof Alfred Candidus Ferdinand von Windischgraetz državni knez; ta naslov naj bi se po načelu promogeniture dedoval na potomce. L. 1822 je ta naslov prešel na vse potomce, tudi na njegovega brata Werianda, katerega potomci pa so bili le avstrijski knezi.

Neprecizne formulacije v diplomi o podelitvi kneževstva pa so dopuščale različne razlage. To je postalo pomembno, ko se je vnukinja cesarja Franca Jožefa, nadvojvodinja Elizabeta Marija Avstrijska, želela l. 1901 poročiti s princem Otom iz mlajše linije Windischgraetzov, ki ji po plemiškem stanu ni bil enakovreden. To je cesar uredil s povišanjem ženina iz princa v kneza in odobritvijo, da nevesta ohrani naslov »cesarske in kraljevske visokosti«, kar je vključevalo vrsto ceremonialnih predpravil. Take podrobnosti sicer ne bi bile vredne omembe, ponazarjajo pa, kakšno nezlomljivo moč so imele titulature in rituali na cesarskem dvoru še v začetku 20. stoletja, čeprav se je njihova vsebina v 19. stoletju močno izvotčila.

Iz rodu Windischgraetzov sta dosegla najvišje položaje že omenjeni Alfred (I.) Candidus (1787–1862 avstrijski feldmaršal, ki je l. 1848 zatrl upor v Pragi, podvrigel Dunaj, premagal pomožni madžarski korpus pri Schwechatu in je skupaj s svakom knezom Schwarzenbergom pripravil menjavo na avstrijskem prestolu). Drugi je bil knez Alfred III. (1851–1927) od 1893–1895 avstrijski ministrski predsednik, od 1897 do konca Avstrije pa predsednik gosposke zbornice.

Starejša linija Windischgraetzov je imela v Sloveniji le gospostvo Rogatec s približno 3.700 ha zemljišč, v Dolnji Avstriji, na Češkem in Madžarskem pa seveda veliko več. Bila je gospodarsko konzervativna in je svoj gospodarski obstoj temeljila le na kmetijstvu in gozdarstvu, niti ne z ustrezno predelovalno industrijo v večjem obsegu. Knez Alfred I. Windischgraetz je spadal v majhen konservativni krog avstrijske visoke aristokracije, ki svoje nenaklonjenosti do razvoja kapitalizma ni skrival. Za njega je pomenilo gospostvo »bančnikov ali ljudi materialne sile« nadaljnjo stopnjo na poti napredujočega razkroja državnega reda in popolne izvotlitve aristokracijskih pozicij. Poslanstvo članov starejše linije je bilo služenje monarhiji, zemljiška posest pa jim je rabila za finančno podstat njihovega družbenega statusa. Zaradi številnega potomstva, kar je bila značilnost rodovine Windischgraetz, je obstajala nevarnost, da se posest razdrobi in s tem izgubi moč in status rodu. Želeli so preobraziti posestva v fideikomis, za kar pa država zaradi finančnih nejasnosti ni dala dovoljenja.

Senior mlajše linije knez Weriand Windischgraetz (1790–1867) je bil iz drugačnega testa. V sebi je združeval gospodarsko daljnovidnost in romantično pojmovanja.

nje. Sorazmerno zgodaj se je, podobno kot večina aristokratskih družin, vključil v kapitalistično družbo in njeno gospodarjenje. Zgodaj je prodal podedovana posestva v Dolnji Avstriji in na Moravskem in je želel pridobiti sklenjeni teritorij v prvotni domovini svojega rodu. 1826 je kupil gospostvo Žiče z Žičko vasjo, Slovenske Konjice z Oplotnico, pozneje razširjeno gospostvo Podsredo, Bizeljsko, Bogenšperk, Slatno, Hošberk in Logatec ter majhno gosposčino Trojo pri Pragi. Ta posest je obsegala okoli 18.000 ha, od tega 90 % gozdov. Morebiti ga je vsaj za nakup bivše žičke kartuzijanske posesti spodbudilo dejstvo, da jo je zaradi prejšnjega zavoženega gospodarjenja v državni upravi (1782–1826) (večinoma v zakupu) dobil daleč pod realno ceno. Na južni strani Pohorja je začel s sistematično gospodarsko izrabo lesa zlasti za potrebe Južne železnice. Tudi izgradnja tržaškega pristanišča mu je šla v prid. Na vseh posestvih je intenziviral gospodarjenje. To se je nadaljevalo tudi pod sinom Hugom-Alfredom (1823–1904) in Hugom-Weriandom (1854–1920). Princ Ernst (1872–1897) iz mlajše linije je imel na južnem obrežju Blejskega jezera dvorec s precej zemljišč, ki je po 1. svetovni vojni prešel v last Karadordevičev in je bil pozneje (na novo pozidan) znan kot Titova vila. Knez Weriland je sodeloval pri špekulacijah z zemljišči in je pri neuspešnih borznih manevrih v zadnjih letih življenja izgubil veliko premoženje.

Agrarna reforma po 1. svetovni vojni je zelo ogrozila to veliko zemljiško posest. Po smrti seniorja Huga Werienda je postal l. 1920 generalni pooblaščenec za pogajanja z agrarno direkcijo knez Hugo Vincenc, ki je odlično obvladal slovenski jezik in je bil jugoslovanski državljan. Neka nedavno zapisana trditev (vsaj za konjiško posest), da je bilo premoženje te linije fideikomis, ne ustreza dejstvu, ker si je pet sinov Huga Werienda razdelilo posest, da bi vsak za sebe lahko izrabil dovoljeni maksimum, kar bi bilo povsem nemogoče, če bi bila veleposest fideikomisna. Zelo zapletenim postopkom tedanje agrarne reforme tu ne moremo slediti. Vsekakor je v rokah te linije ostala (ali bila odprodana) še velika zemljiška posest.

Kljub ne pretežni, pa vendar kar veliki posesti kmetijskih zemljišč, se v Sloveniji Windischgraetzi s kmetijstvom niso dosti ukvarjali. Raje so dajali zemljišča v zakup. Izjema je vinogradništvo, kjer pa so bili neogibni konflikti z dninarji.

Prizadevali so si za modernizacijo veleposestev, ki se lahko meri z nekaj parametri: z napredkom pri uvedbi strogo centralizirane uprave, z zaposlitvijo strokovnjakov, z neomejeno prednostjo rentabilnosti in podjetij, ki delajo z dobičkom, opuščanjem nerentabilnih obratov (ne glede na tradicionalne komponente), z ločitvijo posestvenih prihodkov in odhodkov od zasebnih gospodinjestev, kot tudi vstopom v nove vodilne sektorje gospodarstva (kot so industrija, bančništvo in borzništvo).

V knjigi lahko dobimo vpogled v osebna in finančna razmerja teh velearistokratov. V nasprotju s splošnim mnenjem, ki aristokrate meče v skupni koš, so bile razlike med njimi celo v okviru enega rodu izredno velike. Vrstni red rojstev je odločilno opredeljeval položaj posameznika. Medtem ko je glavna linija ohranjala status za vsako ceno in se kljub nasvetom finančnih strokovnjakov, da bi sanirali gospodarjenje in zmanjšali zadolžitev, ni bila voljna omejiti pri izdatkih, so stranske linije in stranski posamezniki bili relativno revni. Lahko bi rekli, da je bila primogenitura vse. Zanimivo je, da se je kljub najrazličnejšim poklicem v obravnavanem obdobju za duhovski stan, ki bi gotovo nudil lepo perspektivo, odločil le eden, pa še pri njem ni razvidno, ali je bil posvečen ali ne. Apanaže, ki so jih npr. dobivali sinovi, ki so študirali na raznih univerzah, so bile npr. prav skromne.

Opozoriti velja še na en gospodarsko zelo pomemben pojav. Javnost je videla in še zdaj vidi v veleposestvih edino velike materialne vrednosti (zemljišča, gradove, umetnine). Vsebinska pa je v primeru Windischgraetzovih in večine drugih aristokratskih posesti precej klavrna. Veleposestva so bila namreč praviloma zelo zadol-

žena. Posamezno posestvo je bilo neredko prav blizu bobna. To se še zdaj dogaja v državah z neokrnjeno veleposestjo, v Nemčiji npr. s posestjo kneza Thurn-Taxisa v Regensburgu in badenskega mejnega grofa v raznih krajih, kjer gre za dolgove po več sto milijonov mark.

V knjigi je pregled zemljiške posesti, prihodkov in odhodkov, vendar le za glavno, ne pa za Weriandovo linijo. Dodane so kratke biografije 20 pomembnejših (moških) članov te rodovine ter rodovnik starejše in mlajše linije.

V knjigi je množica zanimivih, toda malo znanih podatkov, odstira pa nam življenje aristokratske elite, ki jo pogosto vrednotimo z nemajhnimi predsodki.

Jože Maček

Metka Kovačič in skupina učencev z mentoricama Mojca Kajič in Biljano Frece: Znani Laščani. Izdala in založila Občinska matična knjižnica Laško, Laško 1994, 138. str.

Knjižica, ki jo nameravam predstaviti, je po mnenju enega od recenzentov za njen izid, prof. dr. Toma Korošca, enkratna. Takole pravi: »Tej publikaciji bo dolgočas sami, ko pa bi se ji pridružila podobna za vsak slovenski kraj, bi se z njimi Slovenci lahko pobahali.« Podpisani ne vem, ali res še noben slovenski kraj nima nič podobnega, prepričan pa sem, da je nastanek te knjižice povezan z enkratno prizadevnostjo vseh v naslovu omenjenih, predvsem pa vodje občinske knjižnice v Laškem Metke Kovačič, in da lahko pripomore k boljšemu poznavanju pomembnejših rojakov Laškega in s tem k utrjevanju domovinske zavesti.

Knjižica je rezultat zamisli učencev iz dveh osmih razredov osnovne šole v Laškem s svojima mentoricama, knjižnica pa je pristala na sodelovanje, da bi tako nastala za domoznansko zbirko uporabna naloga.

Izkazalo pa se je, da je naloga prerasla zmožnosti učencev in zlasti tudi njihov razpoložljivi čas ter je zato nadaljnje delo in končno redakcijo prevzela knjižnica oz. predvsem M. Kovačič. Pri izboru osebnosti in marsičem drugem sta pomagala žal že rajni doc. M. Ryba// in prof. dr. Tomo Korošec.

Kriteriji za vključitev v knjižico »Znani Laščani« so bili tile: 1) znane osebnosti, rojene do l. 1940 v Laškem ali okolici ali so tu preživele del svojega življenja, 2) kot znane osebnosti so šteli znanstvenike, strokovnjake na določenem področju, umetnike, poustvarjalce, publiciste, pomembne javne in kulturne delavce, ki so zajeti v Enciklopediji Slovenije, Slovenskem biografskem leksikonu, publikacijah Univerze v Ljubljani, v različnih leksikonih oziroma je njihovo delo znano širše v slovenskem prostoru ali zunaj njega, 3) izjemo so naredili pri nekaterih lokalno pomembnih osebnostih (narodnjaki, javni delavci) in lokalnih zgodovinarjih, 4) vključeni niso gospodarstveniki in politiki, razen tistih, ki jih obravnava Enciklopedija Slovenije in Slovenski biografski leksikon.

Laško je bilo že v dobi Babenberžanov pomemben kraj in je zato na Dunaju študiralo kar nekaj Laščanov. Zdi se, da je pozneje tradicija akademskega študija usihala, podobno kot se je zmanjševal pomen laškega gospostva z mestom vred. V knjižici je zajeto 70 osebnosti sicer različne teže in pomena, vendar dovolj selektivno, da ustrezajo kar ostrim kriterijem.

Med širše pomembne lahko štejemo Mihaela Tiffernusa, Avguština Tyffernusa, laška rojaka, ter Primoža Trubarja, ki je kot vikar bogate laške župnije, katere dohodke je tedaj užival tržaški škof Bonomo, živel v Laškem od 1530–1533.

Od 14.–16. stoletja je za Laško (po dr. Ožingerju) znanih pet pomembnih osebnosti: duhovnik in poznejši arhididakon Georgius Graderius, duhovnik Michael Feistritzer, Gaspar Stich iz tedaj najbrž najpomembnejše laške družine, za katerega ni znano, katere službe je opravljal, znani visoki cerkveni dostojanstvenik Polydorus de Montagnana ter Michael Falconis, ki je bil pozneje rektor na Dunaju. Med 44 študenti iz Laškega iz tistega časa, ki so študirali v tem mestu, jih je kar 30 plačalo normalno ali višjo vpisno takso, kar je po tedanjih predpisih pomenilo kar spodobno mesto na družbeni lestvici, pet študentov je plačalo nižjo takso, pet jih ni plačalo nič, za štiri pa ni podatkov.

Posebej velja omeniti Janeza Krstnika Valvasorja, ki je bil imetnik zastavne pravice za laško gospostvo in lastnik več gradov. Laško je vzljubil, v njem živel in je tu tudi pokopan. Pomemben je za urbanistični razvoj Laškega.

Po skupinah njihovega poglobitnega književnega, znanstvenega, umetniškega ali strokovnega delovanja bom omenil v knjigi predstavljene osebnosti. Duhovniki: topograf J. K. Gajšnik, šolnika J. K. Ulčer, J. Alič, nabožna pisatelja Ž. Juvančič in J. Rozman Konjiški (tudi pedagog), narodni prosvetitelj D. Ripšl, narodnjak F. Kruljc, apostolska protonotarja (najvišji cerkveni rang, ki ga je pridobil kak Laščan v novejšem času) zgodovinar I. Orožen, pravnik J. Belej, jezuit, filozofski pisec J. Šanc, pionir slovenske umetnostne zgodovine A. Stegenšek. Šolnika sta bila kronist V. Valentinčič, domoznanec J. Kislinger st., politika F. Roš, K. Slanc (tudi publicist), jezikoslovca I. Topolovšek in T. Korošec. Pesniki-pisatelji so bili oz. so: J. Pukmeister-Vijanski, T. Seliškar, A. Tanc Čulkovski (tudi kulturno-prosvetni delavec), J. Kislinger ml. (tudi režiser) in Pavla Rovar, prevajalca D. Šauperl (poznavelec Shakespeara) ter M. Vivod. Skladatelji in glasbeniki so bili oz. so: F. Delak, R. Gobec, M. Potočnik, B. Šinigoj, M. Ferlež, kiparja in slikarja: J. G. Božič, Nande in Drago Vidmar, A. Ajdič. Arheologa sta bila P. Petru in T. Knez. Vključeni so zgodovinar in geograf ter prvi predsednik Slov. planinskega društva F. Orožen, amaterski zgodovinar E. Jelovšek, gledališčnika J. Boc in D. Savinova, risar in strokovni pisec F. Suher, domoznanec A. Pernat, časnikarji S. Stanič, J. Krašovec, S. Trbovc, diplomat A. Stanič, sindikalista L. Diaci in L. Lešnik, bibliotekarski strokovnjak in zgodovinar M. Ryba//, gradbenik, založnik, kulturni delavec H. Uhlj//, kirurg in ranocelnik U. Žnidaršič, zdravnik A. Čede, lekarnar A. Ujčić, elektrotehnik R. Cajhen in P. Šuhel, strojniška strokovnjakinja H. Drnovšek-Sršen, gozdarski strokovnjak V. Korošec, agronom in agrarni zgodovinar J. Maček in trgovec ter narodnjaka A. in K. Elsbacher.

Knjigi se pozna način njenega nastajanja, ker učinkuje nekoliko heterogeno. Žal se očitno ni bilo mogoče izogniti številnim tiskovnim napakam zlasti pri navedbah v tujih jezikih.

Ob izidu knjige je bila v Laškem izredno lepa kulturna prireditev in srečanje številnih v knjigi omenjenih osebnosti s sedanjimi Laščani, predvsem z županom P. Hrasteljem. Tako je izid knjige o znanih Laščanih postal ne samo kulturni, temveč tudi lep družabni dogodek.

Jože Maček

Janja Žitnik: Orel in korenine med »brušenjem« in cenzuro, Zbirka ZRC 6, Znanstvenoraziskovalni center ZASU, Ljubljana 1995, 242 strani.

Avtorica knjige, literarna zgodovinarica dr. Janja Žitnik, je leta 1989 magistrirala iz ameriške književnosti, leta 1992 pa je obranila doktorsko disertacijo literarnih znanosti na Oddelku za germanske jezike in književnost Filozofske fakultete v

Ljubljani. Od leta 1982 je zaposlena na ZRC SAZU, zadnja leta kot višja znanstvena sodelavka Inštituta za izseljenstvo.

Raziskovalno delo dr. Žitnikove zajema dve večji področji. Ukvarja se z raziskovanjem slovenske izseljenske književnosti v ZDA s posebnim poudarkom na proučevanju življenja in dela slovenskega izseljenskega pisatelja, prevajalca in politika Louisa Adamiča. Drugo večje področje raziskovanja dr. Žitnikove, ki se mu posveča v zadnjem času, pa je proučevanju slovenske izseljenske književnosti v Evropi. Rezultate svojega dela je predstavila na več mednarodnih simpozijih, razprave in strokovne članke pa je objavila v več domačih in tujih zbornikih ter revijah, poleg tega pa je objavila še monografije *Louis Adamič in sodobniki* (Ljubljana 1992), *Pero in politika, zadnja leta Louisa Adamiča* (Ljubljana 1993) in *Pogovori o Louisu Adamiču* (Ljubljana 1995).

Monografija Med »brušenjem« in cenzuro je predelan in nekoliko skrajšan osrednji del magistrske naloge *Geneza Adamičeve knjige Orel in korenine. Analiza končne redakcije*, ki jo je avtorica pod mentorskim vodstvom akademika prof. dr. Janeza Stanovnika in prof. dr. Dušana Nečaka leta 1989 obranila na Oddelku za germanske jezike in književnost Filozofske fakultete v Ljubljani. Kratek povzetek te raziskave je bil že objavljen v avtoričini monografiji *Pero in politika*, vendar se je izdajatelju zaradi širšega pomena in še vedno aktualne problematike, ki zadeva usodo rokopisa Adamičeve zadnje knjige *Orel in korenine*,¹ zdelo smiselno objaviti osrednji del omenjene raziskave, dopolnjen z dognanji poznejšega raziskovanja te problematike.

Avtorica je približno polovico svojega dosedanjega plodnega raziskovalnega dela posvetila Louisu Adamiču, enemu najpomembnejših slovenskih izseljenskih pisateljev. Adamič se je rodil leta 1898 v vasi Blato pri Grosupljem in se zaradi težav med šolanjem v ljubljanski gimnaziji že kot petnajstleten mladenič leta 1913 izselil v ZDA. Njegova življenjska pot v »novi domovini« je bila izredno dinamična, saj si je služil kruh z najrazličnejšimi deli, leta 1916–1923 pa prebil kot prostovoljec v ameriški vojski. Ves ta čas se je samoizobraževal in izpopolnjeval v angleškem jeziku, v tridesetih letih pa se je preživljal kot svobodni pisatelj in publicist. Zaradi svojega ugleda je med drugo svetovno vojno postal častni predsednik Slovensko-ameriškega narodnega sveta, ki je združil ameriške Slovence v želji po pomoči »stari domovini«. Adamič je bil pristaš OF, ki se je zavzemal za podporo partizanom, za kar je bil leta 1944 odlikovan z Redom bratstva in enotnosti, pet let kasneje pa je postal član Jugoslovanske akademije znanosti in umetnosti. Delal je tudi kot predavatelj, urednik in izdajatelj več časnikov in revij, objavil pa je več kot 500 člankov in 60 brošur, pamfletov in uvodov v različnim publikacijam ter večje število literarnih del, med katerimi naj omenim le knjigo o delavskem gibanju v ZDA *Dinamit*, avtobiografski roman *Smeh v džungli*, roman *Zibelka življenja*, dela *Iz dveh domovin*, *Pot tja in nazaj*, *Vrnitev v rodni kraj* in *Iz mnogih dežel*. Leta 1949 je obiskal Jugoslavijo in po vrnitvi napisal zadnje delo *Orel in korenine*. Umrl je nepojasnjene smrti leta 1951 na svojem domu blizu mesta Milford v ameriški zvezni državi New Jersey.

Knjiga *Orel in korenine* je reportažna pripoved o Jugoslaviji po sporu z Informbirojem v letih 1948–49 ter o življenju Josipa Broza Tita, ki so jo izdali pri newyorški založbi Doubleday & Company leta 1952, devet mesecev po pisateljevi smrti. Zaključno urejanje besedila sta opravila pisateljeva vdova Stella Adamič in Timothy Seldes. Adamičeva knjiga *Orel in korenine* je najpogosteje omenjena pisateljeva knjiga. Po ocenah dr. Žitnikove je najpomembnejši razlog nenadna smrt avtorja

¹ Louis Adamic, *The Eagles and the Roots*, ured. Stella Adamic in Timothy Seldes, New York: Doubleday, 1952; *Orel in korenine*, prevedla Mira Mihelič, Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1970, 2. izd., Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1981.

med njenim nastajanjem, obenem pa je knjiga pomembna zato, ker jo štejejo za prvo biografijo Josipa Broza Tita in eno prvih obravnjav vzrokov in posledic jugoslovanskega razkola z Informbirojem.

Redaktorja sta v predgovoru knjige *Orel in korenine* zapisala, da sta po avtorjevih napotkih iz rokopisa črtala skoraj eno tretjino besedila. Ker pa sta imela Stelca in Louis Adamič različne poglede na obravnavano tematiko, je raziskovalce zanimalo, kako so njuna stališča vplivala na preoblikovanje objavljenega besedila. Na to vprašanje dolgo časa ni bilo mogoče odgovoriti, saj vodstvo Rokopisnega oddelka Biblioteke Slovenske akademije znanosti in umetnosti, ki hrani Adamičevo zapuščino, še leta 1986 ni dovolilo njegove svobodne uporabe.

Dr. Žitnikova si je v svoji monografiji *Orel in korenine med »brušenjem« in cenzuro* zadala cilj z oblikovno in vsebinsko analizo uredniških posegov v Adamičev rokopis odgovoriti na sledeča vprašanja: sta redaktorja skrajšala besedilo res samo za eno tretjino, koliko strani je obsegal celoten rokopis, ali je končna verzija rokopisa ohranjena, katera ohranjena različica rokopisa je najpopolnejša, ali je končna redakcija potekala enotno skozi celo besedilo, kaj pomenijo uredniški popravki za Adamičevo besedilo po jezikovni plati, kaj pomeni krčenje besedila za delo v vsebinskem pogledu, ali so redaktorjem narekovali krčenje rokopisa tudi politični vzroki in ali je knjiga *Orel in korenine* s končno redakcijo pridobila kvaliteto?

V prvem in drugem poglavju je (str. 17–49) avtorica evidentirala ohranjene rokopise in analizirala posamezne popravke po poglavjih ter ugotovila, da je redakcija jezikovnega vidika potekala dokaj enotno skozi vsa poglavja. Popravljenе so tudi vse »jugoslovanske« besede in imena, iz česar dr. Žitnikova sklepa, da sta redaktorja morala imeti pomoč poznavalca slovenskega in srbohrvaškega jezika in da je krčenje besedila potekalo po okvirnih navodilih založnika.

V tretjem poglavju (str. 53–85) avtorica obravnava oblikovne spremembe rokopisnega besedila oziroma vse uredniške posege, katerih učinek je najbolj opazen pri zunanji obliki besedila, in področje nekaterih jezikovnih značilnosti, kot so avtorjevo upoštevanje slovničnih in pravopisnih pravil, posebnih značilnosti Adamičevega jezika in pisave tujih besed ter avtorjev slog.

V četrtem poglavju (str. 87–116) dr. Žitnikova analizira manjše vsebinske spremembe, ki so vplivale na pomen besedila, deloma pa tudi na njegovo obliko. Po avtoričinih ocenah manjše spremembe rokopisa, kot so dodajanje ali črtanje posameznih besed ter preoblikovanje ali črtanje stavkov, niso imele opaznega vpliva na besedilo. Tudi primerov, kjer so v knjigi drugačni podatki kot v rokopisu, je zelo malo. S črtanjem celih stavkov sta redaktorja skušala odpraviti ponavljanje, ponekod pa sta se izognila pretiranjem, omembam neprijetnih privatnih zadev. Po mnenju dr. Žitnikove pa ima mnogo opaznejši vpliv na celotno besedilo črtanje opomb in odlomkov, saj so avtorjeve številne opombe v rokopisu pomemben del vsebine posameznih poglavij in pogosto vsebujejo dragocene in zanimive podatke. Vzroki za črtanje opomb naj bi bili predvsem politične narave, saj so se pogosto nanašale na občutljive politične teme. Tudi črtanje posameznih odlomkov je pustilo na Adamičevem delu opazen pečat, redaktorja pa sta svoje ravnanje opravičila tako, da sta Adamiču pripisala pretiravanje, črno-bel zgodovinski prikaz dogodkov in ne-preverjene domneve. Najbolj zavajajoče posledice pa naj bi imela odločitev redaktorjev, da sta izpustila odlomke z ostro kritiko Stalina in Tita, ki dokazujejo, da je želel Adamič ohraniti pisateljsko svobodo in neodvisnost.

V petem, najobsežnejšem (str. 135–206) in po mojem mnenju najpomembnejšem poglavju avtorica analizira izpuščeni poglavji, *Stara Jugoslavija 1918–1940* in *Igra šaha med potresom*, ki sta ju redaktorja v objavljenem delu izpustila. V poglavju *Stara Jugoslavija 1918–1940* je Adamič napisal povzetek jugoslovanske zgodovine s posebnim poudarkom na posebnostih jugoslovanske revolucije in na

odnosu med Sovjetsko zvezo in Kraljevino Jugoslavijo. Recenzenta sta kot vzrok za črtanje tega poglavja navedla predolgo besedilo za objavo in ponavljanje tematike, ki jo je Adamič objavil že v knjigi *V moji rojstni deželi*, z njuno razlago pa soglaša tudi dr. Žitnikova, saj po njenem mnenju leta 1951 v ZDA ni bilo političnih vzrokov za črtanje tega poglavja iz objavljene knjige. Poglavlje *Igra šaha med potresom* je najbolj neizdelano od vseh ohranjenih poglavij v rokopisu, še zlasti njegov drugi del. Dr. Žitnikova ugotavlja, da to poglavje predstavlja najbolj ostro kritiko ameriške zunanje in notranje politike, ki v tako imenovanem McCarthyjevem obdobju pač ni bila primerna za objavo.

Avtorica monografijo *Orel in korenine med »brušenjem« in cenzuro* končuje s sklepom, navajanjem literature in povzetkom v angleškem jeziku. Vse pohvale pa so vredni tudi krajši zaključki v obliki sintez na koncu posameznih poglavij.

Monografija dr. Žitnikove je kljub dejstvu, da je nastala kot magistrsko delo, pomemben prispevek k poznavanju slovenske izseljenske literature, z njim pa je avtorica že na začetku svojega raziskovalnega dela opozorila na svoj veliki znanstveni potencial, ki ga je v naslednjih letih s svojim bogatim opusom samo še potrdila. Delo priporočam predvsem zgodovinarjem, še zlasti pa zgodovinarjem slovenskega izseljenstva in literarnim zgodovinarjem.

Pred kratkim je dr. Žitnikovi izšla še četrta, zadnja monografija iz opusa o Louisu Adamiču. V prihodnjem letu pa sta predvidena zaključek in objava rezultatov celotnega pregleda slovenske izseljenske književnosti od najzgodnejših začetkov do današnjega dne v vseh delih sveta, ki ga pod vodstvom dr. Žitnikove pravkar pripravlja večja skupina mednarodno priznanih raziskovalcev iz Slovenije in tujine. Tako lahko danes avtorico že uvrstimo med najpomembnejše literarne zgodovinarje slovenske izseljenske literature, od katere lahko zaradi njene marljivosti pričakujemo še veliko tehtnih del.

Darko Friš

Jože Pirjevec, *Jugoslavija 1918–1992*

Koper 1995, 461 strani

Med dela, ki so v zadnjem obdobju v slovensko zgodovino vnesla precej živahnosti, pa tudi nasprotujočih si mnenj, sodi študija našega tržaškega rojaka dr. Jožeta Pirjevca *Jugoslavija 1918–1992*. Podnaslov *Nastanek, razvoj ter razpad Karadjordjevičeve in Titove Jugoslavije* precej natančno opredeljuje vsebino, ki jo avtor v obliki sinteze ponuja na 461 straneh.

Jože Pirjevec je že precej časa zelo ustvarjalno prisoten v slovenski zgodovinski stroki, v kateri je razburkal duhove zlasti z nekaterimi svojimi stališči o slovenski polpretekli zgodovini, pa tudi s svojimi pogledi na vzroke za razpad Jugoslavije. Kot svetovljan (veliko je študiral v tujih arhivih od Leningrada do Washingtona) in profesor na italijanski univerzi (Piza) ter doktorant dr. Frana Zwittera (leta 1978) si je pridobil izkušnje in širino v presojanju zgodovinskih dogajanj, kakršno danes premore le malo slovenskih zgodovinarjev.

Jožeta Pirjevca smemo zato šteti med tiste zgodovinarje, ki svojih znanstvenih dognanj in pogledov na polpreteklo zgodovino slovenskega naroda niso revidirali zaradi sprememb, ki so nastale v slovenski družbi pred petimi leti. Zanj je na primer protifašistično odporniško gibanje med drugo svetovno vojno eno bistvenih poglavij naše zgodovine. Slovenski narod je edini v Evropi, ki je v uporabi proti okupatorjem preoblikoval tudi svoj narodni značaj. Iz plahega, ubogljivega, nesa-

mozavestnega, skoraj hlapčevskega naroda smo Slovenci postali uporniški in dozo-reli kot narod. Z odporniškimi gibanjem v drugi svetovni vojni smo stopili na stran tiste svobodoljubne Evrope, ki je zmagala nad nacizmom in fašizmom.

Jože Pirjevec je v svojih delih tudi jasno definiral svoj odnos do kolaboracio-nizma, saj pravi, da ga tam, kjer so ljudje že prej čutili strahovlado fašizma (Pri-morska) in potujčevalne pritiske nacizma (Štajerska in Koroška), praktično ni bilo.

Ker Jože Pirjevec večino svojega znanstvenega dela posveča mednarodnim od-nosom po drugi svetovni vojni, še posebej odnosom med Vzhodom in Zahodom, tudi ni čudno, da se je lotil pisanja o Jugoslaviji že v letih, ko je šele slutil, da se v komu-nističnem svetu dogaja nekaj epohalnega in da jugoslovanska notranja kriza ni sa-mo prehodni krč, temveč zaključno obdobje na smrt obsojene državne tvorbe.

Monografija Jugoslavija 1918–1992, ki je izšla pri Založbi Lipa v Kopru in je v javnosti naletela na velik odmev, ima tudi zanimivo zgodovino nastajanja. Dr. Pirje-vec je namreč že sredi prejšnjega desetletja, v času perestrojke, na pobudo nekega rimskega založnika pričel pripravljati publikacijo o Jugoslaviji. Ker založniški na-črt o seriji monografij o državah srednje Evrope ni uspel, je dr. Pirjevec na to temo pripravil niz oddaj za slovenski tržaški radio, z nastopom resne jugoslovanske krize pa je začutil potrebo, da napiše zgodbo (kot sam pravi) o nastanku, rasti in propadu jugoslovanske državne tvorbe. Tako je leta 1993 v italijanščini izšla knjiga z naslo-vom *Il giorno di San Vito* (Vidov dan). Knjiga je v kratkem času v Italiji doživela tri izdaje. Na pobudo takratnega direktorja koprške založbe Lipa Jožeta Hočvarja pa je dr. Pirjevec pričel pripravljati slovensko izdajo, ki pa ni zrcalna slika italijanske verzije, marveč močno dopolnjeno in razširjeno delo, ki je zaradi časovnega raz-maka med eno in drugo izdajo lahko vključilo dodatno literaturo, predvsem pa ru-ske, britanske in ameriške arhivske vire, ki so medtem postali dostopni.

Avtor je delo razdelil v tri vsebinske sklope, ki govorijo o Kraljevini Jugoslaviji 1918–1941, o Jugoslaviji v vojni 1941–1945 in o socialistični Jugoslaviji v letih 1945–1992. Skupno 23 poglavij ima zelo zanimive in v prispodobah napisane pod-naslove. Naštejmo jih samo nekaj. Tako z naslovom prvega poglavja *Steklenica piva* na smetišču, ki govori o nastanku skupne države Kraljevine SHS, apostrofira znano Krležovo izjavo o nastanku nove države. Krleža je zapisal: »Naša avstro-ma-džarska stvarnost se je pijano zakotalila pod prestol Karadjordjevičev kakor prazna steklenica piva v smeti«. Poglavju, v katerem razčlenjuje razmere v Jugo-slaviji tik pred začetkom druge svetovne vojne, je dal naslov *Regent Pavle v kletki s tigrom*, ki ga je povzel po Winstonu Churchill, ko je v pismu svojemu ministru za zunanje zadeve med drugim zapisal: »V tem položaju je Pavle še najbolj podoben nesrečniku, ki je zaprt v tigrovi kletki in upa, da zveri ne bo razdražil, medtem ko se ura obeda neizbežno približuje.« Misli na ukleščenost takratne Jugoslavije med oba nasprotujoča si bloka. Zelo značilen je naslov poglavja *Grenka zmaga sta-rih bogov*, v katerem govori o obdobju prevratov, čistk in prenovitvenih naporov v drugi polovici šestdesetih in v začetku sedemdesetih let. Stane Kavčič je o svojih spominih o tem obdobju zapisal tudi tole: »Tako se je končalo obdobje, ko se je gene-racija revolucionarjev srečala z generacijo sinov, ki so hoteli uveljaviti modernejši koncept v politiki in družbi. Stara garda ni bila sposobna razumeti in sprejeti novih vrednot, zato se je uprla in zmagala s pomočjo Titove avtoritete. Na oblasti se je združila z generacijo vnukov, ki niso sodelovali v partizanskem boju, pač pa so se vzgajali v poslušnosti in disciplini partijskih šol ... Stara garda vlada, srednja ge-neracija molči, mlada uraduje.«

Pirjevec zelo objektivno analizira vzroke za nastanek, razvoj ter razpad kralje-vine pod Karadjordjeviči in povojne Titove Jugoslavije. Govori o razkoraku med vzhodno in srednjo Evropo, kar je v preteklosti odločilno vplivalo na usodo vseh ju-goslovanskih narodov. S tega zornega kota je imel po Pirjevčevem mnenju tudi Ti-

tov samoupravni socializem, temelječ na t. i. bratstvu in enotnosti, le omejen rok trajanja. Nekaj desetletij je uspel prikrivati pogubne vzroke bolezni, ki je napadala to državno tvorbo, a zaradi nje nazadnje vendarle skrahirala in razpadla. Pirjevec je v svojo raziskavo, poleg že znanega, vključil veliko novih dognanj, do katerih je prišel s pomočjo tujih virov in arhivov.

Na koncu je dodano še bogato poglavje o literaturi in virih ter imensko kazalo. Monografija Jugoslavija 1918–1992 je ena prvih sintez, ki obravnavajo zgodovino jugoslovanske države od njene ustanovitve do razpada, zato jo lahko upravičeno štejemo med temeljna dela slovenske historiografije o naši polpretekli zgodovini.

Marjan Žnidarič

Božjo voljo spolnjevati. Jubilejni zbornik ob 75-letnici Alojzija Šuštarja, ljubljanskega nadškofa in metropolita. Zbral in uredil Anton Štrukelj. Izdala Slovenska škofovska konferenca, založila Mohorjeva družba, Celje, Ljubljana-Celje, 1995, 743 str.

Ob 75-letnici še službujočega ljubljanskega nadškofa in metropolita ter predsednika Slovenske škofovske konference dr. Alojzija Šuštarja so njegovi prijatelji in spoštovalci izdali obsežen zbornik z njegovim škofovskim geslom kot naslovom, ki mu v Sloveniji najbrž doslej ni para.

Voščila so izrekli oz. poslali za papeža kardinal državni tajnik, trije kardinali, trije nadškofje, trije škofje in več duhovnikov ter cerkvene in posvetne ustanove (SAZU, obe univerzi, Slovenska matica). Prispevke za zbornik so napisali ruski patriarh in petnajst kardinalov, enajst nadškofov, dvanajst škofov, dva pomožna škofa in šestinadeset večinoma cerkvenih, nekaj pa tudi posvetnih uglednih strokovnjakov iz različnih področij. Sestavki so v najrazličnejših jezikih.

V temle zapisu bi omenil sestavke, ki se nanašajo na tematiko ČZN. Münchenski nadškof kardinal Friedrich Wetter je objavil prispevek Bayern und Slowenien – Ein Betrag zur Gemeinschaft der Kirche in Europa. V njem obravnava zlasti starejšo slovensko zgodovino, Brižinske spomenike in zlasti povezavo s Slovenijo prek freisinškega škofijskega gospostva v Škofji Loki. Sestavek je seveda zgolj informativen.

Splitski nadškof v pokoju, France Franič, je prispeval sestavek Dijalog izmedju katoličke Crkve i titoističnog komunizma u bivšoj Jugoslaviji. V njem obravnava historiat odnosov oz. neodnosov med oblastjo in partijo ter Katoliško cerkvijo na Hrvaškem oz. v Dalmaciji. Razmere so na Hrvaškem bile še bolj zaostrene kakor v Sloveniji, predvsem zaradi obsodbe zagrebškega nadškofa in pozneje kardinala Štepinca ter cerkvene prepovedi režimu prijaznega duhovniškega društva. Franič je kot zaporniški duhovnik po svojih močeh pomagal tudi komunistom in je zato kot mlad pomožni škof imel lažje zveze z oblastniki. Pomembna je navedba pogovora, ki ga je l. 1952 imel z glavnim dalmatinskim oblastnikom, znanim Vickom Krstulovićem, in ki dokazuje, da je komunistična oblast resnično želela doseči ustanovitev nacionalne katoliške cerkve. Rekel mu je: »Staleško udruženje katoličkih svećenika ima dva razloga svoga postanka: prvi, da se katolička crkva v Hrvatskoj odjeli od pape, i drugi, da se onda imenuje naš hrvatski papa ili naš, hrvatski patriarh u Zagrebu . . .« Svoj pogovor je Vicko Krstulović sklenil: »Pa, mi smo se odrekli Moskve, a vi se odrecite Rima, pa ćemo se složit, da uredimo našu domovinu Hrvatsku i Jugoslaviju kako želimo.«

Švicarski pomožni škof, jezuit Peter Henrici je prispeval sestavek *Jesuiten in der Pfarrseelsorge? Der Fall Morbegno (Veltlin)*. V njem obravnava primer izredne prilagodljivosti ustanovitelja jezuitov, Ignacija Loyolskega, ki je proti pravilom svojega reda, ki so prepovedovala prevzem dušnopastirskih postojank v oskrbo, na željo cerkvenega vodstva dovolil, da je član reda v letih 1552–1554 prevzel župnijo Morbegno v Veltlinu in tako onemogočil prevzem te župnije protestantom, kar je bilo tedaj za katoliško Cerkev kot vzorčen zgled zelo pomembno.

Hildesheimski škof Josef Homeyer je prispeval sestavek *Zur Kompetenz der Kirche in wirtschaftlichen und sozialen Fragen*. Obravnavana tematika je tudi za naše razmere skrajno zanimiva.

Mariborski škof Franc Kramberger je objavil strnjen prispevek Anton Martin Slomšek, ki obravnava življenje in delo tega velikega cerkvenega kneza in Slovenca.

Novi dunajski nadškof Christoph von Schönborn obdeluje v svojem sestavku Georg von Slatkonja, *Bischof in bedrängter Zeit*, prvega dunajskega rezidencialnega škofa, ki naj bi kot Slovenec povezoval obe škofiji. Opisuje življenje in zasluge tega velikega prijatelja humanistov.

Predsednik SAZU Janez Bernik poroča o temeljnih raziskavah Slovenske akademije znanosti in umetnosti.

Ravnatelj slovenskega zavoda »Slovenik« in predsednik Slovenske teološke akademije v Rimu, msgr. dr. Maksimiljan Jezernik obravnava Pravno prisotnost Slovencev v Rimu (1820–1995). V sestavku navaja, da so številni Slovenci romali v Rim, da pa so narodnostno ostali anonimni. Podobno so poznejšega kardinala Missio, ker je bival v papeškem zavodu Germaniku, predstojniki sicer po njegovi informaciji šteli za Avstrijca, Rimljani pa po zavodu za Nemca. Podobno se je godilo poznejšemu tržaško-mariborskemu škofu Andreju Karlinu, ker je bival v avstrijskem zavodu »De Anima«. Podrobneje obravnava ustanovitev papeškega slovenskega zavoda »Slovenik« v Rimu, s katerim so se Slovenci v »večnem« mestu zaznavno usidrali.

Ljubljanski prelat prof. dr. Marjan Smolik obravnava Pontifikal prvih ljubljanskih škofov, liturgični rokopis, ki so ga verjetno uporabljali prvi ljubljanski škofje Sigismund Lamberg, Krištof Rauber, morda še Frančišek Kazianer in Urban Textor. Zajema pa ordinacije duhovnikov, posvetitev škofa, redovniške obrede, posvetitev cerkve in oltarja, blagoslovitev pokopališča, pravni obred v cerkvi in na pokopališču, molitve pred potovanjem in za odvrnitev nevihte ter obred škofove vizitacije.

Prof. dr. Anton Strle obravnava Aleša Ušeničnika in »Načela«. V spisu polemizira z Jožkom Pircem, ki je l. 1986 objavil svoje delo *Aleš Ušeničnik in znamenja časov*.

Prof. dr. Anton Štrukelj pa je objavil sestavek Henri de Lubac. *Življenje in delo*, v katerem obravnava tega kontroverznega francoskega teologa in poznejšega kardinala, sotvorca moderne smeri na 2. vatikanskem cerkvenem zboru.

Tudi v nekaterih drugih sestavkih so razvidne zgodovinske implikacije, vendar osnovna tematika tako prevladuje, da jih v ČZN ne kaže navajati. Iz te dragocene publikacije izhaja, da smo Slovenci lahko ponosni, da imamo tako uglednega in evropsko, če že ne svetovno znanega najvišjega cerkvenega dostojanstvenika.

Jože Maček

Náprstkov muzej azijskih, afriških in ameriških kultur, Praga, Betlémské náměstí

Praga je nagosto posejana z muzeji, vsaj dva izmed njih je mogoče takoj označiti za etnološka. Prvi po stari srednjeevropski tradiciji skrbi za prezentacijo ljudske kulture Čehov in se imenuje Narodopisni muzej. Formalno sodi pod okrilje Narodnega muzeja in je lani, ob stoletnici velike Narodopisne razstave v Pragi 1895, razstavljal v prostorih Narodnega muzeja na Vaclavskem trgu. Drugi se imenuje Náprstkov muzej azijskih, afriških in ameriških kultur. Krog zanimanja tega muzeja dovolj natančno opredeljuje že njegovo ime.

Pričujoča rubrika sicer ponavadi ponudi ocene knjižnih novosti, a zaradi močnega vtisa, ki ga je naredil Náprstkov muzej, tokrat zavestno prestopam to tradicijo in ponujam v branje oceno muzeja.

Náprstkov muzej nosi ime svojega ustanovitelja – Vojtecha Náprstka, češkega humanista, demokrata, človeka, ki je po študiju prava na Dunaju in revolucionarnem letu 1848 odšel v ZDA, tam med drugim proučeval avtohtono prebivalstvo in se po dvajsetih letih spet vrnil v Prago. Okrog sebe je zbral krog intelektualcev, ustanovil je Tehniški muzej, se boril za emancipacijo žensk, prijateljeval je s svetovnimi popotniki (in tako pridobil veliko zunajevropskega gradiva, ki tvori jedro sodobne postavitve), zbiral fotografije, ustanovil knjižnico in jo odprl intelektualni javnosti . . .

Svoje prostore ima muzej na Betléhenskem trgu v zgradbi z napisom U Halánků, kar je ime pivovarne, ki je tu delovala od 15. do 19. stol. Z varjenjem piva in sladu so se ukvarjali tudi Náprstkovi starši.

V pritličju dvorišnega objekta je prostor, kjer je postavljena razstava o Náprstku, o njegovem življenju, početju, prijateljih, zbirkah, o duhu časa, ko je živel. Nadstropje više sledi razstava indijanskih kultur Amerike, ki je v osnovi členjena po geografskem načelu, hkrati pa nudi še časovni prerez posameznih območij. Predstavi tako Eskime kot Indijance severozahodne obale in Kalifornije, Indijance prerij in gozdov, ponudi pa še pregled po predkolumbijskih kulturah in mehiško ljudsko kulturo, v kateri opredeli tako avtohtone prvine kot evropski kulturni vpliv. Predstavitev južnoameriškega kontinenta tvorijo izdelki plemen amazonskih pragozdov, arheološke najdbe iz srednjih Andov kot območja uspešnih poljedeljskih kultur že pred Inki; osnova postavitve je Náprstkova zbirka in predmeti, ki so jih s potovanj prinesli njegovi prijatelji, obogatena je s kasneje pridobljenimi muzealijami. V drugem nadstropju je na ogled razstava kultur Avstralije in Oceanije, ki prav tako temelji na geografski razčlenjenosti in seznanja s kulturami Avstralije, Melanezije, Polinezije in Mikronezije. Tudi ta postavitev je zasnovana na zbirkah Náprstkovih prijateljev, ki so sčasoma bogatele. Predstavitev azijskih kultur je zaradi pomanjkanja prostora postavljena na drugi lokaciji, afriške zbirke pa iz istega razloga sploh manjkajo, čeprav jih ime muzeja nekako obljublja.

Do tod ni opis muzeja pravzaprav nič nenavaden, kaj podobnega bi bilo mogoče zapisati tudi o kakem drugem muzeju neevropskih kultur in razen tistih, ki podobne muzeje radi obiskujejo tudi sicer, ne bi pritegnil nikogar.

Toda Náprstkov muzej ima nekaj prednosti pred podobnimi in kar nekaj dobrih razlogov za obisk.

Prva stvar, ki ga naredi zanimivega, je prostor, v katerem razstavlja. Hiša, nekdanja pivovarna U Halánků, je poslopje, kjer je ustanovitelj muzeja živel in kjer je sam postavil prvotno postavitev, kar obiskovalec izve, ko si ogleda prvi del muzeja.

Muzeji kot institucije so sicer naši mesto v najrazličnejših arhitekturnih lupinah in le nekateri imajo to dobro lastnost, da sta postavitev in lupina vsebinsko povezani. V primeru Náprstkovega muzeja je ta povezava zelo posrečena. Druga

možnost je, da sta vsebinsko povezana predmet razstave in zgradba, kar je spet lepo sožitje. Najmanj ugodno je, če sta arhitektura in vsebina muzeja v popolnem razkoraku, kar pri etnoloških muzejih niti ni tako redko. Etnološke muzeje ali njihove oddelke bomo prav pogosto našli v gradovih, dvorcih ali vsaj ugleh meščanskih hišah, ki se z razstavljenimi eksponati ne povezujejo na prav nikakršen način. Takrat si skoraj zaželimo, da bi muzej poiskal čim bolj nevtrarno poslopje, ne monumentalno, ne tako, ki izstopa, in ne tako, ki hoče s svojo arhitekturno povednostjo prekriti vsebino muzeja.

Druga dobra stran Náprstkovega muzeja je estetsko-oblikovalska plat razstav. Náprstkova razstava je sicer postavljena lepo, nazorno, a dokaj klasično, kar po svoje tudi vizualno ponazarja duh časa in okolja, v katerem je muzej nastal. To je dobro. Razstava ameriških kultur je drugačna – temelji na barvah, ki opredeljujejo vsako od območij in so v skladnosti z razstavljenimi keramiko, oblačili, maskami, skratka barvni spekter eksponatov in podlag za napise, zemljevide in ostalo signalizacijo je enoten. To naredi zelo dober vtis. Poleg tega način postavitve, kljub temu da temelji na predmetih in je v osnovi statičen, s pomočjo lutk, ogromnih fotografij in dobro vidnih in ne predolghih napisov obiskovalcu omogoča sprožitve predstav o življenju tistih, ki so te predmete uporabljali za kuho, se vanje oblačili, za njimi skrivali svoje obraze, v njih prenašali vodo, se vanje obuvali, z njimi lovili, gradili bivališča . . .

Najbolj prepričljiva pa je postavitve v najvišjem nadstropju – kulture Avstralije in Oceanije. Ob vstopu v prostor obiskovalec zazna barvno lestvico odtenkov modre in zelene, drap in oker – asociacija na vodo, pesek in nebo je neizogibna. Vitrine so oblikovane in postavljene tako, da dobi obiskovalec vtis, da je vsaka vitrina val, strop pokrivajo platna, oblikovana v jadra z vodilnimi napisi. Napisi ne izstopajo, ampak jih najdemo na vrhnjih površinah vitrin, tako da jih preberemo medtem, ko si ogledujemo eksponate. Nekoliko umaknjen prostor, ki sledi, je zatemnjen, tla se na več koncih nagibajo, tako da ob ogledu ustvarjajo vtis vzpenjanja in spuščanja po valu. Klopca v kotu, naprava na stropu in veliko svetlo razpeto jadro pred njo obetajo film. A filma ni, ker je naprava pokvarjena, podjetje pa, ki jo je izdelalo, je šlo v stečaj. To je, razen manjkajoče afriške zbirke, edina resna pomanjkljivost muzeja. Avstralsko-oceanska razstava govori drug jezik kot ameriška. Pravzaprav ponuja zgolj estetsko zložene in z besedami smiselno dopolnjene predmete v vitrinah, a oblikovanost vitrin, uporabljena barvna lestvica, ideja valovitih tal in stropa iz jader omogočajo obiskovalcu muzeja identifikacijo s tistim, kar gleda, razstava ga potegne vase, prestavi ga, če je količkaj dovteten, iz bivše pivovarne v Pragi na Samoo, v Avstralijo, na Novo Zelandijo.

To je ena od možnosti, če ne celo ena od funkcij muzeja, razen poučne, seveda. Ta občutek Avstralije v Pragi je celo v soglasju z Náprstkovimi idejami o enakopravnosti vseh ras in obeh spolov, nujnosti povezav Češke s svetom in povezanosti sveta nasploh.

Tretja dobra stvar, ki je v tej hiši doma spet že po tradiciji, je raznolikost ponudbe. Náprstek je v njej postavljaj razstave, ustanovil muzej, sprejemal prijatelje in organiziral pogovore, predavanja, odprl lastno knjižnico na ogled in v uporabo radovednim, ponudil streho Ameriškem klubu dam, . . .

Danes ponuja Náprstkov muzej poleg treh razstav še specialno knjižnico, predavalnico, namenjeno predavanjem o neevropskih kulturah, prostor za priložnostne razstave in trgovino z »neevropskimi spominki«. Res je škoda, da ni v prostorih, kjer je bila nekdanja pivovarna, danes pivnica, ki bi obiskovalca ob izhodu iz muzeja z vrčkom piva vrnila v češko okolje, od koder je pravzaprav prišel v muzej, ki mu omogoča tako številne identifikacije.

Jerneja Hederih

Škof dr. Ivan Jožef Tomažič in JSZ

Jugoslovanska strokovna zveza (JSZ) je bila združenje krščanskih delavcev, ali kot so jo pogosto imenovali, zveza krščanskih socialistov.

Od leta 1935 dalje je bila JSZ trn v peti konzervativnih krogov znotraj klerikalnega tabora. Kot protiutež so ustanovili Zvezo združenih delavcev, ki naj bi zbiralna v svojih vrstah krščanske delavce, saj je bila v njihovih očeh JSZ že prežeta z marksističnimi idejami. Dejansko pa je šlo bolj za to, da se krščanski socialisti znotraj JSZ niso slepo strinjali s početjem tedanjih klerikalnih krogov in seveda njihovo politiko. Po državljanski vojni v Španiji so se stvari še bolj zaostriale, potem ko je krog krščanskih socialistov okrog Srečka Žumra kritiziral ravnanje Cerkve v Španiji in sploh cerkvenih krogov z Vatikanom na čelu. Glasilo JSZ, Delavska pravica, je seveda o stališčih krščanskih socialistov pisalo in bilo zaradi tega tudi pod nenehnim kritičnim očesom najbolj nazadnjaških in skrajno prenapetih osebnosti, ki so v imenu krščanskega duha in Cerkve z vsemi možnimi prijemi očrnili takšna stališča JSZ.

TedANJI režim v Jugoslaviji je v celoti podpiral državni sindikat JUGORAS, v katerega so se vključili tudi pripadniki ZZD (Zveza združenih delavcev). Tako so postajali pritiski na JSZ vse hujši in domala grozeči. Oblastniki iz vrst klerikalcev niso izbirali sredstev, ko je šlo za uveljavljanje njihovih interesov.

Vodstvo JSZ v Ljubljani je dokazovalo, da so napadi skrajne Klerikalne desnice neutemeljeni, da ne gre za kakršnokoli odstopanje od načel krščanskega socializma in da v njihovih vrstah ni komunistov.

Toda vsa zagotovila vodilnih članov JSZ niso pomagala preprečiti nakane po onemogočanju krščanskih socialistov znotraj JSZ. Pozimi 1939/40 so se odnosi z ljubljansko škofijo in tako s Cerkvijo hudo zaostri. Prišlo je do sklica konference duhovnikov ljubljanske škofije v začetku marca 1940. Konferenca, ki jo je vodil ljubljanski škof dr. Gregorij Rožman, je ugotovila, da pisanja Delavske pravice in voditeljev JSZ ni mogoče smatrati za krščansko, »ker je v svoji nazornosti dvolična«. To je pomenilo že neke vrste javno obsodbo JSZ.

Seveda je vodstvo JSZ ukrepalo. Že 21. marca 1940 je Delavska pravica nasloвила na škofa dr. Rožmana javno pismo, v katerem ga poziva in prosi, da jasno in javno pojasni, ali smatra JSZ za katoliško delavsko organizacijo ali pa ji ta značaj odreka. V tem članku vodstvo krščanskih socialistov izjavlja, da odklanja vsako presojo svojega katolištva, pa naj pride s katerekoli strani... Več kot jasno je bilo, da želijo nekateri konzervativni krogi znotraj klerikalne organizacije uničiti JSZ. Kljub temu so v vodstvu JSZ upali, da škof Rožman vendarle ne bo segel po skrajnem sredstvu za razvrednotenje krščanskosocialističnega gibanja oziroma JSZ.

Toda zgodilo se je prav to! V ljubljanskem škofijskem listu z dne 25. aprila 1940 je sledila objava sklepov duhovniške konference z obsodbo JSZ. Tu gre torej že za uradno stališče ljubljanske škofije. Obsodba je bila zelo ostra in se je glasila: »Škodljivo razcepljenost v vrstah katoliškega delavstva je povzročilo predvsem to, da so zašli nekateri vodilni krogi Jugoslovanske strokovne zveze pod vpliv marksističnega idej in se niso oklenili takoj v začetku papeževe socialne okrožnice »Quadragesimo anno«. – Pisanje Delavske pravice in delovanje Jugoslovanske strokovne zveze je že nekaj let tako, da se je organizacija sama izločila iz skupnosti celotne katoliške dejavnosti – V JSZ pa je gotovo vernega krščanskega delavstva; vse to vabimo, da vstopi v katoliško strokovno organizacijo ZZD«.

Vodstvo JSZ se je sicer pri škofu pritožilo zoper vsebino objave, toda dr. Gregor Rožman ni odstopil od objavljenih stališč. Bojazen, da bo množica članov JSZ sledila

škofovskemu glasilu oziroma objavi v njem, se ni uresničila. Le malo je bilo izstopov, kar dokazuje trdnost stališč znotraj JSZ.

Mariborski škof dr. Ivan Jožef Tomažič JSZ nikoli ni obsodil. Da bi do tega vendarle ne prišlo, je vodstvo krščanskih socialistov v Ljubljani predlagalo obisk mariborskega škofa, delegacija naj bi mu ob tej priliki pojasnila stališča JSZ do krščanske usmeritve delavske organizacije, ki jo predstavljajo. Skupino, ki je v maju 1940 obiskala mariborskega škofa Tomažiča, je vodil tedanji strokovni tajnik JSZ Tone Fajfar. V njej pa so bili predstavniki štajerskih organizacij JSZ iz Celja in Maribora. Celjsko skupino je vodil Jožko Jurač, znani in zelo prizadevni funkcionar krščanskih socialistov v Celju. Delavsko mladino, to je bila organizacija mladih znotraj JSZ, pa je zastopal tajnik te skupine iz Celja Aleksander Videčnik.

Jožko Jurač je prosil škofijski ordinariat v Mariboru za sprejem delegacije pri škofu osebno in dosegel soglasje. Tako je škof dr. Tomažič sprejel delegacijo na sedežu mariborske škofije. Potem ko je prislunil pojasnilom Fajfarja in drugih, je zelo strpno povedal, da dogajanja v sosednji škofiji ne vplivajo na njega, ker da ni v ničemer podrejen ljubljanski škofiji. Skratka, zagotovil je delegaciji, da mariborska škofija ne bo sledila ljubljanski z obsodbo JSZ, in ob zaključku sprejema blagoslovil člane delegacije. Deloval je zelo človečno in razumevajoče, tako da so zaskrbljeni člani delegacije pomirjeni odpotovali iz Maribora. Kot se je pozneje pokazalo, je dosledno držal svojo besedo in z ničemer ni obsojal JSZ na Štajerskem. To je bilo velikega pomena, saj je ta delavska organizacija prav na Štajerskem žela med delavci velike uspehe. Uspešna je bila pri uveljavljanju pravic lesnih in žagarskih delavcev, papirničarjev, viničarjev in še bi lahko naštevali.

Drža mariborskega škofa dr. Ivana Jožefa Tomažiča je gotovo zaslužila več pozornosti, kot ji jo namenjajo zgodovinarji. Z gotovostjo je mogoče trditi, da je prav njegova odločnost prihranila ljudem v tem delu domovine veliko gorja v letih med drugo svetovno vojno.

Aleksander Videčnik

Ocene in poročila – Reviews and Reports

Jože Curk: GRADIVO ZA ZGODOVINO MARIBORA, 20/1995	129
Jože Curk: PTUJ	130
Jože Curk: SLOVENJ GRADEC IN MISLINJSKA DOLINA I.	131
Jože Maček: HANNES STEKL, MARIJA WAKOUNIG, WINDISCH-GRAETZ	134
Jože Maček: METKA KOVAČIČ, MOJCA KAIČ IN BILJANA FRECE, ZNANI LAŠČANI	137
Darko Friš: JANJA ŽITNIK, OREL IN KORENINE MED »BRUŠENJEM« IN CENZURO	138
Marjan Žnidarič: JOŽE PIRJEVEC, JUGOSLAVIJA 1918–1992	141
Jože Maček: BOŽJO VOLJO SPOLNJEVATI	143
Jerneja Hederih: NÁPRTSKOV MUZEJ AZIJSKIH, AFRIŠKIH IN AMERIŠKIH KULTUR	145
Aleksander Videčnik: ŠKOF DR. IVAN JOŽEF TOMAŽIČ IN JSZ	147

ČASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPISJE
NOVA VRSTA/-
(67). letnik, 1996, zvezek 1

S sodelovanjem uredniškega odbora uredil Marjan Žnidarič – Izdajata Univerza v Mariboru in Zgodovinsko društvo v Mariboru – Založila Založba Obzorja Maribor – Lektor Boris Svetel – Za založbo Pavla Peče – Natianilo GZP Mariborski tisk, Maribor, 1996, v nakladi 400 izvodov

ISBN 86-377-0807-2

Po mnenju Ministrstva za kulturo štev. 415-513/95 z dne 1. 2. 1996 se za knjigo plačuje davek od prometa proizvodov po stopnji 5 %

ISBN 86-377-0783-1



9 788637 707837